

sözkonusu edebiyat

SÖZKONUSU EDEBİYAT

Türkmen edebiyatından
bazı meseleler,
bazı sayfalar.

Prof. Dr. Gurbandurdı GELDİYEV

Yayına Hazırlayan:
Hüdayi Can

2003/İstanbul

Prof. Dr. Gurbandurdı Geldiyev

Gurbandurdı Geldiyev, 1942 tarihinde Türkmenistan'ın Gızılarbat (şu anda Serdar) şehrinde dünyaya geldi.

1967 tarihinden itibaren çeşitli ilim müesseselerinde "Sovyet Edebiyatı" (şu anda "Garagum") dergisinde, "Türkmenistan" neşriyatında, Bilim Bakanlığı'nın Pedagojik İncelemeler Enstitüsünde, İlimler Akademisinde, M.Gorki Üniversitesi, Azadî Milli Dünya Dilleri Enstitüsünde çalıştı. 1992-1994 yılları arasında Ege Üniversitesinde, 1997-2001 yılları arasında da Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Halen Türkmenistan'da Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi'nin öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Modern Türkmen şiirlerinde Tarz ve Üslup meseleleri ve XIX. Asır Türkmen Klasik Edebiyatında ilmi özgeçmiş ve yazarlık problemleri adlı çalışmaları bulunmaktadır.

KAYNAK YAYINLARI©

Copyright© Bu eserin tüm yayın hakları Işık ltd.şti'ye aittir.

SÖZKONUSU EDEBİYAT

Yayın Numarası: 85 ISBN: 975-7388-97-1

ADRES: Bulgurlu Mahallesi. Bağlar Sokak. No: 5
Tel: 0216 522 11 88 Fax: 0216 522 11 99 Üsküdar/İstanbul
www.isikyayinlari.com
BASKI: ÇAĞLAYAN A.Ş.
Sarnıç Yolu No: 7 35410 Gaziemir/İzmir Tel: 0232 252 20 97/98

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm

RUHNAME… RUHUMUZUN NAMESİ

İkinci Bölüm

TÜRKMEN SÖZLÜ EDEBİYATINA BİR PENCERE

Üçüncü Bölüm

TÜRKMEN YAZILI EDEBİYATINA BİR PENCERE

Dördüncü Bölüm

EDEBİYAT VE İNSAN YAZGISI

Takdim

Değerli okuyucu,

Bu kitaba alınan makaleler, sayın hocamızın Türkiye'de çalıştığı sıralar yurt içinde ve yurt dışında katılmış olduğu değişik uluslararası konferanslarda, sempozyumlarda sunduğu tebliğler ve Türkiye'nin değişik ilmî dergilerinde, ortak ilmî mecmualarda neşredilmiş yazılardan ibarettir.

Bizce bu yazılar, özellikle iki önemli hususiyeti ile temayüz etmektedir. İk olarak bu yazılar bizzat hocamız tarafından Türkiye Türkçe'siyle kaleme alınmıştır. İkinci olarak da Türkiye'de henüz kimsenin Türkmen edebiyatıyla ilgili bir şey bilmediği bir dönemde değerli devlet başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın "Biz iki devlet, bir milletiz." sözleriyle anlattığı Türkmen ve Türk halkları arasındaki yakınlaşmaya büyük katkılar sağlamıştır. Değerli profesör, hemen hemen burada verilenlerle aynı hacimde makale ve radyo televizyon konuşmalarıyla Türkmenistan'da da Türkiye'yi ve Türk Edebiyatını, Türk bilim adamlarını tanıtmıştır. Böylelikle iki halk arasında kurulmaya başlayan ilk edebî, medenî köprülerin önemli bir ayağını oluşturmuştur.

Aslında bu yazıların, tebliğlerin hemen hepsi daha önce değişik mecmualarda, süreli yayınlarda, o cümleden olarak Türksoy'un Türk Dünyası Kültür Sanat

Haber ve Araştırma Dergisinde, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisinde, Türk Dünyası İncelemeler Dergisinde, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisinde, Türk Dünyası Dergisinde, Kardeş Edebiyatlar'da, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nın değişik yayınlarında neşredildi. Bazıları ise Ankara'da, Paris'te, Mersin'de, Eskişehir'de, Elazığ'da yapılan uluslararası konferans ve seminerlerde sunuldu. Ama bütün bu yazı ve tebliğler ilk defa bir araya getirildi, Türk okuyucusu için dili tekrar gözden geçirildi. Tebliğlerin dili mümkün mertebe konuşma dili havasından kurtarılıp yazı diline geçirilmeye çalışıldı. Ayrıca makaleler dört ana başlık altında toplandı. Her makale küçük alt başlıklara bölünerek okuma ve faydalanma kolaylığı sağlamaya çalıştık. Yayın evimizin bu değerli bilgileri toplu halde okuyucuya sunarak önemli bir hizmet verdiğini düşünüyoruz.

Bu kitabın, başta Türk Dünyası edebiyatıyla ilgilenen üniversite camiası olmak üzere, konuyla ilgilenen bütün okuyucuların Türkmen edebiyatına yeni ve daha yakından bir bakış edinmelerine katkı sağlayacağı ümidiyle...

Gayret bizden tevfik Allah'tan.

Birinci Bölüm

RUHNAME... RUHUMUZUN NAMESİ

BÜYÜK SAPARMURAT TÜRKMENBAŞI
VE
KÖROĞLU BEĞ TÜRKMEN

RUHNAME... EDEBİYAT BİLİMİ PUSULASI

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın Ruhname'sinin Türkmenlerin baş kitabı olarak, mana ve mazmun genişliğine ve derinliğine şüphe yoktur. Bu eser, tâlimat sağlamlığı ve hayata uygunluğu ile de saygıya münasiptir. Kendisinin malumat zenginliği ve kılavuz olma hizmetlerinden başka Ruhname, Türkmen halkının yaşadığı maddî ve manevî yanlışlıklara akıl yetirip onları düzeltmenin de pusulası olmaktadır. Bu hüküm diğer açılardan da öyledir, özellikle de edebiyat bilimine gelince tam yerinde bir hükümdür.

Ruhname'nin ruhî sanatsal kanatları

Bildiğimiz gibi Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın Ruhname'si sadece Türkmen halkına yol göstermekle kalmayıp, iyi niyetli ilişkide bulunan diğer milletlere de örnek olma hizmeti yapmaktadır. Bu milletlerin Türkmenler hakkındaki duygu, düşünce ve görüşlerinin daha da genişlemesine, olumlu yönlerle zenginleşmesine, karşılıklı saygı ve sevginin gelişmesine geniş yol açmaktadır. Bu boşuna değildir; çünkü Ruhname, Türkmenlerin asıl kimliğini ilmî esaslara dayanarak açık seçik beyan etmenin üstesinden geldi. Ruhname asırların firasetini, atalarımızın tecrübesini ve halkımızın polat ruhunu kendinde toparlayıp; geçmiş ile geleceğin arasında kurulmuş sağlam bir köprü olma görevini yerine getir-

mektedir. Artık, yazılacak edebî eserlerin kılavuzluk hizmetini de üstlenmekle Büyük Saparmurat Türkmenbaşı, Ruhnamesine çeşitli zamanlarda yazdığı şiirlerden örnekler yerleştirip şimdiden sonra gelişecek edebiyatımızın edebi yollarını, bizim genç sanatçılarımıza gösterdi. Büyük Serdar'ın Ruhname'sini ve şiirlerini okuduğumuzda onların ruhî ve sanatsallık kanatlarının birinin tarihimiz ile klâsik edebiyatımız olduğunu, ikinci bir kanadını ise halkımızın şairane halk edebiyatının kemale getirmiş olduğunu görmek zor değil. Bu bir tesadüf değildir. Sayın Cumhurbaşkanımız, tarihimizi, klâsik edebiyatımızı, bir o kadar da halk edebiyatını mükemmel öğrendiği için bütün bunlar onun eserlerine doğal şekilde sinmiştir. Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın, ayrıca da Oğuznameleri, Dede Korkut ve Köroğlu gibi halk eserlerini derinlemesine tekrar tekrar okuyup tarihi gerçeklerimizi ortaya çıkarmakta baş kaynak olarak faydalandığı açık seçik göze çarpmaktadır. Ruhname'nin bu kıymetli halk eserlerinin her birisiyle alâkası başlı başına büyük bir ilmi inceleme mevzuudur. Bu tabiî alâkayı incelemek edebiyat tarihi bilimlerinin, halk edebiyatı araştırmacılarının gecikmeye gelmez görevi olup, günümüzde zarurî bir ihtiyaç olarak duyulmaktadır. Amacımızı sınırlı tuttuğumuz için o edebî mirasların birisi olan Köroğlu destanı ve onun Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın eserlerinde yansımasına değinmekle yetinmek zorundayız.

Ruhname'de Köroğlu

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı, Ruhname'sinin birçok sayfasında Köroğlu'ndan bahsetmektedir. Bilgi için bazılarını hatırlatmakla yetineceğiz.

"Ben o zaman Köroğlu'nu hatırlıyordum. Ama düşmanlar Köroğlu'nun da başını alıp gittiler, 'Tekrar Türkmen bir başın altında bir gövde olup birleşmesin.' diye... Ama... Ama Cığalı Bey diri ne de olsa! Bütün destanda Cığalı Bey'in öldüğünü anlatan bir yer yok ki... Belki... belki de, Cığalı Bey 'Türkmenlerde yine bir er yiğit çıkar.' diye beklemektedir o gün bugündür! Er yiğit, şir yiğit, zor yiğit gerek, esir Türkmen'e sahip çıkacak! Köroğlu Bey gerek!" (Sayfa 30)

"Selçuklular ve Mahtumkulu, Osmanlılar ve Köroğlu; bunlar birbirlerinden pek de habersiz olmasalar gerek." (Sayfa 64)

"...'Köroğlu, Köroğlu Bey, ben buradayım!" diye bağırırsın. Köroğlu seni duymaz! Ama sen onun sesini, Kıratının toynak vuruşunu, yanındaymış gibi duyarsın. Gözlerinden ince ince yaş dökülür. Köroğlu'nun durduğu dağlara ise ağır ağır duman çöker..." (Sayfa 97)

"Köroğlu Bey'in ruhu:

- Doğru yolu olan millet mutludur. Milletin mutluluğu, vatanını, yurdunu cesurca koruyabilmesindedir. Milletin mutluluğu, bugün senin elinde. Sen Türkmen milletine altın hayatın yolunu göster, bu senin tâlimatın olur, bu senin yolun olur, Saparmurat! dedi."(Sayfa 148)

Bu ifadeler, Ruhname'nin baş sayfalarından ve de rastgele alınmıştır. Bizim amacımız Ruhname'de Köroğlu Beğ Türkmen'in hangi sayfalarda hatırlandığını tesbit etmek değil, biz Ruhname'nin Köroğlu'na bakış açısını belirlemek niyetindeyiz. Yukarıdaki ifadelerden de anladığımız gibi Köroğlu bir eser kahramanı olarak değil de, belirli bir tarihi zamanda yaşamış tarihi şahıs olarak göz önünde canlanmaktadır. Başka bir ifade ile söylememiz gerekirse Büyük Saparmurat Türkmenbaşı,

Köroğlu Beğ Türkmen'i büyük tarihi şahıs olarak kabul etmektedir. Söz bu meseleye geldiğinde konuyu biraz daha açmak için yakın tarihimize kısaca göz atmamız gerekiyor.

Sovyet Devrinde Köroğlu'na Nasıl Bakıldı?

Türkmen Köroğlu'sundan parçalar 1917 yılından önce Taşkent'te, Kazan'da neşredilmiştir. Sovyet zamanına adım atıldığında 1941, 1958, 1980, 1990 tarihlerinde Türkmen dilinde; 1993 tarihinde ise Ordinaryüs Prof. Baymuhammed Garrıyev'in derlemesiyle Türkmen ve Rus dillerinde açıklamalarla neşredilmiştir. Türkmenistan bağımsızlığa kavuştuktan sonra Köroğlu destanı, Türkmence'sini ve Türkiye Türkçe'sine aktarılmış metni bir arada bulunduran sekiz cilt olarak okuyuculara sunuldu. Sovyetler yıllarında neşredilmiş dört baskının üzerinden tabii ki çizgi çekmek niyetimiz yok. Onlar gençleri vatanseverlik, kahramanlık ruhunda eğitmek meselesinde belli bir önemi haiz idiler. O baskıları hazırlayanların, ilmi incelemeleri yapan insanların (Ata Govşudov, Baymuhammed Garrıyev, Haluk Köroğlu, Meti Köseyev, Nagım Aşirov, Porcan Kiçikulov, Babış Memmedyazov, Baba Veliyev, Amanmurat Baymuradov, Amangül Durduyeva ve başkaları) emeğini küçümsemek gibi bir niyetimizin olmadığını da baştan belirtmek istiyoruz. Köroğlu destanının neşirden neşire boylarının arttığını da belirtmekte fayda var. Artmasına arttı, fakat pek çok tuhaflıklar, daha doğrusu millilik açısından sınırlandırmalar (Mesela önceki neşre göre sonraki neşrin milli rengi daha soluk) oluyordu. Somut tarihiliği neşirden neşre genelleştirip, masal, söylenti haline getirildi. Köroğlu Beğ Türkmen'in menşei meselesine gelince genel yuvarlak konuşmalar ile mümkün olduğu

kadar meseleyi teğet geçiyorlardı. Hatta yavaş yavaş Kafkaslardan bu tarafa gelen bir hikaye gibi değerlendirmeler yapan bilim adamları bizzat Türkmenlerin içinden de çıkmaya başladı. Kısacası Köroğlu'nun milli kimlikten uzaklaşması bir tarafa, hatta Köroğlu tarihi şahıs olma özelliğini kaybedip, sadece bir destan kahramanı haline gelmiştir. Netice itibariyle Köroğlu herhangi bir efsanevî masal kahramanı, keşke öyle olsaydı diye milletin hayalhanesinden ortaya koyduğu bir kahraman şekline girmişti. Bu ise Sovyet zamanının millî medeniyet hakkındaki halkların geçmiş tarihini, özellikle de Türkmenlerin derin geçmişini örtmeyi niyet edinen ideolojisine tastamam uymaktaydı.

Köroğlu Gerçek Şahsiyettir

Asil bir milletin, yani uzun asırlara dayanan bir tarihe sahip olan milletin kendine has örf ve âdetlerini, millî özelliklerini, köküne balta vurarak yok etmek mümkün olursa, bu durumda onun dallarının da kendiliğinden düşeceği herkese malumdur. Türkmen halkı ve onun Köroğlu'su hakkında böyle bir siyaset izleyegelen rakip ideolojinin bugünlerde de etkisini bütünüyle kaybettiğini söyleyemeyiz. Hiç olmazsa bu yaralı meselenin halledilmesi için Ruhnameden getirdiğimiz parçalara bir daha göz atmak gerekiyor. Evet Ruhname, Köroğlu'nu halkın hayal gücü ile meydana getirdiği edebi motif olarak değil de tarihimizde yaşamış büyük Şahıs, o şahsın ebedileşmesi olarak nitelendirmektedir. Meselenin en önemli yönü de, Köroğlu herhangi bir şahıs da olmayıp, Türkmen tarihinin belirli bir çağını kemale getirip halkımızın bahtiyar, asude yaşaması için gerekli ortamı sağlamış bir Kahramandır. Bu hakikatı Büyük Saparmurat Türkmenbaşı Ruhname'sinde ilmi bilgilere

dayanarak ispatlıyor ve Türkmen'in Köroğlu Beğ Türkmen çağını şöyle anlatıyor:

"Türkmen ruhunun üçüncü çağı, X-XVII. Yüzyılları içermektedir. Bu devir, sadece Türkmenlerin kılıç dönemi anlamına gelmemektedir. Bu dönem Türkmen ruhunun dünyaya çıktığı dönemdir. Dünya tarihi, bu dönemde büyük Türkmen devletlerinin alemşümul cereyan ettiğini tasdik etmektedir. Büyük Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti, Karakoyunlular ve Akkoyunlular Devletleri Türkmen ruhunun o dönemlerde ne kadar yüksek olduğunun, siyasî ve tarihi yönden ne kadar başarılı olduğunun simgesi ve tarihi delilleridir.

Köroğlu dutarı (iki telli sazı) boş yere eline almamıştır. Çünkü bu dönemin ruhu dutar ile sembolize edilmiştir. Bu çağın ruhunda taşları kıran, dağları yıkan muazzam güç toplanmıştır. Bu güç sadece yeryüzünde hüküm sürmeyerek gökyüzüne kadar ulaşmıştır.

Oğuz Han'ın siyasî ve askeri hızı, kültürel ve tarihi hıza dönüşmüştür. Bu devrin manevi önderi Köroğlu'dur." (Sayfa 292)

Ruhname'den göründüğü gibi Köroğlu bir iki iki asrın değil, birkaç hanedanlık devrini içine alan bütün bir çağın ruhi önderi olarak halkın duygu düşüncelerinde, maddi hayatında yaşayagelmiştir. Pek çok durumlarda (Bazı bilim adamları onun tarihi şahsiyet olduğunu ve Türkmenlere ait olduğunu tasdik etmişlerdir.) Folklor kahramanı olarak tanımlanagelinen Köroğlu, Ruhname'de asıl sıfatını, yani tarihi şahıslık, millilik kimliğini bulduktan sonra Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın şiirlerinde de kendine münasip yerini aldı. Üstadın şiirlerinde hareket etmekte olan Köroğlu Ruhname'deki Köroğlu'nun bizzat kendisi olarak lirik şahsın duygu ve düşüncesini zenginleştirmektedir. Bazı mısralarda, bentlerde ise sanatsal

motifler halinde şiiri süslemektedir, onun ruhi işret güzelliğine önemli katkıda bulunmaktadır. Sözümüzün havada kalmaması için, şairin şiirlerindeki Köroğlu Beğ Türkmen'nin suretine bir göz gezdirelim.

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın Şiirlerinde Köroğlu

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın "Dağlar" adlı

şiirinden:

Kürsün kemeri siz, Arşın direği,
Size çıkıp başım asman diredi.
Pata bersin, Köroğlu'nun pirleri,
Yıldız dağı açsın gucağın, dağlar.

Türkiye Türkçesiyle:

Siz yeryüzünün güvenli direği,
Üstünüzde başım ta göğe değdi.
İzin versin Köroğlunun pirleri,
Yıldız dağı açsın kucağın dağlar!

"Vardır" adlı şiirden:

Guşangın zerrin kemerin,
Göroğlı dey ağan bardır!
At seyislep, öğüt beren,
Çığalı dey baban bardır.

Türkiye Türkçesiyle:

Zerrin kemerini kuşan,
Köroğlu dek beyin vardır!
At seyisleyen, öğüt veren,
Cigali dek deden vardır!

"Gözle" adlı şiirden:

Deniz güycün bar çağında,
Er u pirlerin çağır da,
Göroğlı'nın Çar dağında,
Garrı Çandıbil'in gözle.

Türkiye Türkçesiyle:

Deniz gibi coşan çağında,
Er ermişlerin çağır da
Köroğlunun çardağında,
Eski Çamlıbelin gözle.

"Dediler" adlı şiirden:

Deresinde gaplan gürlen dağlar başı dumandır,
Depesinde bürgüt yerlen dağlar mıdam cuvandır,
Eteğinde iller örlen eziz diyar amandır,
Çar dağı bar Çandıbilim---gelcek acap zamandır,
Bu dağlarda Göroğlı'nın naması bar diydiler.

Türkiye Türkçesiyle:

Deresinde kaplan kükrer, dağlar başı dumandır,
Tepesi kartal yuvalı, dağlar daim civandır,
Eteğinde il tututlan aziz diyar emandır,
Dört dağı var Çamlıbel'im, gelecek hoş zamandır,
Bu dağlarda Köroğlu'nun namesi var dediler.

"Ulu bol!" adlı şiirde:

Göroğlı bolmağı onarmaz her kim,
İlin oğlı bolmak borcudur merdin.
Halkın yüki bolsun göteren derdin,
Gul hem bolsan---öz öyünin gulı bol.

Türkiye Türkçesiyle:

Köroğluluk haddi değil her ferdin,
Vatan oğlu olmak borcudur merdin,
Halkın yükü olsun omuzda derdin,
Köle isen, öz evine köle ol!

Yukardaki örnek kıtaların her birinde Köroğlu şahsiyetinin ve onunla bağlantılı durumların, coğrafyanın somut parçalarından bahsedilmektedir. Onların hepsinden ayrı ayrı bahsetmek, göz önünde bulundurduğumuz amacın dışında kaldığı için Köroğlu'nun vasfının o şiirler ile sınırlı olmadığını, diğer şiirlerin de bütün varlığına sinmiş olduğunu, netice itibariyle tam bir çağın ruhu olarak yaşamış büyük insanın edebî suretinin

tamamıyla şekillendirildiğini belirlemek ile yetinmek zorundayız.

Gördüğümüz gibi Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın Ruhname'si ve şiirleri bir taraftan Türkmen tarihinin ve ruhi hayatının üzerinde bulunan perdeleri sıyırırken, bir taraftan da Köroğlu hakikatini ilan edip, nesillerin hayır duasına bir kere daha münasip olmuştur.

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı ve Halk Edebiyatı

Ruhname'den alınan yukarıdaki parçalar da, şiirlerden alınan kıtalar da, Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın halk edebiyatını derinlemesine tedkik edip, tarihi açıdan incelemiş olduğunu şüphesiz tasdik etmektedir. Aynı zamanda da saygıdeğer Cumhurbaşkanımızın halk edebiyatına merakının dün ya da önceki gün ortaya çıkmış bir hobi (Mesela sonraki 10-20 yıldan beri) olmayıp, onun çocukluk zamanından beri halk eserlerini büyük bir ilgi ile okuduğu belli olmaktadır. Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın halk edebiyatı hakkındaki değerli tesbitlerinin somut bir şekilde ve üstadlara yaraşır ilmi nitelikte olması, o yüzdendir diye düşünüyoruz. Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın edebî şahsiyeti hakkında da aynı şeyi söylemek mümkündür. Halk edebiyatının, gelecekki Cumhurbaşkanını kendi etkisine alıp şairane dünyasının akıl, firaset ve güçlü sanatsal duygular açısından zengin olarak gelişmesine olumlu tesir etmiş olduğu şiirlerinin her birinden açık seçik göze çarpmaktadır. Sözümüzün inanılır olması için Ruhname'de yer alan "Türkmensin" adlı şiirin başlangıç kıtalarını okuyalım:

Yör, gövnüm diyara seyran eyleli,
Gursağı arslanlı, şirli Türkmensin!
Geldi garip, gamgın yiğdin eyyamı,
Celaleddin kibi erli Türkmensin!

Saylap-seçip mün ganatlı bedevi,
Dağına-düzüne sejde edeli,
Sınlap dağda Dağa dönen pederi
Goynu üç yüz altmış pirli Türkmensin!

Türkiye Türkçesiyle:

Yürü gönlüm diyara seyr edeli,
Mekanı arslanlı, şirli, Türkmensin
Geldi garip, gamlı yiğidin devri
Celaleddin gibi erli Türkmensin

Seçip alıp bin kanatlı bedevi
Dağına düzüne secde edeli
Bakıp dağla özdeşleşen pederi
Bağrı üç yüz altmış pirli Türkmensin

Şiir bu ruh ve ahenkle devam etmektedir. Şiirin, zaten diğer şiirlerin de, sanatsal üstadlık yönüne baktığımızda halk edebiyatının, özellikle de Köroğlu destanının ve klâsik şairlerimizin, Mahtumkulu'nun kalem oynatış üslubu ve üstadlığı göz önünde canlanmaktadır: akıcı şiir şeklinin ahenkliliği, iç durakları, kelimelerin halkîliği, anlaşılırlığı imrendiricidir. Şiirin ruhî yapısına dikkatimizi çevirdiğimizde ise Celaleddin'in, Köroğlu'nun vatanperverliği, cesareti, yüce ruhu senin gönlünü yüceltiyor. Bu ise, daha önce değindiğimiz gibi

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın klâsik edebiyatı, halkımızın şairane eserlerini gayet güzel bir şekilde öğrenip edebi kişiliğine sindirmesinin olumlu neticesidir.

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın Ruhname'sinin çok taraflı olduğunu, derin mana ve muhtevaya sahip olduğunu ve sayısız mevzuları kendisinde topladığını daha önce belirtmiştik. Halk edebiyatının da birçok meseleleri bu mukaddes kitapta kendi yansımasını bulmuştur. Bir örnek:

Ruhname'nin yirmi birinci sayfasında şu cümleleri okuyoruz:

"Söz; yüce Allah'ın insana bağışladığı en mukaddes armağandır.

Söz; insanın meyvesi. Fakat o meyve insana Allah tarafından verilmektedir.

Mukaddes, ilahi kitapların ortaya çıkmasıyla, insanoğlunun kara güce secde ettiği zamanlar tamamlandı, Söze, hikmete ihtiram ettiği zamanlar başladı. Bu iki devir, tarihin iki büyük devridir."

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın söz hakkında söyledikleri açısından Türkmen şairane halk edebiyatının her bir türüne ayrı ayrı baktığımızda tâlimatın köklü olduğunu, ilmi esaslara dayandığını, pratik olduğunu bir kere daha kabul etmek gerekir. Zaten halk edebiyatı söz sanatıdır; sözler ile kurulmuş harika bir binadır. Onun şairane yönünü yani manileri, ninnileri, atasözlerini, moncukattıları ve diğerlerini nitelendirmemiz gerekirse, bütün bunlar kurulmuş o binanın hem iç hem dış süsüdür, mimarisidir.

Halk Edebiyatını Öğrenmek, Gençlerin Borcu

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın adaletle ifade ettiği gibi bizim atalarımız o güzel süsler, yani şairane sözler ile çocuğu dünyaya geldiği anda karşılamışlar, eğitmişler, mert, kahraman bir insan olarak yetiştirmişlerdir. Şairane halk edebiyatı eserlerinin avazlılığı, pek çoğunun ezgi ile söylenmesi onların tesirini daha da arttırarak sıradan sözlerden daha duygulu, düşünceye tesir edici şekli vermektedir. İşte bu nedenle de şairane halk edebiyatı ile derinlemesine tanışmak; mana muhtevası ile düşüncemizi, güzelliği ile duygularımızı zenginleştirmek gerekiyor. Bu zamanımızın gençleri için son derece vaciptir. Ruhî zenginliğini son damlasına kadar halk edebiyatına sindiregelmiş biz Türk kavimleri için ise, farzdır.

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın Ruhname'sinin ilk (9. sah.) sayfasında şöyle deniliyor:

"...Kökü ta beş bin yıl öncesine, milletimizin başı ve gözesi Oğuz Han'a dayanan Türkmen halkı, doğuda Hindistan'dan batıda Akdeniz'e kadar uzanan coğrafyada ortaya çıkan dünya değerlerinin hepsine değişik alanlarda küçümsenemeyecek ölçüde katkıda bulunmuş, kendi toprağında yetmişten fazla devlet, bu cümleden olarak Anav, Altıntepe, Marguş, Parfiya devletlerini, Selçuklu ve Harzemşahlar devletlerini kurmuştur."

Tabii ki Ruhname'deki bu sözler tarihi kaynakların kesin olarak kabul ettiği bilgilerdir. Evet, Türkmenler öyle tarihî derinliklerden gelmiş bir millettir. Kendinin kadimden gelen kökünü, tarihini, daha göze dolu şekilde yansıtan unsurlar ise milletin şairane eserleridir. Başka bir şekilde beyan etmek gerekirse şairane halk edebiyatı, halkın sanat dilinde yazılan tarihi olup, kendi

değerini her zaman koruyagelmiştir. O yüzden Köroğlu destanının da çekinmeden Köroğlu hakkında yazılan edebi tarih olduğunu söyleyebiliriz.

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın Ruhname'de ve şiirlerinde geçen Köroğlu hakkındaki sözleri, tarihe bakış tâlimatının bir parçası olarak hizmet etmektedir. O sözler bizi düşünce sistemine yönlendiren ifadeler olarak, bizim milli kıvanç duygumuzu heyecanlandırmaktadır. Bağımsızlığını berkarar edip, milli şuuru kemale getirerek, kendinden emin adımlarla yürüyen halkımız için bu, son derece zaruridir, tam zamanında gelen en güzel yol göstericidir.

İkinci Bölüm

TÜRKMEN SÖZLÜ EDEBİYATINA BİR PENCERE

HANIMLARA HAS EDEBÎ TÜRLER

(Türkmen Anonim Halk Edebiyatında Hanımlara Has Edebî Türlerin Milli Özellikleri)

Türk kavimlerinin hepsi temelde ortak bir tarihi yaşamış olsalar da zaman içerisinde dünyanın geniş coğrafyalarına dağılmaları, harp-politik, sosyal yaşam şartları yüzünden halkiyetler türeyip bazı ayırdedici özellikler ortaya çıkmaya başlamıştır. O özellikler öncelikle konuşmada, sonra örf adetlerde, daha sonraları ise kıyafetlerinde, etnik ahlâk normlarında ve belirli bir derecede karakterlerinde, bunların hepsinin toplamı olarak da şifahi halk edebiyatında kendi yansımasını bulmuştur. Bu yansımalar, millî-orjinal eserlerin türemesini sağlamıştır. Türk halklarının hangisini ele alırsak alalım böyle özelliklerle karşılaşırız. Bir edebî türün bir kavimde daha geniş yayılması başka yerdeyse dar alanda yaşaması o coğrafyanın ve o yerlerde yaşayan insanların millî, edebî özgünlüklerinin simgesi olarak tanımlanır. Metinlerin muhteva, düşünce, konu çeşitlerini de nisbeten özgünlük olarak kabul etmek mümkündür.

Türkmen Ninnilerinin Milli Hususiyetleri

Erkeklere Kahramanlık, Kızlara Hamaratlık

Bu açıdan Türkmen Halk edebiyatındaki bazı millî değişikliklerden, orjinalliklerden bahsedebiliriz. Bu özgünlükler hanımlara has halk şiirinde daha aşikâr göze çarpmaktadır. Böyle bir millî özelliği, tarihî, millî karakteri ihtiva eden bayanlara özel yaratıcılığın bazı misalleri halk eserlerinin canlı sahnesinde kaybolmadan bu günlere gelmiştir.

Mesela, bu türlerden bir tanesi olan ninnileri ele alırsak bu tür; bütün Türk dünyasına eşit şekilde yayılmasıyla birlikte, her bir coğrafyanın tarihî-politik şartlarına, millî kimliğine uygun nazım yani metin özelliklerine sahiptir. Türkmen ninnilerinin uzak geçmişteki eski örnekleri maalesef günümüze kadar saklanamamıştır. Şimdiki canlı, hareketteki edebî metinlerin pek çoğu ise yakın geçmişte, örneğin 16-19. asırlar arasında vücut bulmuş unsurlardır.

Türkmen ninnilerinin büyük bir kısmı vatan sevgisi, toprağı dış düşmanlardan savunma gibi meseleleri ele almaktadır. Onlar genel olarak çocuğun mert; milletine, vatana vefalı; kahraman, yiğit olarak yetişmesi hakkında beslenegelen ümitleri ihtiva eder. Örneğin:

Allalasam, han oglan,	(Ninni desem, han oğlan)
Deryada guş ken oglan,	(Irmakta kuş çok oğlan)
Kesgir gılıç bilinde,	(Keskin kılıç belinde)
Uruşda pelvan oglan.	(Savaşta kahraman oğlan)
Gırmıl – gırmıl yörişli,	(Kımıl kımıl yürüyüşlü)
Yanı gara gılıçlı,	(Yanı kara kılıçlı)

Gılıçları gılavlı	(Kılıçları bilenmiş)
Nayzaları yalavlı	(Mızrakları parıldayan)
Pelvan balam, huvva-huv!	(Kahraman balam, hu Allah, hu!)

Bu dörtlüklerde adı geçen keskin kılıç, mızrak gibi silahlar bildiğimiz gibi savaş için zarurî ihtiyaçlardır. Kahramanlık konulu Türkmen ninnilerinin çoğunda at motifine de sıkça rastlanır. Bu durum tarihî şartlardan ve Türkmenler içerisinde atın şanının, şöhretinin büyüklüğünden haber vermektedir. Keskin kılıç ve 'bedev at'a sahip olmak her bir yiğidin, her ailenin gerçekleştirmek istediği en önemli arzusudur.

Bu sebepten de ninnilerde at; esas öğe olarak çocuğa vatanseverlik, kahramanlık ruhunda eğitim verilmesinin maddî unsuruna çevirilmiştir.

Menin cigim ışansın,	(Benim kardeşim uyansın)
Turup bilin guşansın,	(Kalkıp belini kuşansın)
Bin tümenlik atı bar,	(Bin tümenlik atı var)
Duşman ondan üyşensin.	(Düşman ondan tedirgin olsun)
Ballım, atın baş bolsun,	(Tatlı yavrum, atın baş olsun)
Ganatı kümüş bolsun,	(Kanadı gümüş olsun)
Her sapara gidende,	(her sefere gidişinde)
Erenler yoldaş bolsun.	(Erenler yoldaş olsun)

Ninniler çocuğun cinsiyetine göre de işlediği tema bakımından ayrılır. Kız çocuğuna ait ninnilerde hamaratlık, becerikli, itibarlı Müslüman olması gibi muhtevalar ağırlık kazanmaktadır.

Türkmence Ninninin Etimolojisi "Allah Hû" Lafızlarıdır

Ninnilerin Türkmenistan Türkmenlerindeki özelliklerinden söz açtığımız bu yazıda onun terim olarak diğer Türk kavimlerinden ayrımı hakkında da kısa bilgiler vermek istiyoruz.

Türkmenlerde ninnilere "Hüvdi" veya "Allalamak" derler. Hüvdi söylenmeye başlandığında "Huvva, balam, huvva, huv, hüvveleyin men seni" "Allay-allay edeyin, Alla Alla men seni, Allalasam men seni" gibi kelimeler başlangıçta alçak sesle tekrarlanarak yavaş yavaş tempo yükselmeye başlamaktadır. Bu türün adı her dörtlüğün sonunda ritmik şekilde tekrarlanılan "Huvva huv, ve Allay-allay" şeklindeki sözlerden ortaya çıkmıştır. Bu söz terkiplerinin her ikisi de (Hu ve Allah) kelimelerinden türemiştir. Hüvdiye (Ninnilere) halk arasında annelerin türküsü denilir ve ona kutsal sanat hükmünde bakılır. O yüzden, yani Allah'ın adını bebeğin kalbine, şuuruna, zihnine yerleştirmesi sebebiyle halk edebiyatının en kutsal, en nazik duvarları "Hüvdi" türü olarak kabul edilmektedir. Erkekler, hüvdi söylemez. Onların sesi hüvdinin ahengine uygun değildir.

Gördüğümüz gibi "Hüvdi" ve "Allalamak", doğrudan doğruya Allah'ın adıyla bağdaşmaktadır. Hüvdilerin günümüze kadar gelen bu formu, bu hüvdilerin Türkmenlerin İslam'ı kabul etmiş olduğu IX. asırdan sonra ortaya çıktığını göstermektedir. Türkmen hüvdilerinin ondan önceki formu hakkında bir şeyler söylemeye maalesef durumumuz müsait değildir. Zira, o günlere ait edebî metinler saklanmamıştır.

Bu özellikler, kısmen yani muhteva açısından millîdir. Ama başka bir tür Türkmenistan Türkmenlerini

diğer kavimlerden büsbütün farklı yapan tür olarak halk edebiyatında önemli yer tutmaktadır.

Gül Kızların Lalesi

Lirik unsurlar halk arasında en geniş yayılan türlerdir ve onlardan bir tanesi de 'Lale'lerdir. Lalelerin çoğunu gelinler, kızlar kendileri türetmiştir. Söylenen kıtalara erkeklerin belli bir ölçüde katkısı olsa bile onu sadece gelinler ve kızlar kendileri icra etmişlerdir. Orta yaşlı ve ihtiyar kadınlar "Lale" okunmasına katılmaz. Bu, gençlerin eğlencesidir. Lalelere gelinlerin ve kızların nazmı denilmesi bundan ötürüdür.

Lale Söylemenin Yeri ve Zamanı

Tabiatın durumuna göre, belli mevsimler, günün belirli bir vakti lale için daha elverişlidir. Kış ayları, sonbaharın soğuk günleri yağmurlu yağışlı havalarda lale söylenemez. Bunun nedeni açıktır. Sabahın erken saatlerinde veya günün tam öğle vakti de lalelerin okunma zamanı değildir. Lale çoğunlukla ilkbahar mevsiminde ya da havaların serinlemeye başladığı güz günlerinde, ikindi zamanlarında söylenir. Gelin kızlar köyün bir tarafında, kum (çöl) köylerinde ise yakında bulunan tepe üzerine toplanırlar.

Lale söylenen yer ile köyün arası sesin ulaşabileceği mesafeden uzakta olmamalı, yakın da olmamalıdır. Köyün içinde asla lale söylenmez. Bunun da belli nedenleri vardır: Uzak olmaması gelin kızların güvenliği içindir. Bildiğimiz gibi geçmiş asırlarda Türkmenlerin hayatı gergin, facialı olaylara sahne olmuştur. Dört bir taraftan dış düşmanların devamlı saldırıları, boylar arasında sürekli çarpışmalar her zaman temkinli olmalarını gerekli kılmıştır. Ayrıca hanımlar, onların namusu söz

konusu olunca dedelerimiz gayet hassastırlar. Bu konudaki en küçük leke şüphesini bile affetmezler, onun için de gayet temkinli, ihtiyatlı olmuşlardır. Gelinlerin kızların hep göz önünde, kulağın duyduğu bir yerde olmaları gerekir. Bu Türkmenciliğin[1] değişmez kanunudur.

Lale söylenen yerin köye çok yakın olmamasının sebebiyse töre gereği, gelin kızların utançları sebebiyledir. Lalelerin muhtevası çeşit çeşit: Onda mahrem duygular, arzu ve istekler, gelin kızların kendi çevresinden dışa çıkmayan sohbetler, hoşnutsuzluk, sevinç... gibi durumlar yansıtılır. Baba ve annenin, kayınpederlerin onun gibi duygulu mısraları gelin-kızının, küçük kardeşinin dilinden duyması; nahoş, tatsız bir durumdur. Gelin-kızların kendileri için de utanç vericidir. Saygısızlıktır. İki tarafa da hoş gelmez; o yüzden lalenin sesi işitilse de onda söylenen kelimelerin tam olarak anlaşılamayacağı mesafeden duyulması kaydı bir hüküm olarak kabul edilmiştir.

Lalelerin mazmununda duygular içerildiğinden lale söylenen yere ergin yaştan yukarı büyük çocuklar bırakılmaz. Onları dışlarlar.

Lalelerin Çıkışı ve Çeşitleri

Bizce lirik janr'ın bu türünün ismi "Lale" kelimeden gelmiştir. Lale, aslında gül sözüyle eş anlamlı olup çiçeklerin her çeşidini kendinde toplayan geniş anlamlı bir kelimedir. Söylenen şarkılar güllere benzetilerek "Lale" adı verilmiştir. Onu söyleyenler de yani gelin kız-

[1] Türkmencilik: Türkmen'e yakışır şekilde yaşamak, millî değerlerine bağlı olmak, zaman zaman da genel olarak iyi insan olmak anlamlarında kullanılan bir sözdür.

lar da bu terim içinde saklanmaktadır. Bir lale dörtlüğünde geçen "Lale kızlar Laleni/Öz doganımın halanı" (Lale kızların söylediği lale/kardeşimin sevdiği...) sözleri bunu ispatlamaktadır. Bir dörtlük söylendikten sonra "Lale" sözü La-le şeklinde hecelerine bölünerek ahenkle birkaç defa tekrarlanır.

Laleler, Türkmen halk edebiyatının en millî türlerinden bir tanesidir. Laleler bir daire oluşturularak söylenmektedir. Laleler icra edilmesi açısından üç gruba ayrılmaktadır.

1-Boğaz Lalesi
2-Çene Lalesi
3-Dudak Lalesi

Lalelerin bu şekilde her birinin söylenmesine ses organlarının belli ölçüde katılması neticesinde melodi çeşitliliği ortaya çıkmasına, lalelerin gruplara ayrılmasına neden olmuştur. Lalelerin bir çeşidi olarak "Hımmıl"ın sayıldığı yazılara da rastlanır. Bizce "hımmıl" kadınlar yaratıcılığının özgün bir türüdür. Türkmen âlimlerinin büyük çoğunluğu bu düşüncededir. Bu nedenle "hımmıl"[2]lar başlıbaşına ayrı bir konudur.

Lalelerin hangi zamanlarda ortaya çıkmaya başladığını tam olarak tayin etmek zordur. Fakat onların Türkmenlerin Oğuzlar adıyla yaşadığı zamanlardan sonraki devirlerde ortaya çıktığını tahmin etmek mümkündür. Bu tahmine dayanak olacak esası Dede Korkut Destanındaki erkeklere eşit, hukuku erkeklerle denk (Evleneceği yiğidi kızın kendisinin seçmesi, denemelerden geçirilmesi, savaşlara katılması, kahraman hareketleri vs.) becerikli kız tiplerinden çıkarmaktayız. Bu türün sadece gelin-kızlara ait

[2] Türkçede bunların hepsini laleyi, hımmılı ve moncukattıyı ancak mani terimiyle karşılayabiliriz. Ayrıca bu terimlerin karşılığı yoktur.

olup onların erkeklerden uzak saklanması gereken ruhî durumlarını beyan etmesini göz önünde bulundurursak, onun cemiyetin İslam topluluğunun kontrolüne girdiği, İslam dininin tamamen kabul edilmesinden sonraki dönemlerde, yani 9. asırdan sonraki zamanlarda meydana çıktığını söyleyebiliriz.

Laleler gelin kızların yaşadığı durum ve halkın gündelik hayatı, yurdun politik, sosyal durumlarıyla bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Onların kaygıları, arzuları lalelerde yansıtılmıştır. Günümüzde bilinen lalelerin çoğunun anlam bakımından içeriği, ruhu Türkmen halkının 16 – 19. asırlarını hatırlatmaktadır. Bundan yola çıkarak bu türün o asırlarda daha yaygın olup bentlerin de pek çoğunun o devirlerde türemiş olduğunu söyleyebiliriz. Ondan öncekilerin çoğu ise zamanla kaybolmuştur.

Lalelerde İşlenen Konular

Lirik janrın diğer türleri gibi lalelerin de konusu çeşitlidir. Hayatın bütün yönlerinden bahseder; ama metinlere içerik açısından bakıldığında bazı meseleler öncelik kazanmaktadır, onlardan bir tanesine dikkatinizi çekmek istiyorum:

Lalelerde vatan sevgisi; toprağa, millete sevgi ön sıralarda yer alarak gelin-kızların duygu düşüncelerini ifade etmektedir.

Tamdıranın kirşine,	(Tamburanın teline)
Halı-dokma erşine,	(Halı dokuma atkısına)
Aman-esen gel, yarım,	(Sağ sâlim gel yarim)
Gidip Gacar urşuna.	(Gidip Kacar savaşına)

Ekin ekdim bitmedi,	(Ekin ektim bitmedi)
Sapan atdım, yetmedi,	(Sapan attım, yetmedi)
Haram ölmüş Nekelay	(Murdar ölesice Nikolay)
Üstümizden gitmedi.	(Üstümüzden gitmedi)
Bamını bayır aldı,	(Bamı'yı bayır aldı)
Düybüni çayır aldı,	(Dibini çayır aldı)
İlim-günüm, doganlar	(Dost yaranlar, kardeşler)
Yüregmi hovur aldı.	(Yüreğimi ateş aldı)
Ahalın beyik dağı,	(Ahal'ın yüce dağı)
Saldı yüreğime dağı,	(Saldı yüreğime dağı)
Biz Ahaldan ayrılsak	(Biz Ahal'dan ayrılsak)
Hazan ursun çarbagı.	(Soğuk vursun bahçeleri)

Lalelerde sevgi ve aile hayatını kurma meselesi bütün konulardan daha fazla işlenmiştir. Derin ve çok yönlüdür. Bu tabiî bir durumdur. Çünkü laleler gelin-kızlar demektir. Gençler kendi dimağlarından yaratmışlar ve kendileri icra etmişlerdir. Onlara orta yaşlı insanların, yaşlı neslin katkısı hemen hemen yok gibidir. Laleler, gençlerin şiiri olduğu için onlarda kendilerini ilgilendiren konuyu; mutlu yaşama erişmek, sevmek, sevilmek, vaadetmek, vefalı olmak, merhametsiz ana ve babaları lanetlemek, denk yaşta olmayan nikahlara protesto bildirmek gibi sohbetlerin öncelik kazanması normaldir. Bu durum, devrin sosyal hayatının gençlere karşı uyguladığı töre haksızlıklarından ortaya çıkmıştır. Sevgi ve aile hayatı konusu lalelerde türlü şekillerde edebî unsurlarla yansıtılmıştır. Ayrıntılı açıklamalara girmeden bazı kıtaları örnek göstermekle yetiniyoruz:

Darayıdan köynegim,	(Darayı[3]dan elbisem)
Danındım yar öymesin	(Örtündüm yar yazmasın)
Bigane lovlan oda	(Aniden alevlenerek)
Ahmal menin köymegim	(Mümkün benim yanmam)
Bakcanızdan bakayım,	(Bahçenizden bakayım)
Ballar bolup akayın,	(Ballar olup akayım)
Saçım çille yüpeği-	(Saçım, ipek çilesidir)
Dutarına dakayım.	(Dutarına[4] takayım.)
Akmaya düzde galdı,	(Beyaz dişi deve düzde kaldı)
Yüki Tövrizde galdı.	(Yükü Tebriz'de kaldı)
Yigidi dert apardı	(Delikanlıyı dert götürdü)
Dermanı gızda galdı	(Dermanı kızda kaldı)
Suv akar hüncüleyin,	(Su akar inci gibi)
Gövnüm narıncalayın,	(Gönlün turunç gibi)
Men senden özge barsam,	(Ben senden başkasına varsam)
Hancarna sancılayın.	(Hancerine saplanayım)

Lalelerde Sosyal Tenkit

Başlık parasının yüksek tutulması, kızların âdeta satılması orta çağ camiasının sertliğinden, yaşamın zorluklarından ortaya çıkmış bir hâdisedir. Elbette zenginliği çoğaltmak için öyle yapmış anne babaların çeşitli

---

[3] Darayı: Bir kumaş türü.
[4] Dutar: İki telli Türkmen milli sazı.

yerlerde bir elin parmaklarını geçmediğini inkar edemeyiz ama; halkın çoğunluğu mecburiyetten, kızın gönlünü kırmak istemese bile başka bir seçeneği olmadığından, kısacası toplumun ikdisadî-sosyal taleplerine göre bu duruma ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Toplumun bu sert yönlerini gelin kızlar pek iyi anlamadıklarından anne-babaları suçlu bulmuşlardır.

Egrı yaydan ok bolmaz,	(Eğri yaydan ok olmaz)
Zat guymasak yok bolmaz,	(Bir şey koymazsak yok olmaz)
Gızın pula satanın	(Kızını parayla satanın)
Hiç yüregi ak bolmaz.	(Hiç yüreği temiz bolmaz)
Süyt gerek, gaymak gerek,	(Süt gerek, kaymak gerek)
Gaymagı yaymakgerek,	(Kaymağı yaymak gerek)
Pula gızın satanın	(Parayla kızını satanın)
Gözünü oymak gerek.	(Gözünü oymak gerek)

Bunlara benzer bilgileri diğer konular doğrultusunda da söylemek mümkündür. Bundan başka lalelerin şairaneliği ayrı bir konudur.

Lalelerden Kalan Eskimez Dersler

Gelin-kızlar, şimdiki zamanda lalelerin kitap sayfalarında yaşıyorlar. Onlar geçmiş tarihimizin ruh parçaları olarak öğrenilmeye, öğretilmeye değecek türlerdir. Elbette lalelerde değinilen problemlerin bazıları bizim için artık yabancı düşünceler haline gelmiştir. Onlarda ifade edilen isteklerin bazısı çoktan hayata geçmiştir; ama onların birkaç konusu, ahlâk, töre dersleri 21.yy'ın başında bile bizim yaşamımızda sürmektedir. Biz ne

kadar ileri gitsek de hayata teknolojinin yeniliklerini katsak da lalelerin öğütlerini aklımızdan çıkarmamalıyız. Hiç olmazsa aşağıdaki lale kıtasının öğüdünü her zaman aklımızda tutmalıyız:

Suv akar kenar gider,	(Su akar kenar gider)
Bu canım yanar gider.	(Bu canım yanar gider)
Değmen gızın gövnüne	(Kırmayın kızın kalbini)
Mihmandır, gonar gider.	(Misafirdir, konar gider)

Nevruz Manileri, Boncukattılar

Türkmen halk yaratıcılığında millî, özgün edebî türlerden bir tanesi de "Moncukatdı" (boncukattı)lardır. Bu türün de ele aldığı konular değişiktir. Bunlarda vatana sevgi, gençlerin ikbali, yarınların arzusu öncelik kazanmıştır. Bu tür de gayet şairane, gayet duygusal, gayet nazik muhtevaya sahiptir. Fakat onun söylendiği yer, metinler başkadır, şairanelik açısından da farklı özellikler göze çarpmaktadır. Söylenişi ise büsbütün farklıdır. Bu konudaki bilgiler çok uzun olup belki gereğinden fazla yer alacağından sadece bir noktayı belirterek sözü kısa kesmek istiyorum.

Moncukatdılar yıl içerisinde bir defa 21 Mart'tan 22 Mart'a geçilen gece, yani Nevruz gecesi oynanır. Bu çok eskiden gelen edebî bir türdür. O yüzden Nevruz şenliğinin sünnilere de daha doğrusu Türkmenlere de ait olan, en eski bayram olduğunu kanıtlayan edebî bilgidir.

Türkmen halkının zengin edebî yaratıcılığının, onun yaşamın edebî öz geçmişi özelliğinin, tarihi eskiliğinin delili olarak bu günlere kadar gelmiştir.

Sayın Cumhurbaşkanımız Saparmurat Türkmenbaşı'nın adaletli olarak söylediği gibi, onu öğrenmek, örnek almak her birimizin sorumluluğumuzdur. Halk yaratıcılığı; millî ruhumuzun edebî kaynağı, düşünce ve eğitim hazinesidir.

TÜRKMENLERDE DÜĞÜN TÜRKÜLERİ

("Öleňler", "Yar-Yar", "Leeran" Geleneğine Dair)

Her halkın gelenek-göreneklerini, örf-adetlerini, sosyal-psikolojik durumunu, duygu ve düşüncesini kısacası millî kimliğini yansıtan unsurların biri, belki de en önemlisi ve kapsamlısı edebiyattır. Edebiyat denilen genel kavramın içerisinde de Halk Edebiyatı (Sözlü Edebiyat) halkın özgünlüğünü daha geniş ve etraflıca âşikâr eden yön olarak daha millî karakterdedir. Halk Edebiyatının içerisinde ise bazı belirli türler daha bir ön plana çıkarak o milletin diğer milletlerden, hatta soydaşlarından farklı yönlerini, millî özelliklerini daha açık, bütün incelikleri ile ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır.

Türküsüz Düğün, Türküsüz Türk Olmaz.

Türkmenistan Türkmenleri'nin Halk Edebiyatındaki "Düğün Türküleri", bu tip edebî türlerin bir tanesidir. Düğünlerde türkü yakmak, dans etmek Türk Dünyası'nın her yerinde eski zamanlardan beri süregelen bir gelenektir. Türküsüz düğün olabileceğini düşünmek mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında Türk kavimlerinde mevcut olan bu istikametteki şairane eserlerin hepsini "Düğün Türküleri" adının çatısı altında toplamak mümkündür. Böyle yaklaşıldığında bazı genel ortaklıklar,

öncelikle manasında muhtevasındaki ve belli derecede formunda icra edilmesindeki benzerlikler ortaya çıkmış olur. O ortaklıklar ise gönlümüzde sevgiyle beslediğimiz "genel halk" adımızı, yani TÜRK denilen ismimizi hasıl eder. Her birine ayrı ayrı baktığımızda coğrafyasına göre farklı yanları bulunan şekillerin, formlarını Halk Edebiyatımızın, Türk gelenek göreneklerinin zenginlik nişanı hükmünde kabul edersek konuya daha doğru yaklaşmış oluruz. O yüzden Halk Edebiyatının genel konularıyla kıyaslandığında şahsî-millî özelliklere sahip türleri, meseleleri günümüzde daha zaruridir kanaatindeyim. Bunu ise şehirleşmelerin, teknolojinin çabuk ilerlemesi neticesinde bu türlerin kaybolma tehlikesinin her geçen gün kuvvetlenmesi ile ispatlayabiliriz. Halk Edebiyatı edebî türlerinin içerisinde o kavmin millî özelliğini, örf-âdetlerini en çok kendine sindirmiş, en nazik ve en orijinal türleri teknolojinin ilk kurbanı oluyor. O yüzden Türk milletinin orijinal nadir eserlerinden daha çok bahsetmek gerekmektedir.

Düğün Türkülerinin Aldıkları İsimler

Bu yazımızda bu tip edebî türlerden biri olan ve Türkmenistan Türkmenlerinde yavaş-yavaş tarihe mal olma tehlikesiyle yüzyüze bulunan "Düğün Türküleri" veya "Öleňler", "Yar-yar", "Leeran" geleneği ve metinlerinden bahsetmek istiyoruz.

Düğün Türküleri, halk içerisinde "Öleň", "Üleň", "Hay Öleň", "Yar-yar", "Leeran" gibi türlü adlar ile yayılmıştır. O yüzden edebiyat incelemelerinde herhangi birini terim olarak kabul etmek yerine hepsini kendisinde toplayan "Düğün Türküleri" terkibini kullanmaktayız. Bu tür, Türkmenistan'ın Amuderya kenarlarında (Lebap Böl-

gesi) “Öleň”, “Üleň”, “Hay Öleň”, “Yar-yar” adları ile meşhursa da Aşkabat çevresinde “Leeran”, “Yar-yar” isimleri geçmektedir. Garrıgala’da (Balkan bölgesi), Dışoguz Bölgesi’nin bazı ilçelerinde sadece “Yar-yar” terimiyle bilinmektedir. “Düğün Türküleri”, Türkmenistan’ın her yerine eşit olarak yayılmamıştır. Bu şairane türün yayılma mesafesi, ortaya çıkış kaynağı hakkındaki bilgiler ilmî incelemelerde, okul kitaplarında sunulmaktadır ve bu konu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Ayrıntılı bilgilere geçmeden bir durumu belirterek bu konuyu sınırlandırmak istiyoruz: “Öleňler” düğün geleneği yerleşik hayata daha önce geçmiş kısımlarda yaygın olarak, Türkmenlerin göçebe kesiminde ise nadir bir tür olarak bilinmektedir. Demek ki bu tür, yerleşik hayatın meydana getirdiği bir edebî gelenektir.

Düğün Türkülerinin İcrası

Düğün Türküleri savcıdan (dünürcü) yani daha kız isteme aşamasında başlamaktadır. Evlenecek delikanlı ve onun ailesi hakkında bilgiler edinildikten sonra dünürcülük başlamış olur. Başlık parası temin edildikten sonra, uğurlu günü (sa’dlı, yani kutlu günü) belirlerler. Uğurlu gün geldiğinde düğün başlamış olur. “Düğün Türküleri” gelin alıcılar (at başçılar) gelmeden kızın baba evinde söylenmeye başlanır. Türküye başlama sırası kızın annesine, kız arkadaşlarına verilmektedir.

Annesi uygun görmezse onun adına başka biri söyler. Genellikle şarkıya bir bayan başlar ve herkesi şevklendirir. Şevk artınca kızın çevresinde bulunan arkadaşları da neşelenerek ona katılırlar, hatta daha sonra annesi ve kızın kendisi bile katılır. Böylece kızın baba evinde düğün havası oluşur, gelinleri kızları tören coşkusu kaplamış olur.

Gelin alıcılar geldikten sonra "Öleňler" daha da coşarak toyun (düğünün) şevkini arttırlar.

"Öleňler" düğünün olduğu yerde de devam ettirilmektedir. Nikah kıyılarak "kemer çözmek", "çizme çıkarmak" gibi âdetler yerine getirilene kadar, bütün gün, çeşitli mazmunlu "Öleňler" söylenir.

"Öleňleri" sadece bayanlar söyler. Erkekler dinleyici olarak katılabilirler. Dinleyiciler genellikle genç erkeklerdir. Orta yaşlı erkekler, şarkı söylenen yerde dolaşırlarsa garip karşılanırlar.

"Öleň" dörtlüklerinin muhtevası çeşit çeşittir. Her birini söyleme zamanı vardır. Onların muhatap aldığı insanlar da, kimin dilinden söylendiği de "Öleňlerde" önemli yer tutmaktadır. Gelin almanın, kız çıkarmanın gelenek ve görenekleri ile birlikte delikanlıyı sınamak, dalga geçerek kızı heyecanlandırmak gibi birtakım âdetler de düğün türkülerinin mısralarında yansıtılmaktadır.

Genellikle düğün başladığında aşağıdaki gibi kıtalar söylenir. Bu, düğünün de "Öleň" söylenmenin de başlamış olduğunun işaretçisidir:

Hay, öleň, hay-hay öleň,	(Hay, öleň, hay-hay öleň,)
Haydır bu gün, yar- yar	(Haydır bu gün, yar- yar)
Al-gızıl reňbe-reň	(Al kırmızı rengarenk)
Toydur bu gün, yar-yar	(Düğündür bugün, yar yar)
Çar tarapdan dost gelsin,	(Dört bir yandan dost gelsin)
Toydur bu gün, leeran.	(Düğündür bugün, leeran)

Gandı-şeker ezilmiş,	(Kant u şeker ezilmiş)
Dahanında, leeran.	(Dehanında, leeran)

Bu kıtaların sonunda evlenen kıza mutlu bir hayat, uyumlu bir yaşam arzu eden bentler icra edilir:

İki yorgan bir düşen,	(İki yorgan bir döşek)
Tahtın bolsun, yar-yar.	(Tahtın olsun, yar yar)
Pıgamberiň gızıça	(Peygamberin kızı gibi)
Bagtıň bolsun, yar-yar.	(Bahtın olsun, yar yar)

Altın kabak atılan	(Altın ile süslenen)
Öyüň bolsun, yar-yar.	(Evin olsun, yar yar)
Cemendäni cem eden	(Bütün halkı toplayan)
Toyuň bolsun, yar-yar.	(Düğünün olsun, yar yar)

Kız çıkaran ailenin morali biraz bozuk olur, kızın anne-babası, yengeleri, kardeşleri hafif bir üzüntü içersindedirler. Bu, doğal bir durumdur. Sevilen bir çocuğun artık gurbete gideceği düşüncesi kızın evinde yapılan törenin neşesini kaçırmaktadır. Bu, önceleri daha güçlü hissedilmiştir. Çünkü evlenen kızın uzun zaman geriye dönmeyeceği ve neredeyse yabancı bir kimse durumuna düşeceği düşüncesi önceki asırlardaki Türkmen hayatının normal bir durumu olarak kabul edilmiştir. Günümüzün Türkmen hayatında bu durum anormal bir olay olsa bile kız çıkaran ailede sevinç ile keder iç içe yaşamaktadır. Bu psikolojik havayı hafifletmek için düğünün aynı derecede iki tarafa da/kız çıkaran aileye de oğlan evlendiren aileye de/ait olduğunu vurgulayan "Öleň" kıtaları türetilmiştir. Bu bent-

ler çoğunlukla kızın baba evine henüz gelin alıcı gelmeden veya geldiği anda söylenmeye başlanır:

İki sandık deň durup,	(İki sandık yan yana)
Roy beredir, hay öleň.	(Yakışık verir, hay ölen)
İki guda deň durup,	(İki dünür yan yana)
Toy beredir, hay öleň	(Düğün tutar, hay ölen)

Kız Evinin Taşlamaları

Geçen yüzyılın Türkmenlerinde evlenecek delikanlı, gelin alıcı ile birlikte gelmese bile onun hakkında iğneleyici sözleri kendisinde barındıran bazı şairane bentler düzülmüştür. Bu, öncelikle gelen yengeleri kızdırmak, onların yeteneğini sınamak, düğün seyircilerini güldürmek, şaka ederek neşelendirmek gibi amaçları göz önünde bulundurmaktadır. Aynı zamanda bu tip "Öleňler" kızın güzel bir kız olduğunu ve gelecekteki ikbali hakkındaki endişesini de içermektedir. Örneğin:

Toyhananıň çorbası,	(Düğün evinin çorbası)
Şor bolmasın, hay öleň.	(Tuzlu olmasın, hay ölen)
Barıp görüň giyevi,	(Gidip görün damadı)
Kör bolmasın, hay öle	(Kör olmasın, hay ölen)

Toyhananıň odunı	(Düğün evinin odunu)
Tal bolmasın, hay öleň.	(Söğüt olmasın, hay ölen)
Barıp görüň giyevi,	(Gidip görün damadı)
Kel bolmasın, hay öleň.	(Kel olmasın, hay ölen)

Geçmiş asırlarda kızın fikrini sormadan dünürcülük yapmak gibi olaylar çok olmuştur. Evleneceği gencin

nasıl bir insan olduğunu öğrenmeden evlenmek, kız için büyük bir risktir. Bu yüzden az önce yukarıda verdiğimiz kıtalar günümüzde şaka gibi gözükse de geçmiş zamanlarda çok ciddi - bütün ömrün anlamını kendinde toplayan muhtevaya sahip olmuştur. Dengine kavuşmadan gül ömrünü kül etmiş, kötü talihli hanımlara belirli bir ölçüde, her zaman, her köyde rastlanmıştır. Böyle bir talihten çekinerek gönül verdiği delikanlı ile kaçan kızlara da her zaman, her yerde rastlanır. Kızların böyle cesurane hareketi de belli derecede "Düğün Türkülerinde" ifadesini bulmuştur ve ince bir ahenk ile onaylanmıştır.

Novalara suv guydum,	(Kovalara su koydum)
Daşdı gitdi, yar-yar.	(Taştı gitti, yar yar)
Bagrı gatı gız gursun,	(O taş kalpli kız kurusun)
Gaçdı gitdi, yar-yar.	(Kaçtı gitti, yar yar)

Kız çıkarma geleneğinin yerine getirildiği anlarda evlenecek oğlan hakkındaki kinayeli şakalar yenge olarak gelen gelinlere yöneltilir ve böylelikle düğün daha da şenlendirilmiş olur. Gelen yengelere, gelin alıcılara yöneltilen "Öleňler" daha etkileyicidir. Yengeler hakkındaki alaylı bentlere genellikle kızın yengeleri, kız arkadaşları tarafından başlanır ve aşağıdaki gibi kıtalar söylenir:

Hatar-hatar çüyşeler,	(Sıra sıra şişeler)
Asal eken, yar-yar.	(Bal imişler, yar yar)
Ondan gelen yeňňeler	(Ordan gelen yengeler)
Kesel eken, yar-yar.	(Hasta imiş, yar yar)
Körekeniň kövüşi	(Damadın papucu)

Yamak-yamak, yar-yar.	(Yama yama, yar yar)
Körekeniň bacısı	(Damadın bacısı)
Kelte damak, yar-yar.	(Obur imiş, yar yar)
İki öyüň arasından	(İki evin arasından)
Geçi ötüpdir, yar-yar.	(Keçi geçmiş, yar yar)
Ol gelen yeňňeleriň	(O gelen yengelerin)
İçi ötüpdir, yar-yar.	(İçi geçmiş, yar yar)

Biziň iliň gızları	(Bizim elin kızları)
Hüncülidir, yar-yar.	(İncilidir, yar yar)
Sizin iliň gızları	(Sizin elin kızları)
Sancılıdır, yar-yar.	(Sancılıdır, yar yar)

Oğlan Evinin Taşlamaları Daha Hafif Olur

Oğlanın yengelerinin de karşılık vermeleri gerekir ve onların bunun gibi iğneleyici alayları cevapsız bırakmamaları beklenir. Onların cevap kıtalarının bazıları önceki kıtalar gibi iğneli olmuştur. Ama bu kıtalara genel olarak bakıldığında ve bu şiirler kız tarafının şiirleri ile kıyaslandığında bu kıtaların biraz daha nezaketli oldukları ve kız tarafının bentlerine göre daha yumuşak bir ruha sahip oldukları görülür. Bunun nedeni gelin alıcı tarafın biraz merhametli olması ve alacağını uzlaşma ile çabucak almak, bir an önce kızı alıp gitmek düşüncesine sahip olmasıdır. Çünkü her şakanın ciddiye dönme ihtimali hep ortadadır. Sonra bir de herkes aynı şekilde sakin ve serinkanlı değildir. Gelen yengelerin söylediği "Öleňler":

Ak öyleriň işiği,	(Ak evlerin kapısı)

Gamışmıdır, yar-yar.	(Kamış mıdır, yar yar)
Uşbu gızıň yeňňesi,	(İşbu kızın yengesi)
Gävmişmidir, yar-yar.	(Camız mıdır, yar yar)
Govaçanıň gozası,	(Pamuğun kozalağı)
Köp ekeni,yar-yar.	(Çok imiş, yar yar)
Şu kempiriň yıgnanı	(Şu kocakarının topladığı)
Gep ekeni, yar-yar.	(Laf imiş, yar yar)

Atışmada Yumuşama ve Tatlı Son

Yengelere ait lâf dalaşı belirli bir ölçüye vardıktan sonra iki taraftan da hoşgörülü bentler söylenir ve iğneleyici şakalar yumuşatılır. Kızın yengesi aşağıdaki gibi bir dörtlükle kadirşinaslık bildirir:

Tike-tike halılar	(Tike tike halılar)
Dız üstünde, yar-yar.	(Diz üstünde, yar yar)
Ondan gelen yeňňeler	(Ordan gelen yengeler)
Göz üstünde, yar-yar	(Göz üstünde, yar yar)

Karşılığında oğlanın yengeleri, aşağıdaki gibi kulağa hoş gelen sevimli ve mülayim cevaplar verirler:

Yagşıların vaspını	(İyilerin vaspını)
Bir söz diymiş, yar-yar.	(Bir söz demiş, yar yar)
Uşbu gızıň eňňesi	(İşbu kızın yengesi)
Sınçı ermiş, yar-yar.	(Dikkatliymiş, yar yar)

İki öyüň arasında,	(İki evin arasında)

Gayçı yatır, yar-yar.	(Makas yatar, yar yar)
Uşbu gızıň eňňesi	(İşbu kızın yengesi)
Sınlap otır, yar-yar.	(İncelemekte, yar yar)

Böylece gergin şakaların, şevk verici kinayelerin hoşgörülü bentlere çevrilmesi mutluluğu arttırır, mülayim bir diyalog ile sahne biter.

Kızın Ağzından Ayrılık Acıları

Kızın evinde icra edilen "Öleňler"in içinde kızın adına söylenen bentler özel bir mazmuna sahiptir. Onlara birçok açıdan keder ve ayrılık ruhu sinmiştir ve onlar ayrılık acısı ile yoğrulan kıtalardır. Önceden de belirttiğimiz gibi bu iki sebepten dolayı böyledir:

1. Doğduğu, çocukluğunun geçtiği sevgili evinden, anne ve babasının sevgisinden ayrı düşmek, aslında, kız çocuğunun alın yazısı ise de elbette yürek parçalayıcıdır. Kız evlendikten sonra "gaytarma" (baba evinde az süre kalma süreci) olarak gelirse gelir, gelemezse bütün ömrünü doğduğu evden uzakta geçirmek zorunda kalır. Bu, bilhassa, Türkmenler'in geçmiş hayatında böyle olmuştur. Durum böyle olunca kızın kederlenmesi, gözlerinin dolması Pol Lafarg'ın "Gelinlik kız anne-babasını incitmemek için düğün günü ağlamak zorundadır." (74. sayfa) dediği geleneği ifâ etmek, anne-babasının gönlünü almak gibi durumlardan daha ileri boyuttaki doğal duygular nedeniyledir. Bu duyguların yürekten hissedilmesi doğal bir durum olduğu için de aşağıdaki gibi nazik bentler ortaya çıkmıştır:

Atam-enem işigi	(Anam babam kapısı)
Tılla işik, yar-yar.	(Altın kapı, yar yar)

Girsem-çıksam, depämi	(Girsem çıksam başımı)
Sıpar işik, yar-yar.	(Okşar kapı, yar yar)
Atam-enem öyünde	(Anam babam evinde)
Oglan idim, yar-yar.	(Çocuk idim, yar yar)
Tahtırovan üstünde	(Tahtırevan üstünde)
Oynar idim, yar-yar.	(Oynar idim, yar yar)
Gızıl çuval öňünde	(Kızıl çuval önünde)
Cayım galdı, yar-yar.	(Yerim kaldı, yar yar)
Dürli tabak içinde	(Türlü tabak içinde)
Payım galdı, yar-yar.	(Payım kaldı, yar yar)
Bedev atlar kişnende	(Bedevi atlar kişneyince)
“Gitdi” diygin, yar-yar.	(“Gitti” deyin, yar yar)
Bogaz maya bozlanda,	(Hamile deve bozlayınca)
“Yitdi” diygin, yar-yar.	(“Yitti” deyin, yar yar)

Kızın adına (cesaretli kızların kendileri söyler) söylenen “Öleňler”in kederli olmasının ikinci nedeni şundan ibarettir: O zamanki toplum yapısının, tarihî ve sosyal şartların neticesinde gelinlerin kızların insan haklarına, gençlerin doğal duygularına önemsiz, ikinci derecede olan bir şeymiş gibi bakılması, cemiyetin yasaları olarak kabul edilmiştir. Kızın kendisine sormadan, onun fikrini almadan, birisine âşık olup olmadığını öğrenmeden hareket ederek kendi gönüllerine uygun olan aileye kız veren anne-babaları halkın çoğunluğu, özellikle gençler kabahatli bulmuşlardır. Ayrıca da başlık parasını menfaat bilerek yarınların ikbaline soğuk bakan anne-babaların suçları gençlerde büyük bir hayal

kırıklığına yol açmıştır. Bunun gibi geçmişte âdet olma derecesine varan durumları eleştiren bentleri çoğunlukla evlenen kızın adına arkadaşları olan genç gelinler icra etmişlerdir:

Altın kimin tagtımı,	(Altın gibi tahtımı)
Yıkıpdırlar, leeran.	(Yıkmışlar, leeran)
Besläp goyan bagtımı	(Ümit ettiğin bahtımı)
Yakıpdırlar, yar-yar.	(Yakmışlar, leeran)
Asmandakı yıldızı	(Gökyüzündeki yıldızı)
Atan atam, yar-yar.	(Vuran babam, yar yar)
Öz gızını mal yalı	(Öz kızını mal gibi)
Satan atam, yar-yar.	(Satan babam, yar yar)

Sırası gelmişken şu durumu da belirmemiz gerekir: Kız nikahından razı olsun olmasın şu bentleri düğünlerin hepsinde söylemek zorundadır. O kız bahtiyar ise de düğüne gelen gelinlerin içerisinde bir iki değil birçoğunun “süslenmiş bahtının yakıldığına, mal gibi satıldığına” şüphe yoktur. Çünkü onu söylemekle her hanım bir bakıma kendi derdini de dile getirmiş olur. Aslında “Öleňler” belirli bir ikbali göz önünde bulundurarak türetilmemiştir. Bir kişinin dilinden bütün durumu beyan etmek de edebiyatın bir yönü olarak değerini ortaya koymaktadır.

Kız Nasıl Çıkarılır?

Yukarıda gördüğümüz gibi “Öleňler” ta kızın evden çıkarıldığı ana kadar devam etmektedir. Yani gelin alıcılar gidene kadar devam eder. Kız çıkarma geleneği her ilin (boyun) âdetine göre değişik şekillerde olabilir. Ge-

nellikle kızın yengesi veya yakın akrabalarından birisi kızı kaldığı evden çıkarıp dışarıda serilmiş palasın (kilimin) üstüne oturtur. O andan itibaren evlenen kızın gelin alıcılar iradesine geçtiği farz edilir. Bu anın özelliğine uygun kızın ve annesinin adına aşağıdaki gibi "Öleňler" söylenir. Kızın adına:

Yumurtganıň agı dek,	(Yumurtanın akı gibi)
Agı menem, yar-yar.	(Akı bemin, yar yar)
Beren südüňe razı bol,	(Verdiğin sütü helal et)
Canım enem, yar-yar.	(Canım annem, yar yar)

Annesinin adınaysa türlü anlamda, duygulu-gönül ferahlatıcı, özleyici, sevimli kıtalar türetilmiştir:

İner düyäň örküci	(Buğra devenin hörgücü)
Yüňlek bolar, leeran.	(Yünlü olur, leeran)
Ene gızdan ayrılsa	(Ana kızdan ayrılsa)
Niçik bolar, leeran.	(Nice olur, leeran)
Dört gulaklı gazanda,	(Dört kulaklı kazanda)
Payıň galdı, yaar-yar.	(Payın kaldı, yar yar)
Gülli keçe üstünde	(Güllü keçe üstünde)
Cayıň galdı, yar-yar.	(Yerin kaldı yar yar)

Veda Dörtlükleri

Kız çıkarma geleneği, gelin alıcılar uğurlanıp aşağıdaki bentler söylenerek biter:

Pürencegin ucı	(Yazmaların ucu)

Batlandı-la, yar-yar. (Havalandı, yar yar)
Gızı alıp yeňňeler (Kızı alan yengeler)
Atlandı-la, yar-yar. (Atlandılar, yar yar)
Gatlak-gatlak gatlama (Katmer katmer katmerler)
Gatlanadır, hay öleň. (Katlanmıştır, hay ölen)
Gızı alıp yeňňeler (Kızı alan yengeler)
Atlanadır, hay öleň. (Atlanmıştır, hay ölen)

Hoş Geldin Dörtlükleri

"Düğün Türkülerinin" ikinci bir grubu düğünün ikinci kısmı ile bağlantılı olarak türetilmiştir. Gelin, kayınpederinin evine getirilip gelenek ve görenekler yerine getirilince aşağıdaki gibi dörtlükler söylenir:

Tagta köpri astından (Tahta köprü altından)
Lay geleydi, yar-yar. (Sel geliyor, yar yar)
Dervezäni giň açıň (Bahçe kapısını geniş açın)
Gız geleydi, yar-yar. (Kız geliyor, yar yar)

Dervezäni süpüriň (Bahçe kapısını süpürün)
Gar yagyar-la, yar-yar. (Kar yağıyor, yar yar)
Aç gucagıň dogan can (Aç kucağını kardeşim)
Yar gelyär-le, yar-yar. (Yar geliyor, yar yar)

"Baş salınma" bittiğinde ise aşağıdaki gibi bentler söylenmektedir:

Hassabanıň kenarı (Hassabanın kenarı)
Moncuk-moncuk, yar-yar. (Boncuk boncuk, yar yar)

Gelin başı baglandı	(Gelin başı bağlandı)
Hanı sancak, yar-yar.	(Hani sancak yar yar)

Bu bentler de genellikle düğün töreninin bitip, gençlerin yeni hayatlarına başladığını anlatan son “Öleň” olarak hizmet etmektedirler. Genellikle “Öleňler”de Türkmen düğününü başından sonunu yansıtan bir lirik sahne dramı göz önüne gelmektedir.

“Düğün Türküleri” halk hayatının değişik yönlerini, gelenek ve göreneklerini, gençlerin arzu ve isteklerini yansıtmakla tarihin mührünü belirli derecede kendisinde saklamaktadır; kendi varlığını topluma, zamana ayak uydurarak devam ettirmektedir.

“Düğün Türkülerinin” Şairaneliği

“Düğün Türkülerinin” kıtaları akıcı ve ahenklidir. Halkın konuşma diline yakın olan kelimelerden ve söz öbeklerinden ibarettir. O yüzden çok çabuk hafızada kalır. Akıcı olması ve çabuk hafızada kalması için “Düğün Türkülerinin” bentlerinin mazmun devamlılığına ve mantığına serbest-paralel sanatsallık tarzında yaklaşması gerekir. Başka türlü anlatırsak bent bütün bir mazmun bütünlüğünü saklasın diye mısralara ağırlık verilmiştir. Örneğin:

Sandık- sandık nogullar	(Sandık sandık tatlılar)
Nogul bolar, yar-yar.	(Nogul olur, yar yar)
Gelnecemiň ilkisi	(Yengemin ilk çocuğu)
Ogul bolar, yar-yar.	(Oğul olur yar yar)

Bu kıtada iki nesne yani iki lirik mazmun var. Birinci ve ikinci mısralar “Sandık dolu şekerler” hakkında lirik sohbet ederse de üçüncü, dördüncü mısralarda ilk çocuğunun oğlan olması hakkındaki arzu ve istekler saklanmıştır. Böylece bir kıtada sanatsal muhtevanın iki türü yani “baş mazmun” ve “yardımcı mazmun” ortaya çıkmıştır. Bentte söylenmesi gereken temel mazmun “Gelnecemin ilkisi oğul bolar” denilen istek. Aslında onu söylemek için de bent türetilmiştir.

Mısraların şairane uyumluluğundan bahsedince bir durumun belirlenmesi gerekir. Bentte bahsedilen şeyler düşünce hükmünde ayrı ayrı nesneler olup gerçek konuşmada başka başka açıklamalı mazmuna sahiptirler. Bu durum sadece yukarıda getirilmiş bulunan misale ait değildir, onlar pek çok “Öleň” kıtalarını kendi içerisinde toplamıştır. Kuşbakışı bakıldığında, yardımcı mazmunu, herhangi bir düşünce ile de değiştirmek mümkün gibi gözüküyor. Aslında bu öyle olmaz. Önceki misaldeki “sandık sandık nogullar” maddi tatlılığı, “Gelnecemin ilkisi ogul bolar” denilen mısra ise ruhî tatlılığı, şevk ve sevinci ortaya çıkararak birbirlerine uyum sağlamışlardır (“Nogulların” yerine niçin acı yiyeceklerin, mesela biber, soğan gibi şeylerin kullanılmadığını bir düşünmemiz gerekiyor). Başta gelen “yardımcı” mısraların temel mazmuna bu ilgisini göz önünde bulundurursak onları mantık paralelliği diye adlandırmamız gerekir.

“Öleň” kıtalarının birkaçı ise sözün gerçek anlamındaki paralelliği gayet güzel işlemiştir.

Deryaga daş atmaňlar,	(Irmağa taş atmayın)
Batar gider, yar-yar.	(Batar gider, yar yar)
Uzaga gız satmaňlar,	(Uzağa kız satmayın)

Yiter gider, yar-yar.	(Yiter gider, yar yar)

At baglamañ arpanıñ	(At bağlamayın arpanın)
Samanına, yar-yaar.	(Samanına, yar yar)
Gız bermäñler yigidiñ	(Kız vermeyin gençlerin)
Yamanına, yar-yar.	(Kötüsüne, yar yar)

Görüldüğü gibi mesele, ilk mısraların kullanılmasının tek sebebi sadece bendi mısra ile doldurmak veya kafiye sorunu değilmiş. Bunun gibi sanatsal unsurları inceliklerle işleyerek hem bendin ahenkli ve akıcı olmasının temin edilmesi hem de mazmun bütünlüğünün sağlanması halk şiirinin üstatlığının alâmetidir.

"Öleñ" bentlerinin bazılarında ise "yardımcı mazmun", "baş mazmun" denilen ayrım olmamaktadır. Bent kıtalarının hepsi tek lirik mazmunu mantıklı bir şekilde ifade ederek muhtevasının bütünlüğünü meydana getirmektedirler. Onların da akıcı, ritimli duyarlılığı yukarıdakiler gibi akılda kalıcıdır.

Görüldüğü gibi "Düğün Türkülerinin" şairaneliği zengindir ve bunlar çeşit çeşit renklere sahiptir.

Düğün şarkıları ilk önce bir bayanın türkü söylemesi ile başlar. O bayan bir-iki kıta söyledikten sonra çoğunluk ona katılır. Böylece özel bir koro ortaya çıkmış olur. "Düğün Türküleri" orta yükseklikte bir ses ile söylenir. Tekrar hatırlatmakta fayda var ki onları sadece ve sadece gelinler, kızlar söyler, erkekler (özellikle gençler) dinleyici olarak olaya katılırlar.

Lirik janrın mazmuna ve duyguya dayalı zengin ve özel türlerinin bir tanesi olan "Düğün Türküleri" halkımızın gelenek ve göreneklerini, örf ve âdetlerini, inançlarını öğrenmekte güvenilir bir kaynak olarak gö-

rülebilirler. Halkımızın tarihini ve etnografyasını incelemekte de “Düğün Türkülerinin” önemi büyüktür.

Kaynakça:

1. Pol Lafarg. Oçerki po istorii pervobıtnoy kulturı. T. 2. M., 1926.
2. Ayal-gızlarıň aydımları ve läleleri. TDN, Aşgabat, 1944.
3. Türkmen halk dörediciligi boyunça oçerk. “Ilım” neşiryatı, Aşgabat, 1967.
4. Gurbancemal Ilyasova. Türkmen halk dörediciliginde maşgala, däp-dessur poeziyası. Kand. Disser. 1973.
5. Baba Veliyev. Türkmen halk poeziyası. “Ilım” neşiryatı, Aşgabat, 1983.

6. Kakalı Berkeliyev. Halk dörediciliginde däp-dessur poeziyası. "Ilım" neşiryatı, Aşgabat, 1985.

TÜRKMEN VE ANADOLU SAHASI ATASÖZLERİNDEKİ BENZERLİKLER

(Türkmen ve Anadolu Sahası Atasözlerindeki Benzerlikler, Özellikler ve Onların Kaynakları, Nedenleri)

Bildiğimiz gibi atasözü bir düşünceyi, tecrübeyi kendinde toplamakla beraber o milletin millî şuurunu, yani tarihî ve coğrafî durumları ve dinî inançları ile belirlenmiş psikolojisini, örf ve âdetlerini, hayat tarzını, tarihî alâmetlerini kendinde saklayıp, öz geçmişinin edebî yazgısı olarak yaşamaktadır. Atasözünün ömrü hakkında birşeyler söylemek gerekirse, onu milletin ortaya çıkış devirlerinden alıp günümüze kadar getirmek gerekir.

Atalarsözü Milletin Sözlü Anayasası

Aslında atasözü insanın hayatı ve hayat karşısında duruşu, bu duruşun gösterdiği kaideler içerisinde ortaya çıkıp günümüze kadar devam etmiştir. Onun bozulduğu yerde "insanlığa sığmayan", "insanlığa yakışmayan", "terbiyesiz", "ahlâksız" denilen kelimelerin kullanılması bu yüzdendir.

O kaide ve kanunların, ahlak/etik ve akıl unsurlarının, toplumsal düzenlerin edebî yazısı, günümüzün diliyle anlatmak gerekirse milletin anayasası olarak atalarsözü ortaya çıkmıştır. Atalarsözünü konuşmada, yazıda kullanırken resmî anayasa düzenini kullandığımızın farkında bile olmayız. Bu durum anayasanın yani atalarsözünün, resmî mazmununu herkesin anlayabileceği, herkesi etkileyebilecek tarzda ifade edilmesinden ileri gelmiş olabilir. Daha başka bir husus: O kaide ve kanunlar belirli bir toplumsal grup tarafından değil de daha demokratik bir şekilde bütün halk tarafından belirlenmiştir. Hayatın yüce kürsüsü herkesin kendi sözünü söylemesine müsade etmektedir. Diğer edebi türler ise onun yardımcı unsurları, geniş açıklamaları olarak hizmet etmektedir.

Atalarsözüne sadece edebî eğitim kaynağı olarak bakmak atasözlerinin hizmetine tam değer vermektir. Atalarsözünün toplum halinde yaşanmaya başlandığı devirde ortaya çıktığını kabul eder, milletler olarak ayrılma zamanlarını da millilik tarihinin başlaması şeklinde tanımlarsak, o zaman bizim atalarsözünün kendisini tarihî yazılardan daha güvenilir bir kaynak olarak kabul etmemiz gerekir. Örneğin Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ı Lugati't-Türk" (Türk Dilinin Sözlüğü) adlı eserinde Türkmen atasözlerinden bir çoğu zikredilmektedir. Bu, Türkmenlerin XI.yy'dan itibaren ayrı bir millet olduklarını mı göstermektedir? Evet, bu tip düşünceleri savunan bazı ilmi incelemelere de rastlamaktayız. Biz, Türkmenlerin millet olarak özgeçmişini Kaşgarlı Mahmut'tan başlatırsak o zaman "Ot astında bela gelmez", (Ateş altında bela gelmez.) "Ot-oraz" veya "İt geldi, kut geldi", "İt, vefa; ayal, bi-vefa" (İt vefa, kadın bivefa.) gibi atasözlerine ne cevap vereceğiz? Zira bunların ilk ikisi ateşperestlik diğer ikisi de segperestlik inançlarından bahsetmekte-

dir. Halk edebiyatının kendi milliliğine, tarihine bağlı olmayan edebî yazıları içermemesinden yola çıkarak, "Türkmenler çok eski zamanlarda ateşperestlik, segperestlik inançlarını da yaşamıştır mı diyeceğiz?" sorusu ile karşı karşıya kalabiliriz.

Peki bu durumun, Anadolu'da yaşayan ateş alev hakkındaki atasözleriyle bağlantısı olabilir mi? Bu sorunun arkasında ise "Türk + men" kelimesinden ortaya çıkan "Türkmen" düşüncesinin "men" şahıs zamiri birkaç coğrafyada sonraki zamanlarda düşüp kalkmış olabilir mi? Türk kelimesi "Türkmen" kelimesinden mi türemiştir? Bu soruların gördüğünüz gibi hiç de şakaya gelir tarafı yok. Bir zamanlar birinin "Ben o zamanlar doğmamıştım, yoktum" diyerek sorulardan kaçtığı gibi Türk tarihinin başlangıcı hakkında kesin olarak bir şey söyleyemesek de, Anadolu coğrafyasına gelince hiç tereddüt etmeden söyleyebiliriz. Çünkü bizim arkamızda tarihimiz duruyor.

Farklılaşmalar ve Ortaklıklar

Türkmenlerin (Oğuzların) Selçuklu İmparatorluğu zamanındaki Karakoyunluların boy-aşiret birleşmelerini tesis etmeleriyle Anadolu topraklarına ikinci defa gerçekleştirilen büyük göçten sonra atalarsözündeki farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. (Birinci göç İslam'dan önceki devirde/bence onlar Alevi adıyla bilinen Türkmenlerdir/, üçüncü göç ise Büyük Selçuklu Devletinin dağılmasından sonra Moğollar'ın etkisiyle meydana gelmiştir.) Bu ikinci göçten önceki halk eserlerinin hepsi, bütün halka ait olarak tam bir milli karaktere sahip olmuştur.

Bazı Örnekler:

Atalar sözünün Türkmen sahasındaki söylenişleri:

Gelen geçer, gonan göçer.

Göçen yurdun gadrını (kadrini) gonan yurdunda bilersin.

Gızım sana aydayın (söyleyeyim), gelnim sen eşit.

Gıznı urmadık dizini urar.

Er bolsa yoldadır, oğul bolsa bildedir, tapdırmaz (bulunmaz) atam oğlu.

Açık ağız aç ölmez.

Adamın alası içinde, hayvanın alası dışında.

Adam bolcak oğlan bokundan belli.

Köne düşman dost bolmaz.

Ağaç yaşka eğilir.

Delee günde bayram.

Ganı gan bilen yuvmazlar, ganı suv bilen yuvarlar.

Ağşamın hayrından ertirin şeri.

Cana gelenden mala gelsin.

Dilde sünk (kemik) yok.

Atasözlerinin Anadolu Sahasındaki Söylenişleri:

Gelen geçer, konan göçer.

Göçtüğün yurdun kadri konduğun yurtta bilinir.

Kızım sana söyleyeyim, gelinim sen işit.

Kızını dövmeyen dizini döver.

Koca elde, evlat belde, kardeş nerede?

Açık ağız aç kalmaz.

Adamın alacası içinde hayvanın alacası dışındadır.

Adam olacak çocuk bokundan bellidir.

Eski düşman dost olmaz.

Ağaç yaş iken eğilir.

Deliye hergün bayram.

Kanı kan ile yuğmazlar, kanı su ile yuğarlar.

Akşamın hayrından sabahın şerri iyidir.

Cana gelecek, mala gelsin.

Dilin kemiği yok.

Gördüğümüz gibi fonetik farklılıklarla bazı leksik (örneğin, köne-eski, oğlan-çaga-çocuk, ertirin-sabahın, süng-kemik) ayrılıkları hesaba katmazsak, bu atasözlerindeki farklılıklar bir edebî metnin iki şive dilinde yazılmasından başka bir şey değildir. Bunlara benzer atasözlerine Azerbaycan, Gagauz Türklerinde de rastlanmaktadır. Öyle de olmalıdır. Zira onlar Oğuz boylarıdır. Bu durumda Kıpçak boylarını oluşturan milletlerden de (Özbek, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Tatar, Uygur) böyle benzerlikleri bulmak mümkündür. Ancak o benzerlik kelime kelime yani basmakalıp bir şekilde olmamakta genellikle anlamda, mazmunlarda göze çarpmaktadır.

Günümüzde iki sahada da eşit bir şekilde kullanılan ve halk arasında bilinen atasözlerinin sonraki asırlarda meselâ, iktisadî, siyasî ilişkiler yüzünden ortaya çıkmadığını, öz köküne dayalı olduğunu şöyle bir karşılaştırma ile kanıtlayabiliriz: Kaşgarlı Mahmud'un Türkmen

Atasözleri olarak yazdığı cümelelerin hemen hemen hepsi bugün Anadolu'da bilinmektedir. Örneğin:

Göğe tükürsen, yüzüne düşer.

Ayıpsız adam olmaz.

Koç yiğit savaşta belli.

Demir kessen, kısga kes, sünse olur, ağaç kessen uzun kes, kessen olur.

Eceli yeten tilki inine bakıp ulur.

Deve öz boynunun eğrisini bilmez, yılana eğri der.

Ayağını yorganına göre uzat... vs.

Yerleşik hayata geçiş, göçebeliğin devamı ve değişen kültürle birlikte atasözlerinin farklılaşması

Bildiğimiz gibi Selçuklu İmparatorluğu dağılıp Anadolu'da Osmanlı İmaratorluğu'nun kurulmasıyla bu iki coğrafyanın yaşam şartlarında, insanların meslekî hayatlarında farklı yönler ortaya çıkmaya başlamıştır. Anadolu'da milletin büyük çoğunluğu yerleşik hayata geçer ve merkezi devlet kurulur. Böylelikle çiftçilik gelişir. İslâm daha sistemli bir şekil alır. Türkmenistan'da ise göçebelik son asırlara (meselâ XVII. asrın ikinci yarısına) kadar devam etmiştir. Halkın çok az bir kısmı yerleşik hayata geçmiştir. Çarva (göçebe) ve Çomri denilen düşünceler ortaya çıkmakla kalmamış, bunların arasında birinin diğerinin yaşam tarzını kabul etmemesi gibi duygular da türemiştir. "Tat" denilen kelime bildiğimiz gibi aslında şehirli anlamını taşımaktadır. Ancak bu mecazî bir anlam kazanarak örf ve adetleriyle milli

kimliğini kaybetmiş, millî bir vasfı kalmamış olan anlamında tahkir edici bir mazmuna geçmiştir.

Halk yaratıcılığının en yaygın menbaı halkın yarı yerleşik, göçebe kesimidir. Yani yazılı edebiyatın ön planda yer almadığı çevrelerdir, devirlerdir.

Türkmen Atasözlerinde Hayvancılık

Türkmenistan Türklerinin orta asırlarda türemiş olan atasözlerinin büyük bir çoğunluğu, hayvancılıkla ilgili veya hayvan timsallerinde türetilmiş cümlelerden ibarettir.

Genellikle hayvancılığın değerini ifade etmiş derin fikirler aşağıdaki gibi atasözüne çevirilmiştir:

Mal acısı, can acısı.

Mal tapan (bulan) baksın, odun tapan yaksın.

Odunu yığan (toplayan) biler; malı, sağan.

Mal çıkar eyesi sebapli (sahibi yüzünden).

Mal eyesinin gözünden suv içer.

Malım, canım.

Malı yoğun, hali yok.

Hayırlı mal eyesini tapar (sahibini bulur).

Türkmen Atasözlerinde Deve

Türkmenistan Türkmenlerinin esas hayvanları; koyun, keçi, deve ve attan, belirli ölçüde de sığırdan ibarettir. Bu hayvanların içinde de deve ve at ön planda yer almaktadır. Devenin önde gelmesine gündelik hayat şartları; göçmek, aile hizmetleri ve ayran, yoğurt menfaatleri sebep olmuştur. Bunun için halk eserlerinde

hususen de atasözlerinde deve daima yüksek bir yere sahip olmuştur.

Bazı örnekler:

Düye yüzmese semremez.

(Deve yüzmezse semizlemez.)

Düye gırda bolsa, gözi şorda bolar.

(Deve kırda ise gözü tuzlu topraktadır)

Düye menzil gara, eşek-yağının astını.

(Deve menzile bak, eşek düşmanın altına.)

Düyeli bay-dünyalı bay.

(Develi zengin, dünyalı zengin.)

Düyeni gotur tükeder, çöregi petir.

(Deveyi uyuz bitirir; ekmeği, mayasız ekmek pişirmek.)

Bagırak düyem bolsun, eyesinden ayrılmasın...

(Gürültücü devem olsun, sahibinden ayrılmasın.) vs.

Deve ile ilgili ortaya çıkmış atasözlerinin bazıları iki anlamı da doğru, tevriyeli, yani darb-ı mesel karakterine sahip atasözleridirler. Öreğin:

Düyenin ulusı kötek iyer.

(Devenin büyüğü kötek yer.)

Düyenin ulusı köprüde tayak iyer.

(Devenin büyüğü köprüde dayak yer.)

Düyen neçe bolsa, yagrı da şonça.

(Deve ne kadar büyük ise yağırı da o kadardır.)

İnerin döli bolmaz.

(İner en güçlü erkek devedir, kendisi gibi yavrusu olmaz, yerini dolduracak nesli olmaz anlamındadır.)

Hatarda ner bolsa, yük yerde galmaz...

(Katarda buğra varsa yük yerde kalmaz.) vs.

Bu şekildeki atasözleri gerçek anlamıyla da kullanılır. Aynı zamanda deve ile hiçbir alakası olmayan durumlarda da kullanılır. Mecazî anlamlar – başka şekillerdeki başka meselelere dair düşünceler olarak hizmet eder.

Deveden bahsederken deveyle ilgili özel bir durumu da belirtmek istiyorum. Devenin yünü, koyun, keçi yünü gibi kullanılır. Yorganın içinde konulur, kuşak dokunur, torba yapılır. Ama ayak altına atılan hiçbir şey (örneğin keçe, halı, minder, post) deve yününden yapılmaz. Bu ayrıcalık devenin halk içerisindeki özel saygınlığını ve onun millî ahengini göstermektedir.

Türkmen Atasözlerinde At ve At Kültü

Türkmenlerin deveden sonra değer verdiği bir diğer hayvan ise attır. Halk eserlerinin bütün türlerinde at, bedev şekilleri yer almaktadır. At/bedev, Türkmenlerin mümeyyiz vasıflarından biri olarak atasözlerinde de yer almaktadır. Atın övünç ile böyle geniş bir ifade bulmuş olması tarihin akışıyla ortaya çıkmış bir durumdur. Geçen asırdaki Türkmen hayatında at sadece bir binek hayvanı değil; aynı zamanda vatanı, toprağını savunan koçyiğit savaşçıların en büyük yardımcısı olmuştur. Bedev atlar, pek çok zorlu olayların çözümüne, bütün halkın ikbaline çözücü bir faktör olarak, Türkmen halkının geçmiş asırlardaki bağımsızlık tarihinin simgesi

haline gelmiştir. Ata binmek belirli bir sosyal tabakanın nazarında yaşayan bir arzu olarak kalmamış, küçük büyük, çiftçi, çoban, zengin fakir bütün milletin arzusunda yaşamıştır. At sevgisi bütün milletin ortak sevgisidir. At motifi, Türkmen klâsik edebiyatında da ana konulardan biri olarak derin iz bırakmıştır. Aslında yazılı edebiyatta at motifinin geniş bir şekilde yer almasında, halk içerisinde günümüze kadar (Yoksa şimdi at esasen tarihi hizmetini kaybetmiştir. Sadece koşular, eğlenceler için beslenmektedir.) sevilegelmesinde atasözlerinin ve darb-ı mesellerin hizmetleri büyüktür. Zira bedev atlar kutsal hayvanlar olarak tanımlanmış, koçyiğidin kanadı olarak vasfedilmiştir. Bu durum Türkmenistan'da (atadan yani babadan sonra hürmet gösterilen ikinci varlık olarak v.b.) etraflıca bir kült olarak yansıtılmaktadır.

At eti – it eti.

At agınan yerde toy bolar.

(At anlanan yerde, düğün olur.)

At aylanıp gazıgını tapar, suv aylanıp reşini.

(At döner kazığını bulur, su döner yolunu.)

At aylıgını gorar, düye – yıllıgını.

(At aylığını koror, deve yıllığını.)

At alsan – yorga bilen yöriş al, ayal alsan – akıl bilen huş al.

(At alırsan tırıs al, kadın alırsan akıl ve şuur al.)

At gılıgına eyesi yetik.

(Atın huyu sahibine bellidir.)

At dostı – ata dostı.

(At dostu, baba dostu.)

Atda ayak bolsa, özge sın bolmaz.

(Atta ayak varsa başka bir şeye bakılmaz.)

Atı barın ganatı bar.

(Atı olanın kanatı var.)

At toynagına at çıdar.

(At çiftesine at tahammül eder.)

Bedev atlar semiz bolar, goç yiğitler temiz.

(Bedev atlar semiz olur, koç yiğitler temiz.)

Bedev çul içinde, gövher kül içinde.

(Bedev çul içinde, cevher kül içinde.)

Tur da atanı gör, atandan son atını...

(Sabah kalk babanı gör, babandan sonra atını.) vs.

Bunlara benzer Türkmenistan Türkleri'nin hayat şartlarından ortaya çıkmış olan özellikler halı dokuma ile bağlantılı olarak türetilen atasözlerinde de görülmektedir. Bu konuda da yukarıdaki örnekler gibi pek çok örnek vermek mümkündür. Aslında o örnekler deve ve at hakkında söylenen atasözlerinden sadece küçük bir parçadır, yoksa hepsini akılda tutarak anında söylemek mümkün değildir. Kimse bu atasözlerinin tamamını bir araya getiremez. İşte, artık bu atasözleri bu kadardır dersek bunların dahası da ortaya çıkar.

Anadolu Türklerinde at ile ilgili atasözleri daha çok mecaz anlamda kullanılmaktadır.

Bu durum elbette o coğrafi alanda yaşamış milletin özelliklerinden haber verir. Ama bu meselelerin diğer Türk kavimlerinde yok olduğu anlamına gelmez.

Öreniğin: Anadolu'ya geldiğimizde at ile ilgili aşağıdaki atasözleri bizi karşılar.

Ata binen, nalını mıhını arar.

Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma.

Ata da soy gerek, ite de.

At adımına göre değil adamına göre yürür.

Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli.

Ata eyer gerek, eyere er gerek.

At at oluncaya kadar sahibi mat olur.

At bulunur meydan bulunmaz, meydan bulunur at bulunmaz.

Anadolu'daki atlarla ilgili atasözlerinin pek çoğu darb-ı mesel şekline yani ikinci anlama yöneliktir. Atın özellikleri, hayattaki yeri, kısacası at ile ilgili ayrıntılı bilgilere rastlanmaz. Bu durum Azerbaycan, Karakalpak, Özbek atasözlerinde de böyledir.

Atasözünün Baş Kaynağı Günlük Hayattır

Türkmenler bildiğimiz gibi Müslümanlığı ilk kabul eden orta asya milletlerinden biridir. Buna rağmen coğrafî ve tarihî şartların zorluğundan dolayı mescit ve cami gibi ibadet yerleri pek yapılmamıştır. Sadece, Hive, Buhara, Semerkant, Gürgen gibi büyük şehirlerde eğitim görmüşlerdir. Biz elbette orta asırlar zamanından bahsediyoruz. Her bir köye molla gerek, onların da çoğu cahil ve kulaktan dolma bilgiye sahip kişilerdir. Genellikle kendi çıkarlarına şeriatı alet eden ve bundan çıkar sağlamaya çalışan kişilerdir. Bu gibi durumlardan dolayı Türkmenistan Türkmenlerini biraz rahat, dine pek

bağlı olamayan bir millet şeklinde gösteren atasözleri ortaya çıkmıştır.

Ahat diygin, köşegim,

(Ehat deyiver yavrucuğum,)

Samat diygin, köşegim,

(Samet deyiver yavrucuğum,)

Molla bercek çöregin,

(Mollaya vereceğin ekmeğini,)

Özün iygin köşegim.

(Kendin yiyiver yavrucuğum.)

Mollanın diyenini et de, edenini etme.

(Mollanın dediğini yap, yaptığını yapma.)

Deli delini söyer, molla ölüni.

(Deli deliyi sever, molla ölüyü.)

Gördüğümüz gibi bu atasözleri, bir yandan milletin hayat şartlarından haber verirken diğer taraftan da onların kaynaklarının gündelik hayat, tarihi durumlar, milletin örf ve adetleri, hayat ve meslekleri olduğunu kanıtlamaktadır. Demek ki atasözünün baş kaynağı günlük hayattır. Yaşam nasıl sürüyorsa, insanlar ne şekilde yaşıyorsa atasözleri de bu duruma uygun bir şekil almaktadır.

Atasözünün Diğer Kaynakları

Atalarsözünün ikinci kaynağı olarak halk eserlerinin çeşitli türlerinde rastlanan manalı sözler, düşünceler gösterilmektedir.

Masallardan Gelen Atasözleri:

Ayazhan çarığına bak.

Garınca gara günde, gurbaga saz bilen söhbetde.

(Karınca kara günde, kurbağa saz ile sohbette.)

Tozanı gapan eyesi gelende görersin.

(Tozu kapan sahibi gelince görürsün.)

Tilkinin münde bir sapalagı bar, govusı görünmezlik.

(Tilkinin binbir kurtulma çaresi var, iyisi görünmemek.)

Efsane ve Rivayetlerden Gelen Atasözleri:

Müsürde şa bolandan, Kenganda geda bol.

(Mısır'da şah olacağına, Kenan'da dilenci ol.)

Er bolsa yoldadır, ogul bolsa bildendir, tapdırmaz atam oglı.

(Koca desen yoldadır, oğul desen beldedir, bulunmaz babamın oğlu.)

Obam Hatapgalada.

(Köyüm Hatapkale.)

Geçme namart köprüsinden, goy aparsın sil seni.

(Geçme namert köprüsünden, bırak götürsün sel seni.)

C) Fıkralardan Ortaya Çıkan Atasözleri:

Bahım tazı bolar.	(Yakında tazı olur.)
Naharı bissimilla gutardı.	(Yemeği bismillah bitirdi.)
Arkamı tama söyedi.	(Arkanı dama diredi.)

Atalarsözünün üçüncü bir kaynağı olarak, meşhur şairlerin mısralarını göstermek gerekir.

Garıp sen yıglama şir dek bolar sen.

(Garip sen ağlama arslan gibi olursun.)

Garıplar at münüp derse eşekdir, dövletliler eşek münse at bolar.

(Yoksullar ata binip eşektir dese; devletliler eşeğe binse at olur.)

Berimsiz beglerden, bahıl baylardan, çöle çıksan erkek çopan yagşıdır.

(Verimsiz beylerden, kıskanç zenginlerden, çöle çıksan erkek çoban iyidir.)

Kırk yıl maya gezinçen, bütin bir yıl ner gezgin.

(Kırk yıl dişi deve olarak gezeceğine bir yıl erkek deve olarak gez.)

Arı hücüm eyler bal sesin ansa...

(Arı hücum eder bal sesini anlasa.) vs.

Kim Kimden Aldı, Halk mı Şair mi?

Atasözü ile şairlerin bağlantısı meselesinde bir durumu açıklamak gerekir: bazı atasözlerinin şairlerin şiirlerinden çevrilmiş mısralar olmasını bekliyoruz. Belki de onlar atalarsözünden şairlerin şiirlerine geçmiştir.

Olabilecek hadise. Onun için şiirler ile atasözleri iç içedir diyerek sözü noktalamazsak bu tartışmanın sonunu getiremeyiz.

Yunus Emre'nin şu meşhur mısralarını hatırlatmak istiyorum:

Bir garip ölmüş diyeler,

Üç günden sonra duyalar,

Soğuk su ile yuyalar,

Şöyle garip bencileyin.

Şimdi de Atalar Sözünü:

Garip öldü diydiler, üç günden son duydular.

(Garip öldü dediler, üç günden sonra duydular.)

Garip ölse agları yok, yetim ölse-hovandarı.

(Garip ölse ağlayanı yok, yetim ölse sahip çıkacak kimse.)

Garip ölse agısız arrık ölse mazarsız.

(Garip ölse ağıtsız, zayıf ölse mezarsız.)

Kimden kime geçmiştir? Bu zor soruya girememeyeceğimi daha önce söylemiştim: Onun yerine bir atasözünü daha hatırlatarak sözümü toparlamak istiyorum. Türkistan Türkmenlerinde: "Antepli'nin ikisi bir yere çok biri az" denilen atalarsözü var. Türkmenistan'da Antep denilen yer yok. Ama atasözü var.

Antep'in nerede olduğunu bile bilmeyenler bu atasözünü biliyorlar. Anadolu'da Antep var, Allah'a şükürler olsun, Antepliler de var ama benim sorduğum

arkadaşların hiçbiri bu atasözünü bilmiyor. Mesele onda da değil.

Mesele iki sahanın Türkmen ve Anadolu halklarının tek bir millet olarak yaşadığını sadece edebi veya dış birlik değil kök birliğinin de haber veriyor olması. Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı, Türkiye ve Türkmenistan'ı bir millet iki devlet olarak nitelendirmiştir. Bunun kusursuz gerçek olduğunu gördüğünüz gibi atasözlerimiz de kanıtlamaktadır.

Üçüncü Bölüm

TÜRKMEN YAZILI EDEBİYATINA BİR PENCERE

TÜRKMEN EDEBÎ DİLİNDE ORTA TÜRKÇE'NİN İZLERİ

Oğuzlar, dünyanın en eski halklarından biridir. Tarihe altın harflerle adını yazan Türkmenlerin ortaya çıkışı ve soy kütüğü hakkında yazılan anonim "Oğuznameler"le çeşitli yazarlar tarafından ayrı ayrı devirlerde telif edilen "Oğuznameler" ve diğer eski edebî eserler, tarihî bilgiler buna delildir. Ayrıca, Amerika kıtasını ilk olarak bulan ve orada yerleşen kişilerin eski Türkler olduğu hakkındaki düşüncelerin gerçek olduğunu bugün tam olarak ispat edemesek de, artık bunların rastgele tahminler olmadığını herkes kabul etmek zorundadır. Ancak Türkmenlerin tarihin derinliklerinden gelen köklü bir millet olduğu ise ispat edilmiş bir gerçektir. Demek ki, Türkmen dilinin tarihi de, Türkmen edediyatının tarihi de geçmişte bu zengin tarihten ayrılamaz. Sizin de bildiğiniz gibi günümüz Türkmen Dilinin tarihi, diğer Türk dillerinde Batı Hun ve Doğu Hun bölümlerini oluşturan grupların (Bulgar, Oğuz, Kıpçak, Karluk, Uygur-Oğuz, Kırgız-Kıpçak) özelliklerini belli oranlarla muhafaza ediliyor. Orta Türkçe ile Modern Türkmen Edebi Dili arasında bazı ses (fonetik) değişikliklerini gözardı edersek, büyük bir değişiklik yoktur.

Bunlar da genel okuyucular tarafından pek bilinmese de, aslında eski Türkmen yazılı edebiyatının unsurlarıdırlar ve şu anda da bazı Türkmen ağızlarında,

sözlü edebi eserlerde (halk eserlerinde) varlıklarını devam ettirmektedirler.

Dilin tarihini incelemek, ilk olarak, edebiyatın tarihini öğrenmekle başlar. Çünkü dile ait bilgiler öncelikle edebî eserlerde muhafaza edilmiştir.

Bir Yorgan ve Yorganı Paylaşamayan Kardeşler

Dilci Türkologlar edebî eserlerin, yazılı edebiyatın gerçeklerini kendilerine göre inceleyip belli bir sınıflandırma yaparak, sonunda fikir birliğine varmayı başardılar. Eski ve orta asırların edebiyatı hakkında Türk halklarında yazılan edebî-ilmi incelemeler dil biliminde yazılanlardan azdır diyemeyiz. Fakat edebiyatçı Türkologların birçoğu, bizim düşüncemize göre, edebî bilgilerin ve onları yazan yazarların akrabalığını biraz farklı bir biçimde açılayageldi. Bunu dikkate alarak düşüncemizi bir noktada topladığımız zaman şöyle bir tabloyla karşılaşıyoruz. Sanki birkaç kardeşin üstüne örtülen bir yorgan var ve uzun kış geceleri onu her biri kendi üzerine çekiyor. Bu yorgan çekme Türkmenler'e ne kazandırdı? Hemen hemen hiç bir şey. Tam tersine "Mahtumkulu – Türkmen klâsik edebiyatının temelini attı", "Türkmen edebiyatını başlatan Mahtumkuli Firaki..." gibi güzel cümleler etkin konferanslarda sık sık tekrarlandı. Bu gerçekten de kulağa hoş gelen bir cümle.

Türkmen Edebiyatı Gerçekten Mahtumkulu ile mi Başladı?

Fakat... Fakatın fakatı var. Bu güzel yazılar (epitetler), ilk bakışta o büyük insanın eserlerine duyulan

saygı gibi görünüyor. Ancak biraz düşünecek olursak, Mahtumkulu'yu över gibi gözüken kişilerin bu yolla eski ve orta asır şairlerini halkın elinden almakta olduklarını görürüz. Bu durum, güzel bir Türkmen deyimi ile ifade edersek "Pamuk ile boğaz kesmek"ten (Pagta bilen damağını çalmak) başka şey değildir.

Durum böyle ise, ister istemez "Peki Türkmen âlimleri ne yapmıştır?" sorusuyla karşı karşıya kalıyoruz.

Ben bu soruya cevap olarak Türkmen halkının son bir asırda yaşadığı olayları hatırlatmak istiyorum. 1872 yılında Gazavat katliamı, 1881 yılında Göktepe trajedisi, 20'li yıllarda kızıllar katliamı, 30'lu yıllarda tutuklamalar, 40'lı yıllarda ikinci dünya savaşı, 1948 yılında Aşkabat depremi, 50. yılların başlarında Stalincilik yeni repressiya, 60-70. yıllardaki İslamcılık, milliyetçilik suçlamaları.

Çıplağı Dövsen, Kepenekli Korkar

Bu olayların bir çoğunu Orta Asya halklarının hepsi yaşadı. Fakat Türkmenistan'da daha bir acımasız; okumuş, aydın kesimi merhametsizce yok eden, genç nesle göz dağı veren derecede gerçekleşti. Bir edebiyatçı-Türkologun başına gelenleri hatırlayalım. Prof. Mäti (Mehdi) Köseyev 1953 yılında Korkut Ata'yı baskıya hazırladı. Kitap okuyucularına ulaşmadan toplandı. Profesöre önce idam cezası verildi, sonra ceza 25 yıl hapse çevirildi. Yüklenen suç "pantürkist" milliyetçilik. Yetmişinci yıllarda Mäti Kösayev tekrar vatan haini olarak gösterildi. Bu defa Profesör çocuklar için neşredilen "Mıdam Tay-

yar"[5] gazetesinde Berdi Kerbabayev'in doğum günü hatırası olarak küçük bir makale yazdı. Makalenin adı "Turanın Aksakalı". Hepsi bu kadar. "Gençlere yanlış düşünce aşılıyorsun" diye, Mäti Kösayev yine "Pantürkist" ilan edildi. Bunun gibi örnekleri daha da çoğaltabiliriz. "Çıplağı dövsen, kepenekli korkar" (Yalanacı ursan, içmekli gorkar) diye bir Türkmen darb-ı meseli var. Zamanın ideolojisi bu darb-ı meselle yola çıktı. Yani asıl maksat M. Kösayev ve benzerlerine eziyet ederek diğerlerine, özellikle de gençlere göz dağı vermekti.

Bu baskıların haksız, yanlış olduğunu rejim kendi de biliyordu. Onun maksadı genç neslin, "kepenekli" edebiyatçıların, okumuş kesimin gözünü korkutmaktı. Maksadına ne derece ulaştığını söylemek zor. Ancak, Türkmen edebiyatının Mahtumkulu'dan başlamadığını bilseler de, çok az edebiyatçı aksini söylemeyi başardı. Yine "Baş olmasa, gövde leş" darb-ı meselinin anlamı Türkmen edebiyatının geçmişini öğrenmeye ışık tuttu, çaresiz boyuna göre değil de "Yorganına göre ayak uzatmak" zorunda kaldı.

Evet, "Baş olmasa, gövde leş" denilen halk felsefesini ben ikinci defa - bu sefer onun faydalı tarafını anlatmak için kullanıyorum. Bildiğiniz gibi, Türkmenistan devleti de bağımsızlığını kazandı, tarafsızlık statüsünü aldı. Devletimizin Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov bağımsızlığın ilk günlerinden başlayarak Türkmen halkının geçmişini, kadim kültürünü ve edebî değerlerini ortaya çıkarmak için kolları sıvadı. Bu yolda, daha şimdiden, büyük adımlar atıldı. İnşallah onlar iyi sonuç verir.

---

5 Komunist parti çocuk kolları ya da sovyet izcileri diyebileceğimiz pionerlerin sloganı. Her zaman hazırız, anlamında. Rusçası: "Mı pioneri, vsigda gatovı" yani, biz pionerleriz, her zaman (göreve) hazırız.

Kul Gedayî ile Miskinkılıç Arasında Kaç Asır Var?

Türkmenistan devletinin, kadim ve orta asırların edebî ve tarihî gerçeğini ortaya çıkarmak amacıyla yürüten işleri, sadece tarih adlı "yorgandan" Türkmenlere pay kalmadan geldiği/yoksa hak sahibi kimdir söyler misiniz?/ için de değil, bu günlerin edebiyatında, klâsik edebiyatta, sözlü edebî eserlerde kadim zamanların sanat düşüncesinin, zengin morfoloji – kelime bilgilerinin saklandığını, onları ortaya çıkarıp ilim alanına dahil etmek gerekliliğinden doğuyor. Örneğin, orta Türkçe dönemi olarak tanımlanan X. – XV. yüzyılın vekilleri Hoca Ahmet Yesevî'nin /XII/, onun meşhur öğrencileri (şakirtleri) Kul Süleyman Bakırgani'nin /Hekim Ata, XII/, Gul Gedayı'nın /Hasan Ata, XII – XIII/ Hikmetlerine göz atalım.

Kul Gedayi "Ey Könül":

Serfirazdan ey könül, isyandan azat olmuşam,

Ötmüşem (geçmişim) yalgan (yalan) faniden, baki binyat olmuşam,

Dinmeyen yar hicrinde, zarıncı feryat olmuşam,

Canımı pervaz eyledip, cihana sayyat olmuşam,

Aşiyanam men senin, genc-i rağbetim, ey könül.

Şimdi Miskinkılıç'ın "Olmuşam" muhammesinden bir bent:

"Elif", kaddin görüp, gafil perişan olmuşam,

"Bi" bolup aşık sana aşüfte hayran olmuşam,

"Ti" takı zatın Ehad, ikrar-ı peyman olmuşam,

"Si" sena aydar (söyler) dilim, tüm (karanlık) gice giryan olmuşam,

"Cim" cemalın, arzuv eylep, mest-i mestan olmuşam.

Bentlerin ikisinden de Arapça Farsça kelimeleri çıkarsak şimdiki zaman Türkmen okuyucusuna yabancı olacak bir söz bile kalmıyor.

Meselenin en çok ilgi çeken yeri iki bentte kullanılan Türkçe sözler fonetik, morfolojik, leksik (söz) açıdan birbirine öyle yakın ki, aynı devirde, hatta iki bent de bir şair tarafından yazılmış gibi etki bırakıyor. Fakat yazanların farklılığına söz yok, devri hakkında birşeyler söylemek gerekirse aralarında tam yedi asır var: Şiirlerin biri XII. asırda, ikincisi XIX. asırda yazılmış.

İlim için en fazla endişe edilecek şey tesadüflere dayanmaktır. Birkaç gerçeğin benzerliğine bakarak fikir yürütmenin büyük yanlışlıklara sürüklediği durumlar hiç de azımsanacak kadar değildir. Belki de, Gul Gedayi ve Miskinlılıç'a ait bu bentler böyle tesadüflerdendir. Bu soru ile XVII. asırın şairi Nurmuhammet Andalib'e müracaat ediyoruz.

"Ne acayip, ne kıyamet" şiirinden bir bent:

Ey şuh, seni görgeli divane bolup men,

Her gice yüzün şem'ine pervane bolup men,

Hicrinde özüm gam bile gamhane bolup men,

La'l-i lebin sorgalı mestane bolup men,

Guvvas kibi talib-i dürdane bolup men,

Ben-ben, ne gözelsen, ne acayip, ne kıyamet.

Şimdi de XVIII. asırdan bir şair, Mahtumkulu'dan bir bent. "Aşık Olmuşam":

Ey yaranlar, bir yüzi gül aya aşık bolmuşam,
Barçalar (herkesin)maksudı–gül ra'naya aşık bolmuşam,
Bilbilem, bağ içre bir rovgaya aşık bolmuşam,
Özi gayıp, zülfleri yeldaya aşık bolmuşam,
Menzilim dağ içredir, sahraya aşık bolmuşam.

Bunlara benzer karşılaştırmalı örnekleri Ma'rufi, Şeydayî, Seydî, Zelili, Gayıbî, Talibî, Şahbende, Mollanefes, Muhtaci'den... Kısacası, XVIII – XIV. asır Türkmen klâsiklerinin hangisinden istersen istediğin kadar göstermek mümkün. Demek ki, XII. asır ile XIX. asır şiirinin dil, stil birliği tesadüf değildir, biri diğerinin kanunî devamıdır.

Mesele belli bir noktaya gelince, şiirlerde kullanılan her sözün, örneğin Türkmen şiir sanatı için şüpheli görünebilecek olan "olmuşam" sözünün üzerinde durabiliriz. Birinci şahıs ekiyle gelen "olmuşam" sözü Modern Türkmen dilinde "bolup men" şeklinde kullanılıyor. "Bolmak" fiilini "olmak" şekli ile de aynı sıklıkla kullanan Mahtumkulu hakkında Ord. Prof. V.V.Bartolıd: "... Türkî halklar içerisinde Mahtumkulu gibi millî bir şaire sahip halk yalnız Türkmenlerdir." demişler. Miskinkılıç ise Mahtumkulu mektebinin ortaya çıkardığı Millî Türkmen şairidir. Demek ki, "olmak" fiili Türkmen Yazılı Edebiyatının klâsik milli formasıdır. Buna karşılık Türkmen olup olmadığı uzun yıllar şüpheyle karşılanan, daha doğrusu Türkmen olmaması istenilegelen Nurmuhammet Andalip "olmak" fiilinin ve şimdiki zaman Türkmen dilindeki "bolmak" şeklinin ikisinin de klâsik

edebiyatta beraberce kullanılmış olduğuna delildir. Onların ikisi de yazılı edebiyatın millî dil geleneğini gösteriyor.

Türkmen Klâsik Edebiyatında " -gan, -gen; -may, -mey" Ekleri

X – XV. asır orta Türkçe yazılı edebiyatının morfolojisine gelince, yapım ve çekim eklerinin çoğu Türkmen klâsik edebiyatında, o kadar sık kullanılmasa da, dilin geleneği olarak belli derecede varlıklarını korumuşlardır. Örneğin, sıfat-fiilin "-gan, -gen" şekli orta asır Türkî edebiyata aittir.

Hoca Ahmet Yesevî /XII.asır/:

Kul Hoca Ahmet er bolmasan ölgen yahşi,
Kara yerde kızıl yüzün solgan yahşi,
Toprak bolup yer astıga girgen yahşi,
Zatı ulug Hocam sığ(ı)nıb geldim sana.

Şahbende /XIX/:

Çünki evvel başdan bizni yokdan bar etgen Celil,
Barçaların (herkesin) asiyasın berkarar etgen Celil.

Görüldüğü gibi, Türkmen şairi, bu sıfat fiili bir gelenek mahiyetinde devam ettirerek, kadim görünüşü ile şiirine duygusallık katıyor. Şimdiki zaman Türkmen dilindeki zarf-fiilin olumsuzluk eki olan "-man, -män" orta asır edebiyatında "-may, -mey," şeklinde gösteriliyor.

Hoca Ahmet Yesevî:

Vadırığa (yazık, çok yazık), ötti (geçti) ömrüm canım bermey, (vermeden)

Guvvas bolup derya içre dürler tirmey,

Hakdan özge gafletlerni arka salmay,

Tanla barsam melametlar senden bolar.

Bu ek de XVIII – XIX. asır Türkmen klâsik edebiyatında gelenek mahiyetinde kullanılarak, şimdiki zaman formu ile aynı halde kullanılmıştır.

Mahtumkulu:

Kimseler yığlaydır, maksadın tapmay,

(Kimisi ağlar, maksadını bulmadan)

Niceler ah urar agzını yapmay,

(Niceleri ah eder ağzını kapatmadan)

Bir yabı bayraknı alıpdır çapmay,

(Bir beygir ödülü almış, yarışta koşmadan)

Bir bedev gezmekde gaydıp baradır.

(Bir yarış atı geziniyor, şu an döndü dönüyor.)

Orta Türkçe devri edebiyatında daha aktif kullanılan morfolojik birlik "-gay, -gey" şimdiki zaman Türkmen dilinde, geniş zaman eki "-ar, -er" yerine kullanılmıştır. Klâsik edebiyat bu eklerin köprüsü olarak, ikisini de içerisinde bulunduruyor. Bu arada aynı ekin olumsuz hali de "-magay, -megey" şeklinde kullanılıyor. Karşılaştırmak için örnekler:

Hoca Ahmet Yesevî:

Ol tarihde Buhara'dan bir pir gopgay,
Parsa atlığ velayetni gutub bolgay,
Şeriatnı bab birlen yolnı açgay,
Hacga barıb arab içre öler ermiş.

Mollanefes /XIX/:

Dilbera şems u kamar mahtabı sen dek bolmagay,
Sen kibi nazik güzel alemge gelgey, gelmegey,
Aslı nur-ı pak sen, özgeni sen dek kılmagay,
İki âlemde senin dek ya-ha belgay bolmagay.

Orta Türkçe yazılı edebiyatının dil özelliklerinin Türkmen klâsik şiirinde devam ettirilişi bunlara benzer daha bir sürü örnekle /örneğin, -as, -es, -sa, se, -ıban, -iban, yumuşak "ğ" sesinin sözün sonunda arttırılması/ istenildiği kadar karşılaştırmayla gösterilebilir.

X – XV. asır edebiyatının morfolojisi sadece yazılı edebiyatta değil, sözlü edebî eserlerde de yer edinip, bu güne kadar asıl şeklini koruyarak gelmiştir. Bu durum ise orta Türkçe Edebiyatı ile Türkmen halkı arasındaki ilginin ne derece sıkı olduğunu ortaya koyuyor. Örneğin: "Ekgende yok, dikgende yok, harmanda hazır hoca" / (darb-ı mesel) /, "Menin adım – Molla Torgay. Bir kakmaççık etim bolgay, Onı yiyen adam, Yedi gapıda yetim bolgay" /sanavaç (tekerleme) /.

Şimdiki zaman Türkmen dilinin fonetiği hakkında da durum böyledir. Orta Türk edebî eserlerinin sözdizimi hakkında bir şeyler söylemek gerekirse, onun hiç bir

şekilde herhangi bir değişikliğe uğramadan klâsik edebiyata, daha sonra da şimdiki zaman edebî diline geçmiş olduğunu belirterek sözümüzü toplayabiliriz.

X – XV. asır orta Türkçe edebiyatının Türkmen halkının ilişkisi ve o yazılı eserlerin dil, stil geleneklerinin devam ettirilişi doğrultusundaki meselede, bir gerçeğe daha değinmek istiyorum. Hoca Ahmet Yesevî'nin, Hekim Ata'nın, Hasan Ata'nın hikmetlerinin dışından Harezmi'nin "Muhabbetname" /XIV/, Vefayi'nin "Revnaku'l -İslam" mesnevilerinin dili ve stili Nurmuhammet Andalib'in "Oğuzname", "Sa'd-ı Vakkas", "Nesimi" Devletmemmet Azadî'nin "Va'z-ı Azat", Abdısettar Kazı'nın "Cenkname" mesnevilerine geçmiştir. Orta Türkçe gelenekleri Türkmen edebiyatında "Cenkname" /1862/ adlı eserde toplanıyor. Ondan sonra ortaya konulan eserler yazılı edebiyat ile paralel olarak devam edegelen sözlü edebî stilde devam ettirilmiştir. Görüldüğü gibi Türkmenlerin ve diğer türkî halkların edebiyatını ve milliliğini orta Türk yazılı edebi eserlerinin dili dikkate alınarak tanımlamak meselesinde kimse son sözü söyleyemeyecektir. Çünkü Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-i Lügati't-Türk" /XI/ sözlüğünde Türkmenlere ait olarak gösterilen darb-ı mesellerin aynen ya da çok az fonetik ve morfolojik değişmeler ile bugün de kullanılageldiğini hatırlatısak, o zaman tarih adlı yorganı daha adaletli ve sorumluluk bilinci içinde örtünmek / paylaşmak zorunda olduğumuz kendiliğinden anlaşılır. Bu, kardeş halkların hiç birinin derecesini de düşürmez.

Niçin tarihi gerçeği kendi yerinde, kendi adı ile kullanmak zorunda olduğumuzu bazılarımız anlamak istemiyoruz. Böyle edersek, başka birinin küçük düşürmüş ya da tam tersine, kendimizi küçültmüş mü oluyoruz acaba?! Örneğin, "Türk dünyasının ruhî sütunlarının

biri Kırgız yazarı Cengiz Aytmatov...” Bu cümleyi kullanırsam, hangi Türkmen ya da Türk yazarının kişiliğini incitmiş oluruz ya da Türk kökenli olmayan herhangi bir halkın gururunu zedeleriz.

Tarih Oluşturulmaz, Tesbit Edilir.

Tarih ortaya çıkarılır; ama onu değiştirmek mümkün değildir. Bizim bugün bu konuda ne söylediğimize, nasıl düşündüğümüze bakmadan önce, tarih kendi görevini yapmış, kenara çekilmiştir. Tarih, Türkleri ilk önce kabilelere, sonra aşiretlere, daha sonra soylara, halklara, en son olarak milletlere bölüp, onları sınırlarla belirlemiş. Bugün ise biz o sınırlara bakıp Umumî Türk Dünyası hakkında düşünüyoruz. Ben de bu asil düşüncenin gerçekleşmesi arzusundayım. Fakat bir durumu hesaba katıp, ona göre hareket etmeliyiz.

Orta Asya Türkî halklarının bağımsızlıklarını kazanması ile “Türk Dünyası” adlı kervan yola düştü. Kervan kendine özgü kurala kaideye göre yürüyecektir. O acele etmemelidir. Herbir halkın milli dilinin kanunları ve gururu var. Onun için ani değişiklikler sokup, mekanik yolla umumîlikler ortaya çıkarmak, bizim düşüncemize göre, istenilen sonucu vermez. Kervanın sopa zoruyla hızlandırılmaya çalışılması gibi bir duygu yaratıp, halkı haraketlendirebilir. Çünkü dili yaratan, geliştiren ve onun gerçek sahibi olan halktır. Halkların sıkı ilişkileri dil “engellerini” ortadan kaldırabilecek esas yoldur. Öyle ise, Türkolog âlimler bu köklü işe nasıl destek verebilirler? Sözlüklerin, hazırlık ders kitaplarının yazılması ve ortak terminoloji oluşturmak, uzmanlardan karşılıklı olarak yararlanmak gibi yardımcı çareler ile “Türk Dünyasını” yeniden kuracak olan gelecek tarihimize yardım edebilirler.

Türk Dünyası: Sadelik

Türk Dünyası nedir? Bugün onun farklı tanımlamaları var. Ama Türkmenler geçen asırlarda bu düşünceyi bir kelimede – "SADELİK" – denilen sözde toplayıp, şu bendi ortaya çıkarmışlar.

Türküm, Türküm, Türkümdür,
Türküm menin görkümdür (güzelliğim),
Koyunu satar sekize,
Derisini alır dokuza.

RUHÎ BİRLİĞİN TARİHİNDEN

İklim sahibi Hoca Ahmet

Türkmen halkının büyük düşünürü Mahtumkulu şiirlerinin birinde "Ya iklim sahibi, Ahmet Yesevî!" diye Hoca Ahmet Yesevî'nin ruhuna seslenmiştir. Şairin mecazî anlamda kullandığı iklim kelimesinin aslı Yunanca "klima-Klimatos" sözünden çıkmış olup, bir anlamı yerin yedide biri, ikinci anlamı cihan, dünya, âlem demektir. Türkmenlerin konuşma ve edebî dilinde bu kelimenin iki anlamı da yan yana kullanılıyor. Hangi anlamın göz önünde bulundurulduğu metinde ortaya çıkıyor. Mahtumkulu'nun Hoca Ahmet Yesevî hakkında kullandığı mecaz iki anlamda da kabul edilebilir. Eğer Türkistan pirinin şan-şöhreti göz önünde bulunduruluyorsa, cihan, dünya, alem anlamı; ancak onun direkt etkisi, düşüncelerinin devam ettirilmesi göz önünde bulunduruluyorsa yerin yedide biri kesin doğrudur.

Hoca Ahmet Yesevî kendi hikmetlerinin yayılış coğrafyası ve mertebesi hakkında giriş bölümünde yani ikinci hikmetinde şöyle diyor:

Mening hikmetlerim dertlikge derman
Eşitmey ölse her kılgay arman,
Mening hikmetlerim aşıknı canı,
Göziden yaşı aksa gazı ganı,
Mening hikmetlerim elemge tolgan
Kişi boy etmese ol yolda kalgan.

Elbette Büyük Pir'in bu sözleri ilk bakışta şairlere mahsus övünme gibi görülebilir. Fakat iyice incelenirse meselenin köklü olduğu, Ahmet Yesevî'nin böyle demeye hakkı olduğu ortaya çıkar.

Çünkü Ahmet Yesevî'nin bu sözleri belli bir kişinin kabul görmesi, propagandasının amaçlanması değil de şahsın adıyla, güdülen düşüncenin, hakikatın yayılması amaç ediliyor.

Hikmetlerin Gözesi

Başka türlü anlatacak olursak yukarıdaki satırlar "Hikmetler"in cinsi hakkında açıklamalar değil de "Hikmetler"in yayılmasına kaynak olarak değer kazandıran ve anlamla halka geniş bir şekilde tanıtılan ve benimsetilen düşüncenin ünü hakkındadır.

Yani "Bu nasıl bir kaynak ve düşünceydi?" sorusuna Ahmet Yesevî kendi cevabında bu meseleyi bizden daha aydın ve doğru anlatmıştır:

Mening hikmetlerim kani hadistir;
Kişi fehm etmese anı abestir,
Mening hikmetlerim ferman-ı Subhan,
Anı bilsen hemme ma'ni-yi Kur'an.

Gerçekten de Büyük Pir'in adaletli bir şekilde belirttiği gibi, onun "Hikmetler"inin kaynağı hadislerdir, onun "Hikmetler"i Allahu Teala'nın ayetlerinin beyanıdır. Çünkü böyle olmasaydı ta 12.yy. da yazılan eserlerin 20.yy'a kadar yaşaması, özellikle böyle ün kazanıp Türkî halkların hepsine eşit olarak yayılması gerçekleşmezdi. Elbette insanların medeniyet tarihi çok eski dönemlerde yazılan eserlere de şahittir; fakat onların hepsi halklarına geniş bir şekilde yayılmamış, halkın ruhi kaynağı olarak değer kazanmamıştır. Hatta 18-19.yy.-larda okuma yazma oranı az olan göçebe Türkmenlerin arasında da Hoca Ahmet Yesevî'nin büyük pir olarak tanınmasını, "Hikmetler"inin dilden dile dolaşmasını sadece bir durumla, yani Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine dayanmış olmasıyla açıklamak mümkündür. Böylece dünyanın büyük bir bölümünü kapsayan Türk dünyasının ahlakî ve ruhî, i'tikadî dünya görüşü, yaşayışı, 12.yy.'-dan başlayarak, Müslümanlığın Yesevîcilik düşüncesiyle ve propagandası ile nefes almaya başladı. Prof. Armeniy Vamberi'nin söylediği gibi, Türkmenler Mahtumkulu'nun eserlerini Kur'an'dan sonra birinci kitap olarak kabul etmişlerdir, kendisini de barışsever bir insan olarak tanımışlardır. Mahtumkulu şimdiki zaman Türkmenlerinin arasında da aynı şan ve şöhretiyle yaşamaktadır.

Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın dediği gibi, "Mahtumkulu, bizim büyük düşünürümüzdür. Bu büyük insanın düşünceleri sınırsız, değeri ise paha biçilmezdir. O, hiç kimse ile karşılaştırılamaz. Mahtumkulu, bizim için peygamber mirasçısıdır." Böylesi bir şan şöhrete ulaşan düşünür, Hoca Ahmet Yesevî'yi kendisinin ruhi halifesi, piri olarak kabul edip ona, büyük hürmet göstermiştir. Böyle hür-

mete layık görülmesinin nedeni Hoca Ahmet Yesevî'nin Kur'an-ı Kerim'e dayanan düşünceleridir.

Hikmetlerin Ün Kaynağı: Muhteva ve Dil

Hoca Ahmet Yesevî'nin böyle geniş bir coğrafyada ün kazanmasını sağlayan ikinci bir sebebi ise onun dilidir. Sizin de bildiğiniz gibi Hoca Ahmet Yesevî "Hikmetler"ini Türkî halkların tümü için anlaşılır olan orta asır Türkî dilinde (orta Türkçe) yazılmıştır. Bugün bile biz onun "Hikmetler"ini okuyup hiç zorluk çekmeden anlayabiliyoruz. Bunu "Hikmetler"in herhangi bir yerinden getireceğimiz bir örnek ile ispat edebiliriz. Örneğin 11. Hikmet'ten bir bend:

Hak Teala aşıklarga berdi ışkını,
Şakir bolup örtep yanıp köydüm men-e.
İki alem gözleringe haş haş döne
Görünmedi yalguz Haknı söydüm men-e.

(sayfa 22)

Şimdi ise 47. Hikmet'in 1. bendini okuyalım:

Ey gönül kıldın günah hergiz peşiman bolmadıng,
Sofi men diyb laf urub talib-i can bolmadıng,
Hayf ömrüng ötti bir lahza giryan bolmadıng,
Sofi nakş boldung veli, hergiz müsülman bolmadıng.

(safya 60)

Yukarıdaki bentleri anlamayan Türkmen yoktur. Bazı ses değişiklikleri söz konusu olabilir. Fakat "Hikmetler"in 12. yy.da yazılmış olduğunu hatırlatırsak o zaman bu mesele de ortadan kalkmış olur. En önemli tarafı ise "Hikmetler"in canlı konuşma stiline yakın olmasıdır. Demek ki Hoca Ahmet Yesevî'nin "Hikmetleri"nin Türkî halkların arasında geniş bir şekilde yayılmasına yardımcı olan başka bir neden, dilinin sade olmasıdır.

Sohbetimizde Hoca Ahmet Yesevî'nin Arapça Farsça kelimeleri de kullanmış olduğunu belirtmek gerekir. Ancak Türkistan Piri yabancı kelimeleri çoğunlukla mecburi olarak dinî terimlerin Türkçe karşılığı olmadığı için, ya da şiirlerinin ölçü ve ahenk birliğinin sağlanması için kullanmıştır. Hatta, Hoca Ahmet Yesevî'nin "Hikmetler"i Nur Muhammed Andalip'in "Muhammes" lerinden, Devletmemmet Azadî'nin "Va'z-ı Azad" eserinden, Mahmut Gaybi'nin "Gazel"lerinde daha da Türkîdir ve çok daha Türkmencedir desek doğrudur. Üstelik Yesevî ile bu şairler arasında altı asırlık bir fark var.

Ahmet Yesevî'nin "Hikmetler"i bize göre, iki taraflıdır; öncelikle edebiyatımızın yeniden Türkçeleşmesine, aynı zamanda İslam dininin Türkçeleşmesine katkı sağlamıştır.

Hoca Ahmet Yesevî'nin "Hikmetler"ini Türkî halklar arasında geniş bir şekilde yayılıp şu ana kadar ününü devam ettirmesi, elbette, İslam dininin kanunlarına dayanmasıyla ve dilinin Türkî olmasıyla gerçekleşmiştir. Bunlardan başka "Yesevîcilik" düşüncesinin Türkî halklar arasında 9 asır boyunca yaşamasına yardımcı olan iki durumu daha belirtmek gerekir. Bunlardan biri Ahmet Yesevî'nin İslam dininin kanunlarını kendisinin manzum eseri olan "Hikmetler"iyle halka anlatmasıdır. Manzum demek, içerisinde anlatılması çok zor olan ha-

yal gücü bulunuyor demektir. Yani ahenkliliği, çekiciliği, ritmi, nefisliği ile insanların duygusuna hemen etki ediyor, uzun süre hafızalardan silinmiyor. Kur'an-ı Kerim de yer yer nazma yaklaşmaktadır. İkinci bir durum Ahmet Yesevî'nin düşüncelerini devam ettirenler, onun etkisiyle eser veren büyük şairler Türkî halkların hepsinde mevcuttur. Eğer son dönemlerde tanınmış şairler "Yesevîcilik" düşüncesini destekleyip eserlerinde belirtmemiş olsalardı, Ahmet Yesevî'nin halklar arasında ünü bu seviyede olmaz, "Hikmetler"i de böyle geniş bir alana yayılıp nesilden nesile geçmezdi. Bu durumun gerçekten de böyle olduğunu Türkmen klâsik edebiyatının, özellikle Devletmemmet Azadî'nin eserlerinde açıkça görebiliriz.

Mahtumkulu Mektebinin "Yesevîcilik" Köprüsü Azadî

Mahtumkulu'nun ve ondan sonraki klâsik şairlerin eserlerini "Yesevîcilik" düşüncelerinin yerleşmesinde Devletmemmet Azadî'nin büyük katkısı olmuştur. O devirde "Yaşlı Molla" adıyla anılan Devletmemmet Hoca bildiğimiz gibi Mahtumkulu'nun babası ve ilim atasıdır.

Devletmemmet Azadî'nin "Va'z-ı Azad" adlı eseri kendisinden sonraki Türkmen klâsik edebiyatının dünya görüşünün örneği ya da başka bir tanımla, sonraki şairler neslini Yesevîcilik düşüncelerine geçirmek için bir köprüdür.

"Va'z-ı Azad" dört bölümden ibaret bir kitaptır. Bölümlerin her birinde uluslararası seviyede devlet ve cemiyet problemleri ele alınıyor. Kitabın üçüncü bölümü, âlimler ve ilim hakkında, dördüncü bölümünde ise dervişler, garipler ele alınıyor. Yesevîcilik düşüncesi "Va'z-ı

Azad"ın bütün bölümlerine sindirilmiştir. Fakat üçüncü ve dördüncü bölümlerde daha çok duyulduğu için bu iki bölüm hakkında açıklamada bulunuyoruz. Va'z-ı Azad'ın üçüncü bölümü şöyle başlıyor:

Bab-ı suvum içre vaspı alımlan,
Zikr edeyim onları belli beyan,
Anları sövgenlerin halı nedir?
Söyleyelim besk-i ahvali nedir.

Âlim oldur ilimden agah bola,
Can öyünde zikri "illallah" bola,
Tutgay anın, barça a'zası habar,
Her ne eşya kim arza salsa nazar.

Nesirle yazılan her bir eserin başında Allahu Teâlâ'ya sığınmak, şeriattan söz etmek gibi giriş konuşmaları eski edebiyatın genel kuralıdır. Böyle olduğu için bu bölümlerin her bir eserde bulunması düstur olmuştur ve onun belli bir edebî düşünceye katkısı hesaba alınmaz. Fakat konuşma belli meseleye veya bir maddeye dayandığında genel olan bu durumun ortaya çıkmasına tesadüf ya da genel düstur deyip kabul etmek yanlış olur. Özellikle bir düşünceye hizmet eden, bir Türkî halktan olan Hoca Ahmet Yesevî ile Devletmemmet Azadî'nin eserleri karşılaştırıldığında böyledir.

Devletmemmet Azadî'nin yukarıdaki satırlarını hatırlayıp Ahmet Yesevî'nin 16. Hikmetinden 3. bendi okuyalım:

Âlim oldur, bilmişiyle amel kılsa,

Her ne okasa anı aytıp (onu söyleyip), anı bilse

Âlim oldur: Lailahe zikrin etse

Andak (öyle) âlim âlim bolar dostlarım a!

Gördüğünüz gibi Hoca Ahmet Yesevî'nin "Âlim oldur, La ilahe zikrin etse" diyerek öne sürdüğü şartını, Devletmemmet Azadî "Can öyünde zikri illallah bola" şeklinde ifade etmiştir.

Bu karşılaştırma belli bir derecede tesadüf ya da genel durum olarak kabul edilebilir. Bunu gösteren umumî haller okunan bentlerde görünüyor. Yesevîcilik düşüncesinin Azadî'ye etkisinin şüphesiz görünmesi için daha açık örnekler göstermeliyiz. Devletmemmet Azadî eserinin devamında "Üşbu ilim ehlinde bolgay tört nişan" diyip ilim adamlarına ait olan dört özellik hakkında açıklamada bulunuyor:

Biri berhizkar bolgay gorkulı,

Tanrı hovpundan işi bolgay dolı.

Devletmemmet Azadî'nin: "Âlimler her zaman Tanrının emrine boyun eğmeli, Tanrıdan çekinip yaşamalı" diye ifade ettiği fikri, ilk bakışta herkesin zorluk çekmeden birbirlerine söyleyebileceği deyimler gibi görünüyor. Fakat aslına dikkat edilse Tanrı korkusuyla yaşamalı denilen düşünce, adaletli olmak, insanlara karşı iyi meyilli olmak, almış olduğu ilmi halka vermek gibi anlamlarla bütünleşiyor. Aynı zamanda Ahmet Yesevî'nin "Hikmetler"inin Azadî'cilik Va'z-ı Azad nasihatına kaynak olarak hizmet etmiş olduğunu gösteriyor.

Ahmet Yesevî'nin 16. hikmetinden aşağıdaki bendi okuyalım:

Çın (gerçek) âlimler tüşek yastık taştan kıldı,

Bizar olsa dünyasını talak kıldı.
Kim ki özün bildi erse Haknı bildi,
Haknı sevgen çın âlimdir, dostlarım-a.

Devletmemmet Azadî âlimlere mahsus ikinci niteliği şöyle açıklıyor:

İkilenci, bolgay tevazu' ol kişi,
Hak üçin turgay-oturgay üleşi.
Ya'ni anlarda tekebbür olmagay,
Kibr-i pinhan sinesinde galmagay.

Düşünürler kibirli olmamalıdır. "Onlar alçak gönüllü insanlar olmalıdır." şeklindeki düşünce Hoca Ahmet Yesevî'nin gösterilen hikmetinde şöyle verilmiştir.

Âlim oldur: Seher turup zikrin etse,
Ma'ni okap men-menlikni (bencilliği, kibiri) goyup yörse.
Mucahında tartıp anda mukim tursa,
Tekebbirge makam yoktur dostlar-a.

Gördüğümüz gibi Hoca Ahmet Yesevî'nin âlimlerin alçak gönüllü olması hakkındaki düşüncesi Azadî'nin fikrine kaynak olarak hizmet etmiştir. Âlimler hakkında Azadî'nin üçüncü bir görüşü:

Zahid olgay üçünci anın huyı,
Ilim ile mal yıgmak olmaya küyi. (düşüncesi)
Ya'ni könli barıdan (her şeyden) tecrid ola,
Bir ise hem istemey tefrid ola.

Azadî'nin bu düşüncesinin altında Ahmet Yesevî'nin görüşü yatıyor:

Arifler minber üzre ilimin töker,
Dünya malın alıp berse törge töker.
Çın (gerçek) âlimler ilmi birlen dürler töker,
Uşal alım bolar dostlarım a.

Hoca Ahmet Yesevî'nin 16. hikmetinden yine bir bent:
Âlim oldur; özü okap özü bilse,
Rahman egem (sahibimin) buyrukıga boyun sunsa,
Zahirden ma'ni alıp işge salsa
Okap – okumuş âlim bolmas, dostlarım a.

Bu öne sürdüğü düşünce Azadî'nin âlimler hakkında 4.va'z u nasihatı olup, Va'z-ı Azat'ta şöyle açıklanmıştır:
Dördülenci cahid olgay ol veli,
Ya'ni cehd eylep yügürgey Hak yolı
Ehli hakikat yoluna goygay kadem,
Cefa edip saat be-saat, dem-be-dem.

Gördüğünüz gibi Hoca Ahmet Yesevî'nin Devletmemmet Azadî'nin düşüncesine, dünya görüşüne etkisi genel bir durum, yani İslam dünyasına mahsus bir durum değildir. Belli bir meselede ortaya çıkan fikirler birinin diğerine kaynak olup hizmet etmiş olduğunu ispatlamaktadır.

Hoca Ahmet Yesevî'nin belli meselelerde Devletmemmet Azadî'ye üstadlık etmiş olduğunu gösteren durum

sadece âlimler hakkındaki bölümde toplanmış olsaydı o zaman o rastlantı ya da bir meseledeki fikir birliği kabul edilebilirdi. Ancak bu böyle değil. Ele alınan meselelerin çoğunda fikir birliği göze çarpıyor. Bu ise rastlantı düşüncesini ortadan kaldırıyor. Hatta Ahmet Yesevî'nin "Hikmetler"inde yer alan bütün konular Devletmemmet Azadî'nin Va'z-ı Azat adlı eserinde mevcuttur, diyebiliriz. Örneğin kitabın dördüncü bölümünde dervişler hakkında şöyle diyor:

Törtülenci bapta ehl-i dilleri
Mağfiret bostanında bilbilleri,
Dervüş aydarlar olarnın adını,
Fikr eder hem anların irşadını,
Vasf-ı halin bir zaman aysa gerek,
Ehl-i dillerge anı yaysa gerek.

Hoca Ahmet Yesevî'nin 41. hikmeti dervişlerin ve onların ruhî dünyası hakkında söz ediyor:

Zaman ahır bolsa, ey ya dostlar,
Tünlük-tünlük belaları gopar ermiş,
Ol belanın özi sövgen dervişler,
Elgin açıp, dua eylep turar ermiş.

Hikmetin ve Va'z-ı Azat'ın dördüncü bölümünün devamındaki düşünceler ve felsefe akımları birer kaynağın ürünü olarak aynı yerden çıkıyor. Azadî'nin Ahmet Yesevî'den etkilenip dervişler hakkındaki meseleye değinmiş olduğu düşüncemizi şöyle ispat edebiliriz. 18-19. asır Türkmenlerinin ruhî hayatına dervişlik tam anlamıyla yerleşmemiştir. Bunun sebebi halkın tam olarak yerleşik hayata geçmemiş olması ve göçebe hayatının geniş bir şekilde devam etmiş olmasıdır. Böyle denilse de dervişlik tümüyle unutulmuş değildir. Seyrek de olsa

dervişler olmuştur. Fakat bağımsız bir akım olup, halk içinde geniş bir şekilde yayılmamıştır.

Böyleyken Azadî'nin dervişlerden özellikle söz etmesinin, hayatın gerçeği değil de Ahmet Yesevî'nin etkisi sonucu olduğunu söylemek doğrudur.

Umumî olarak Yesevîcilik düşüncelerinin Devletmemmet Azadî'nin eserlerine geçişi, devam ettirilişi ve geliştirilmesi gibi böylesine geniş bir mesele bir yazıda anlatılmaz; ancak bu kısacık karşılaştırmalarımız, filolojik yorumlarımız bir durumu belirtmeye imkân tanıyor. Devletmemmet Azadî, Hoca Ahmet Yesevî'nin "Hikmetler"inde anlatılan meselelerin, fikirlerin etkisini kendi edebî eserlerine sindirip, Yesevîcilik düşüncelerinin 18-19. asır Türkmen klâsik edebiyatına, özellikle Mahtumklu'nun eserlerine ve ruhî dünyasına geçirilmesinde köprü görevi yapmıştır. Mahtumkulu ise, eserleri vasıtasıyla kendisinden sonra gelen şairlere Yesevîcilik düşüncelerini tanıtan, benimseten bir üstat olmuştur. Ahmet Yesevî ve Mahtumkulu'nun karşılaştırılması çok geniş bir mesele, özel araştırmayı ve âlimlerin çalışmalarını isteyen meseledir. Yazımızın sonunda bir duruma daha açıklık getirmek gerekir. Devletmemmet Azadî'nin Hoca Ahmet Yesevî'den almış olduğu edebî anlayış ve dünya görüşüne etkileri doğrudan kopyalamak şeklinde kabul edilmesi Azadî Yesevîcilik düşüncesine âlimler seviyesinde bilgiyle yanaşıp onun fikirlerini geliştirmiştir.

Yesevî'nin düşünceleri çok yönlü ruhî olgunluğa dayanıyor. Azadî ise ruhi olgunluğu dünya hayatıyla birleştirip insan hayatının daha olgun olması, tertip nizamın insanlar arası ilişkilerde devam etmesi gibi, devrinin önemli meselelerine çözüm aramıştır. Onların çoğu ise insanlık değerlerini içinde toplayan meseleler olup aynı problemler bugün de yaşamaktadır.

Hoca Ahmet Yesevî, Devletmemmet Azadî, Mahtumkulu ve Mahtumkulu ekolünün yetiştirdiği şairler... Bunlar gibi edebî zincirler Türkî halkların her birinin tarihinde mevcuttur. O zincir halkaları ise bizim bugün devamını söylediğimiz "Türk Dünyası" denilen düşüncemizin ruhî, edebî bütünlüğünü ortaya çıkarmıştır. Türkî dünyanın geleceği hakkında bir cümle söyleyecek olursak, devamlı geçmişiyle hesaplaşmış olması bana göre bu ruhî birliğin 20. yüzyılın Türklerine örnek olarak yaşıyor olmasını sağlamıştır.

Yunus Emre ve Mahtumkulu

Yunus Emre ve Mahtumkulu başlıklı bir konuyu seçmemiz rastlantı değildir. Edebî mirası ilim temelinde öğrenmek için, bunun zarurî olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu iki şairi birleştiren numuneler, kaynaklar, edebî tesirler, edebî tarzlar, psikoloji, dünyaya bakış, ahlâk, gelenek gibi meseleler aynı millî kaynaktan beslenmiştir. Yalnız edebiyat için değil, gençlerimize sağlam bir gelecek sağlamak için de bu konu son derece önemlidir.

Yunus Emre kim? O, kim olduğunu, şairliğini, ömründe eline kitap almamış olsa da Türkiye'de yaşayan herkesin bildiği bir şair. Şiirleri yüzyıllardır ilahiler şeklinde söylenegelen bir veli.

Mahtumkulu Hakkında Ne Dediler?

Mahtumkulu kim? Macar âlimi A.Vambery "Orta Asya'ya Seyahat" adlı kitabında Mahtumkulu'nun şiirlerinin halk üzerindeki tesirinden bahsetmiş "Türk-

menler, şairin şiirlerine "Kur'an" dan sonra ikinci mukaddes kitap nazarıyla bakıyorlar" demiştir.

Meşhur şarkiyatçı (oryantalist) Prof. Dr. Y. E. Bertels, şairin edebî şahsiyetini "Cemşid'in kadehi"ne benzeterek Mahtumkulu'nun halk üzerindeki nüfuzu ve eserlerinin kıymeti hakkında şöyle yazıyor:

"Türkmen halkı bunca şairler çıkardı ama bunlar arasında söz üstadı, eşi, benzeri olmayan büyük Mahtumkulu birinci sırada gelir. Mahtumkulu, Türkmen'in kıymetli taşlarından biri olup, zamanımızda, bir yüzüğün kaşında göz kamaştırıcı ışığıyla parıldıyor.

Asrımızın meşhur yazarlarından Cengiz Aytmatov da Mahtumkulu hakkında şunları söylüyor: "Ben 'Bizim Mahtumkulu' diyorum. Türkmen edebiyatının muhteşem ışığı, bize de, komşu kardeş halklara da nurunu saçmaktadır. Bu sebeple on sekizinci asır Türkistan'da Mahtumkulu'nun asrıdır diyebiliriz."

Bunlar çeşitli devrelerde yaşayan başka milletlerin temsilcilerinin Mahtumkulu'nun yaratıcılığına verdiği değeri göstermek için seçilen örneklerdir. Türkmenlerin, büyük dahiye saygısı hakkında çok şey söylenebilir. Ancak ona evliya rütbesinin verilmesi, eserlerinin adaletin ölçüsü gibi değerlendirilmesi, duyulan saygıyı ifade etmek için yeterlidir. Münakaşalarda "Mahtumkulu böyle diyor" dedikten sonra, herhangi bir görüş kesinlik kazanır. Geçmişte de böyle olmuştur, şimdi de. Ben inaniyorum ki gelecekte de böyle olacaktır. Çünkü O, geçmişin de geleceğin de büyük dahisidir.

Mahtumkulu Üzerinde Azadî Vasıtasıyla Yunus'un Tesiri

Böyle yüksek bir şahsiyetin oluşmasında dünya edebiyatının sayfalarına katılan yaratıcılığın olgunlaşmasında babası, devrinin meşhur âlimi ve şairi Devletmemmet Azadî'nin ayrı bir rolü vardır. Mahtumkulu babasının elinde okuyup, onun şahsî terbiyesini almıştır. Mahtumkulu'nun şairliğinin kaynağı Azadî'nin gazellerinden, özellikle de "Va'z-ı Azat", "Behiştnama" adlı eserlerinden geliyor. Bu sözü edilen poemlerin ideal yönleri, ustalık, vakaların gelişmesi de umumî doğu edebiyatıyla orta çağ Türkmen edebiyatının düsturlarına yani Nizami'nin, Firdevsi'nin, Sadi'nin, Nevai'nin, Bayram Han'ın ve bunlarla birlikte Hoca Ahmet Yesevî'nin Yunus Emre'nin örneklerine uymuştur. Sözümüzün inandırıcı olmasını sağlamak için bir örnek verelim. Devletmemmet Azadî muhteşem "Va'z-ı Azad" şiirinin bir bölümünde çocuğun anne ve babasına karşı vazifesinden bahsediyor. Ona göre bu kırk görevin kırkı da Allah'ın hakkıdır. Anne ve babasının gönlünü ve rızasını alan, herkes için faydalı iş yapan çocuktan Allah da razı olur. Anne-baba hakkı Allah hakkıdır. Anne ve babaya gösterilen hürmet Allah'a olan hürmettir.

Gel ata birle enengni kıl rıza

(Gel babanla ananı kıl razı)

Razı bolgay, şübhesiz senden Huda

(Razı olur, şüphesiz senden Hüda)

Kıl eda ata enening kırk hakın

(Kıl eda ana babanın kırk hakkını)

Hak tagala dergehige bol yakın

(Hakk taala dergahına ol yakın)

Şimdi de Yunus Emre'nin aşağıdaki mısralarını okuyalım.

Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi
Elin yüzün yumaz değil

Bir gönülü yaptın ise
Er eteğin tuttun ise
Bir kez hayır ettin ise
Birine binbir az değil

Uçmak uçmak didiğin kulları yeltediğin
Uçmağun sermayesi bir gönül itmek gerek

Bu mukayeselerde Yunus Emre ile Devletmemmet Azadî arasında benzerlikler ve ortaklıklar yok gibi görünüyor. Gerçekten de Azadî çocuğun anne ve babasına borçları hakkında konuşmaktadır. Yunus Emre ise bütün insanlık hakkında. Burada işlenen konular ayrıdır. Fakat ikisinin birleştiren nokta, kanaatimizce ortak olan inanç ve dünya görüşüdür. Yunus Emre gönül kırmamakta, gönül yapmaktan söz edip namazı eğitimin, insancılığın hizmetinde görüyor. Devletmemmet Azadî de kişileri ayrı bir yoldan eğitmeye çalışıyor. Anne ve babalarına, diğer insanlara karşı olan vazifelerinden söz ediyor. Dikkat edilirse varılan noktanın, dünya görüşünün aynı olduğu görülecektir. Biz Devletmemmet Azadî'nin Yunus'u okuyup etkilendiğini ve şiirleri bu tesirle yazdığını söylemek istemiyoruz. İlham aldıkları kaynağın ortak olduğunu hatırlatmak istiyoruz.

Mahtumkulu'nun yetişmesinde dönemin edebî çevresi ve edebî gelenek çok önemli rol oynamıştır. Bilhassa babası Devletmemmet Azadî'nin büyük gayret ve tesirlerinin yanında Ahmet Yesevî ve Yunus Emre'nin payı da oldukça fazladır. Babası Azadî'nin şair oluşu ona bütün şark edebiyatını tanıma, Firdevsi'den Ali Şir Nevayi'ye kadar bütün şairlerle erken temas etme imkânını vermiştir. Mahtumkulu'nun şairlik dünyasındaki ilk etkilenişi, babası Azadî'nin eserlerinden olmuştur. Onun ardından yukarıda zikrettiğimiz büyük şahısların yaratıcılığı ile nizamlarını anlamaya başlar.

Sonraki Büyük Nehirleri Besleyen, Kendi Devirlerinin Büyük Nehirleri

Bildiğimiz gibi, her ulu ırmağı besleyen bir baş kaynak vardır. O kaynak Allah tarafından verilen bir kabiliyettir, bu büyük kabiliyetin hayata katkısıdır. Fakat bir hakikat daha vardır. Ulu ırmaklar yalnız kendi kaynağı ile sınırlı kalmayıp büyüklü küçüklü başka kaynakları da topladıkları için coşkuludur, farklıdır ve diğerlerinden daha lezzetlidir. Mahtumkulu'nun yaratıcılığına gelip katılan, kendileri de bir kaynaktan beslenip devirlerinin ırmakları olan ve sonraki nesillere harika miraslar bırakan Hoca Ahmet Yesevî, Yunus Emre gibi şairlerdir.

Mahtumkulu, bu şairlerin eserlerini babası Azadî'den veya yalnız başına okuyup örnek almış değildir. Onların yaratıcılığını sağlayan kaynağı, bilimi öğrenmiştir. Mahtumkulu'ya Hive'deki Şirgazi medresesinde Hoca Ahmet Yesevî'nin, bu büyük pirin dersleri öğretilmiştir. Demek ki Ahmet Yesevî, Mahtumkulu'nun hem ilim hem de yaratıcılık yolu olmuştur.

Onbirinci asırda yaşayan Hoca Ahmet Yesevî ile on sekizinci asırda yaşayan Mahtumkulu'ya kadarki zamanda yaşamış büyük şairler vardır. Bunlardan biri de Yunus Emre'dir. Daha doğrusu Yunus Emre, Ahmed Yesevî ile Mahtumkulu'yu birleştiren bir köprü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, Ahmed Yesevî'nin Mahtumkulu üzerinde doğrudan doğruya tesiri yok demek değildir. Biraz önce de söylediğimiz gib o, Mahtumkulu'nun ruhî üstadıdır. Yesevî ile Mahtumkulu arasındaki ilişki ayrı bir inceleme konusudur. Bu yazımız Yunus Emre hakkında olduğu için onun Yesevî ve Mahtumkulu arasındaki ilişkisi üzerinde durmamız gerekmektedir.

Bu üç büyük insanı yaratıcılık görüşlerinde birleştiren ideal ruh, ustalıkların birleştiği ilk temel insanın toprağa olan bağlılığıdır, diyebiliriz. İnsan topraktan yaratılmıştır. İslam düşüncesinin tarihi seyrini takip edersek, onda, A. Yesevî, Yunus Emre, Mahtumkulu gibi büyük şairlerin "topraktan gelip toprağa dönme" hakikatini insanlara çeşitli şekillerde, inandırıcı bir üslupla anlattıklarını görürüz. Bu büyük hizmeti yaparken de devamlı olarak birbirlerini devam ettirmekle islam felsefesine olan katkılarını bilhassa ifade etmek lâzımdır. Mukayese edebilmek için örnekler verelim:

Kimni görsem hızmat kılıp gulı boldum,
Toprak sıfat yol üstünde yolı boldum.
Aşıklarını köyüp yangan küli boldum,
Merhem bolup yer astığa girdim men-e

Alla diygen bendelernin gulı bolsam
Yol üstide toprak sıfat yolı bolsam
Yol üstünde toprak bolsun-e eziz başıng,

Canı dilde hak zikrini eting dostlar.

(Ahmet Yesevî)

Ben toprak oldum yoluna
Sen aşırı gözetirsin
Şu karşıma göğüs geren
Daş bağırlı dağlar mısın?

(Yunus Emre)

Gördüğümüz gibi Ahmed Yesevî'nin hikmetlerindeki "toprak" Yunus Emre'nin şiirlerinde devam ediyor." Toprak hakkında herkes bir şeyler yazabilir" diye bir soru aklımıza gelebilir, fakat Ahmet Yesevî'den habersiz olarak Yunus Emre gibi yazamazlar. Şairlerin ikisi de "toprak" sözünü yalnız madde anlamında kullanmamışlardır. Bunu yanında ideal vefalılığın sembolü olarak da kullanmışlardır. Ayrıca, yol üstündeki toprak olmak, şairlerin ikisinde de bir eksikliğin değil, tam aksine insanın aslını hatırlatan mukaddesliğin, alçak gönüllülüğün bir göstergesi olarak görülmektedir. Bu şekil, Mahtumkulu'nun yaratıcılığında daha geniş ve daha felsefî manada devam ediyor.

Deli gönül neylersin, geldim cihan içinde,
Ten topraktır eğlenmez cevher-i can içinde,
Kaldın dünya gamında, yüreğin kan içinde,
Esat deyip el urdun dibi viran içinde
Rüstem kuma karılıp kaldı yeksan içinde
Sen onların yanında kalmazsın san (sayı) içinde. (Onlar bile böyle olduysa sen nesin ki, anlamında)

Mahtumkulu'nun toprak felsefesi insanı terbiye etmek içindir. Dünya malı için yiyip içmek için yaşadığı devirde herkesin aslının toprak olup bunun unutulmaması gerektiğini söyleyip meşhur bir kişi olarak Rüstem'i örnek veriyer. Dünya malı ve yiyip içmek için başkalarının bedduasını almak, başkalarına zarar vermek, başkalarının hakkını yemek doğru değildir.

Doymaz gözün dolmağa, bir avuçluk kum vardır.
Ey yarenler, adem-zad, senden gafil kim vardır,
Kurda, kuşa nazar kıl, külli ferman içinde.

Mahtumkulu'nun ince ve derin didaktikliğinin toprak motifi ile anlatılması birdenbire ortaya çıkmış değildir. Sebebi, toprağın insanla kaynaşması, onun merhameti, alçak gönüllülüğü ifade etmesidir. Mahtumkulu, toprağı bu özellikleriyle şiirlerinde devamlı olarak kullanıyor. Mahtumkulu mekdebini devam ettiren ve olgunlaştıran Kurbandurdu Zelili, Seyitnazar Seydi, Mollanefes, Muhtaci, Katibi, Memmedveli Kemine, Seydullah Seydi, Talibi, Miskinkılıç gibi büyük Türkmen klâsik şairleri "Toprak" motifini kullanmaya devam etmişlerdir.

Büyük Mahtumkulu'nun arkasında Devletmemmet Azadî'nin doğunun büyük klâsiklerinin, özellikle de Hoca Ahmet Yesevî'nin yolları saklıdır.

Şairlerce ortak kullanılan bir iki şey, tesadüf olabilir. Bununla birlikte şu ana kadar zikrettiğimiz ortak noktaların da tesadüf olduğu düşünülmesin. Böyle olmadığını doğrulayan birkaç tespitimizi daha sıralayalım:

Yunus Emre şöyle diyor:
Şol cennetin ırmakları

Akar Allah deyu deyu
Çıkmış İslâm bülbülleri
Öter Allah deyu deyu
Salınır tuba dalları
Kur'ân okur hem dilleri
Cennet bağının gülleri
Kokar Allah deyu deyu

Bu satırların yazıldığı dönemden beş yüz yıl atlayarak, bir başka şiire geçiyoruz.

Men Yakubam ah u zarın
Çekem Yusuf diye diye
Gözlerimnin kanlı yaşın
Dökem Yusuf diye diye.

Felek ağlar göz yaşıma,
Ne sevda saldın başıma,
Mecnun olup dağ başına
Çıkam Yusuf diye diye.

(Mahtumkulu)

Bu iki şiir arasında hiç bir anlam ortaklığı bulunmamaktadır. Yunus Emre, bütün canlıların Allah'a aşık oluşunu şairane bir şekilde anlatmıştır. Mahtumkulu ise, Yusuf peygamberin çektiği cefayı, dertleri, ızdırabı Kısasü'l-Enbiya'ya dayandırarak lirik kahramanın ilahî temizliğini ve vefalılığını canlı bir şekilde anlatıyor. Görüldüğü gibi farklı iki lirik manzumeyi birleştiren başka bir birlik var. Bu, anlamın canlı bir şekilde ifade edilme-

sini sağlayan ustaca bir detaydır. Yunus Emre her kıtayı: "...Allah deyu deyu" şeklinde bitirmektedir. Mahtumkulu da dörtlükleri "... Yusuf diye diye" şeklinde tamamlıyor. Bu ikisi arasında şekil bakımından bir ortaklık bulunduğu meydandadır.

Türkmenlerde "Şakirt, üstattan üstte durmasa hüner yiter." diye bir atasözü vardır. Mahtumkulu'nun da "......... Yusuf diye diye." Şiirinin; manası, ustalık felsefesi, fikir genişliği ile Türkmen şiirini ileri derecelere ve olgunluğa eriştirdiğinde şüphe yoktur. Şüphesiz ki Mahtumkulu da üstatsız Mahtumkulu olamazdı. Yunus Emre'nin belli derecede üstatlık yaptığını, Mahtumkulu dehasını hatırlayacak olursak, hissedebiliriz:

Fikir kıldım yer-göğe,
Akılsız can içinde
Gördüm can hem Allah der
Et, sinir, kan içinde.

Yunus Emre, Mahtumkulu edebî ilişkisinin karakterliğini tasdik etmek üzere yine birkaç mısrayı örnek veriyoruz:

Yalancı dünyaya konup göçenler
Ne söylerler ne bir haber verirler.
Üzerinde türlü otlar bitenler
Ne söylerler ne bir haber verirler

(Yunus)

Ey yaranlar o dünyaya varan var da gelen yok

Ölü diri halinden haber-hatır bilen yok

(Mahtumkulu)

Bunun gibi anlam-mazmun münasebeti taşıyan pek çok örnek verebiliriz; fakat buna gerek olmadığı kanaatindeyiz.

Görüldüğü gibi Mahtumkulu'ya gelinceye kadarki bütün şairlerde Ahmed Yesevî'nin tesiri vardır. Anadolu, Balkanlar, Orta Asya ve Doğu Türkistan sahalarında bütün şairlerde Ahmet Yesevî tesirinin mevcut olduğu, yapılacak araştırmalarla ortaya çıkarıbilecektir. Biz bu kısa çalışmamızda örnek olarak Yesevî'nin Yunus Emre ve Mahtumkulu üzerindeki tesirlerine örnekler vermeye çalıştık. Başka şairlerle Yesevî ilişkisi üzerinde çalışdıkça, Yesevî tesirinin her sahada dal-budak salmış bir ağaç halinde olduğu anlaşılacaktır.

Köroğlu ve Mahtumkulu

Makalenin bu başlığı taşımasının birçok nedeni var. Her şeyden önce bu iki şahsiyet de "Türkmencilik" dediğimiz millî şuurun bilincinde millî şahsiyetlerdir, ikinci olarak da her ikisi de Türkmenlerin maddî-manevî birlik ve beraberliğinin sembolüdürler. Köroğlu, asırlardır milletimizin vatanperverliğine, kahramanlığına örnek olmuşsa; Mahtumkulu'nda milletimizin dehasını, millî iradesini, bakış açısını görebiliyoruz. Her biri bir başka devrin tarihî ve edebî şahısları olmakla birlikte her ikisi de ruhlarında var olan/XVIII. asırdan sonra birbirlerinden ayrılmaları mümkün olmayacak ölçüdeki monolitliği/"Türkmenciliği" tarihin altın sayfalarına yazdırmışlardır. Bu monolitliğin ortaya çıkış tarihi de, halkın tarihinde ve edebiyatında çok önemli bir yer işgal etmek-

tedir. Köroğlu'nun vatanperverliğinde ve millîliğinde, ileride dünyaya gelecek olan Mahtumkulu yaşıyordu; Mahtumkulu gelip de, şiir yazmaya başladığında onun yaratıcılığında yeni bir Köroğlu boy göstermeye başladı. Mahtumkulu'nda gördüğümüz, destandaki Köroğlu'n-dan bir başkası değildi, onun ta kendisiydi. Yalnız şu fark var ki, destandaki Köroğlu detaylı olaylarda bile, her konuda karşımıza çıkan bir edebî şahıs iken Mahtumkulu'daki Köroğlu olaylarının hepsini kapsayan, motifleşmiş Köroğlu'dur, yani Köroğlu motifidir. Köroğlu sonuçta Mahtumkulu'nun şiirlerini ölümsüzlüğe kavuşturdu. Makale başlığının üçüncü bir nedeni de buradan gelmektedir. Aslına bakarsak Köroğlu, Mahtumkulu'nun yaratıcılık üstadıdır. Makalemizde üzerinde durmak istediğimiz esas konu da budur. Köroğlu, Mahtumkulu'nun yaratıcılık harcı, mayasıdır dememiz, bu yargıya varmamız bazı aydınlar tarafından yadırganabilir. Şairde birinci etkenin, babası Devletmemmet Azadî olduğu iddiası savunacaklarının da farkındayız. Nitekim bu savlar esassız da değildirler. Devletmemmet Azadî kayıtlara göre 1700'de doğmuştur. Son zamanlarda bu rakam 1695 olarak da gösterilmeye başlandı. Bize göre bu görüş hiç de dayanaksız değildir. Azadî, devrinin âlimi ve yetenekli şairi olmuştur. İslam tefekküründe ilerleyip ahuntluk (İslam âlimlerinin bir basamağı – şeyh gibi) mertebesine ulaşmıştır, dolayısıyla beşeri ilmin bir çoğuna da vakıftır. Çok iyi Arapça, Farsça öğrenerek, bu dillerde olgun eserler verebilmiştir. Şimdi Türkmen Edebiyatını çok iyi bilen A. N. Samoyloviç'in sözlerinize dikkatinizi çekmek istiyorum: "Türkmenlerin çeşitli aşiretlerinden benim tanıdığım şairlerin arasında Mahtumkulu'nun babasıyla hem-mertebe olabilecek tek bir kişi bile yok." (Samoyloviç A.N. Stihi Dovlet-Mameda

mollı, otsı Mahtumkulu. Zapiski Vost. Otd. Russk. Arh. Otbş. 12, vıp. 1-2, ss. Ptbrg. 1914, sayfa 153).

Yanlış sonuca varmamak için âlimin bu sözlerini açıklamamız lâzım. A. N. Samoyloviç'in Azadî'ye böyle iltifat ve takdirler yağdırması diğer Türkmen şairlerinin bilimsel seviyesine gölge düşürmüştür. Aslında Nurmuhammet Andalip, Şeydayî, Ma'rufî, Zelili, Kemine, Abdısettar Kazı, Aşıki, Miskinkılıç gibiler aynı zamanda dönemlerinin tasavvuftan haberdar olan ve beşerî ilimleri bilen, aydınları olarak tanımaktadırlar. Ama Azadî bunların hepsinin de üstünde bir ilmi dereceye sahiptir, yani Rus bilginin bilimsel değerlendirmesi son derece yerinde bir saptamadır.

Azadî çeşitli bilim dallarıyla uğraşmasının yanısıra "Behiştname", "Va'z-ı Azad", mesnevilerini, "Hekayat-ı Cabir Ensar", "Ruba'iyat ez Rupi ve dua" eserlerini ve irili ufaklı şiirlerini, mesnevilerini, gazel-rubailerini bize miras bırakmıştır.

Azadî çevresindeki gençlere dersler vererek, onları ilim dünyasına yönlendiren bir pedagog olarak da tanınmaktadır. Özellikle de Mahtumkulu'nun üstün seviyeli bir zat olabilmesinde, yaratıcılık kudretinin zuhurunda Azadî'nin büyük rolü vardır.

Mahtumkulu'nun iki üstadı; dinde Azadî, dilde Köroğlu

Azadî Mahtumkulu'nun sadece babası değil, aynı zamanda hocasıdır, ilim atasıdır. Bunları Mahtumkulu şiirlerinde gururla şöyle yansıtmıştır: "İlim öğreden üstat kıblem pederdir."

Kısacası, görünüşe bakılırsa, Azadî her meselede Mahtumkulu'nun hocası gibi geliyor. Gerçekten de baba-oğul ilişkisi, usta-çırak ilişkisini çağrıştırmıştır. Örneğin eserlerindeki idealist hümanizm, dini gözlem ve

değerlendirmeler v.b... Fakat bir konunda Mahtumkulu babasının "yolundan" gitmemiş de başka bir yolu izlemiştir. O da şiirlerinin stilidir, dilidir. Bu alanda Mahtumkulu'nun başka bir kaynağı da Göroglu'dur.

Bildiğimiz gibi Azadî'nin edebi üslûbu; kitabî üsluptu. Diliyse halkın günlük konuşmasından uzak eski Türkçe olmakla birlikte Acem ve Arap sözcüklerini de bolca kullanıyordu. Bu stil Azadî'ye kendinden önceki şairlerden kalan mirastır. O da geleneği sürdürmüştür. Bu edebî geleneğin babadan oğula intikalinde bir kopukluk oldu. XVII. yüzyıla gelindiğinde imkânlar ve şartlar iyice zorlaşmıştı. En önemlisi de halk kitlesiyle aydınların aralarının açılması tehlikesi söz konusuydu. Bu durumu ilk önce Mahtumkulu olağanüstü aklı ve yeteneğiyle sezmiş, dolayısıyla 'Köroğlu'nun ihtişamlı örneği şaire malum olmuş. "Köroğlu" ise Türkmenler arasında yediden yetmişe herkesin sevdiği, şiirleri ezgiyle söylenen ünlü destan. Gerçekçi davranırsak Mahtumkulu'nun şairlik dehasının yükselişinde "Köroğlu" etkisini babasıyla aynı değerde sayabiliriz. Şairin çocukluğunda, gençliğinde en sevdiği eser "Köroğlu"ydu. Bu şiirlerinde yansıtılmıştır. Böylece, iş eserlerinin dili ve üslûbu meselesine gelince iki şahsiyetten sadece birinden yola çıkılması gerek görülüyor (bu ikisine Azadî ve Köroğluna, bir yaratıcılık vasfını vermek imkânsız. Zira prensip itibariyle ters düşmekteler). Bu konuda Mahtumkulu "Köroğlu"ya meyletmiş. Köroğlu da şairin şiirlerinde bir kere daha yoğrularak, ona kendisi gibi ün, ebedilik getirmiştir.

Sözkonusu meselenin özüne gelirsek şunları söyleyebiliriz. "Köroğlu" destanı evvelce herhangi birisi tarafından tasarlanmış olsa da zamanla yazarın ismi milletleşmiş, mahalli çatıya bürünmüştür. Bu millîleşme özel-

likle de onun dilinde önemli rolü almıştır. Evvelde mevcut olan yazılı üslûba özgü Acem, Arap, eski Türkçe kelimeleri (Mahtumkulu'na kadar yaşamış şairlerin eserlerinde Acemî ve Arabî sözcüklere nasıl rağbet ettiklerini hatırlayalım). Türkmenlerin konuşma diliyle değişmiştir. Sonuçta "Köroğlu" boylar aşiretler için ortak olan edebî dilin bütünleşmiş nüshasını ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu destan halk ürünlerinin tüm özelliklerini üzerinde taşımaktadır. Durum böyleyken düşünceleri halkın dilinde beyan etmenin yöntemini Mahtumkulu bir örnek olarak alıp, şiirlerini "Köroğluculuk" akımına yöneltmiştir. Bu gerçeğin ispatı için şiirlerinin irdelenmesine gerek yok kanaatindeyiz. İster "Köroğlu"dan, ister "Mahtumkulu"dan her hangi bir sayfayı çevirdiğimiz zaman dil-leksik, dil-üslup benzerlikleriyle karşılaşacaksınız. "Köroğlu" dersleri sadece genel stilistik genelgelerle tamamlanmamaktadır. Mahtumkulu'nun "Köroğlu"ndan ruhî, felsefi esinlemeler de almış olduğu ortadadır. Bilgilendirme babından bazı mısraları verelim:

"Köroğlu" destanında Çığalı Beğ, Köroğlu'ya şöyle nasihat etmektedir:

Yalnız balam, algın pendim,

(Yalnız balam, al öğüdümü)

Vatanı terk edici bolma,

(Vatanı terk etmeyi düşünme)

Ol duran gurı agaca

(O duran kuru ağaca)

Nahak gan sürtüci bolma.

(Haksız yere kan sürtmeyi düşünme)

Mahtumkulu da gönlüne şöyle nasihatte bulunmaktadır:

Gel, könlüm, men sana nesihat kılay,
(Gel, gönlüm, sana nasihat edeyim)
Vatanı terk edip gidici bolma,
(Vatanı terk edip gitmeyi düşünme)
Özünden egsik bir gayrı namerdin
(Kendinden aşağı, bir yaban namerdin)
Hızmatında gulluk edici bolma.
(Hizmetinde çalışmayı düşünme)

Bunlara benzer fikrî felsefî, manevî, edebî benzerlikler tesadüf eseri olmayıp bir mekdebin dünyaya bakışına, usta çırak ilişkisine işarettir. Bunları ispat için binlerce mısrayı örnek gösterebiliriz. Bu belirsiz bir fark (oğlu) olmadığına göre "Köroğlu"nun Mahtumkulu'nun edebî temalarındaki yerine ve önemine değinelim:

Köroğlu'dan Alınan Vatanperverlik

Vatan-toprak, vatanperverlik ruhu, âlim şairin şiirlerinin özüdür. Şairin bu ideallerin tümünü "Köroğlu"yla bağdaştırması düşündürücü bir meseledir. Burada babası Azadî'nin ve diğer klâsiklerin aksine iş, dönemin siyasî kurallarıyla, aynı zamanda vatanperverlikle de bağdaşan mertlik-namertlik konusuna geliyor, onu bu mertlik-namertlik konusunda "Köroğlu"dan başka etkileşim kaynağına bağlamak imkânsızdır. Çünkü Mahtumkulu'ndan önce yaşamış şairlerde bu mesele olgun bir konu olarak ele alınmamıştır. "Köroğlu"dan başka hiç bir halk ürününde de eserlere örnek alınacak

derecede parlamamıştır. "Köroğlu"da ise ilk sayfasından sonuna kadar mertlik-namertlik meselesi sanatsal ölçüler çerçevesinde beyan edilmekte, insan ahlâkının bu yönleri çeşitli örneklerle apaçık ortaya konmaktadır. İşte bu durum da Köroğlu destanının Mahtumkulu'nun edebi şahsiyetine, ondan sonraki tüm Mahtumkulu mektebinin tematik alanına yaptığı etkiden haber vermektedir.

Mahtumkulu'da Köroğlu Gerçek Bir Şahsiyettir.

Mahtumkulu'nun birçok şiirinde, Köroğlu destandaki edebî kahraman olmayıp, gerçekten yaşamış bir şahsiyet olarak görülmektedir. Köroğlu çeşitli estetik aydınlığıyla ortaya çıkmaktadır. Bazı örnekler:

Köroğlu dek dagdan daga uğrasam,
Ya Rab, haber bilerin mi, yar senden
("Yar Senden")

Köroğlu dek gayretimden ayrıldım,
Kocalıp men kuvvatımdan ayrıldım
("Bahtım Karadır")

Köroğlu Reyhan'a nasıl yalvardı,
Amandır diyene diyanet yahşi
("Delalet Yahşi")

Köroğlu dek sen seğreyip,
Gızıban her dem gonmar sen
("Aşı Tapmar Sen")

Ançalar adına Köroğlu taktı
Namuslı, edenli pehlivan kalmadı
("Zaman Olmadı")

Gerçekte Mahtumkulu için Köroğlu, destanın kahramanı ya da destan kahramanı diye bölünmemiş. Biz bunları günümüzde Köroğlu'nun tarihî şahsiyet olup olmadığı, herhangi bir şahsın prototipi olarak eserle zuhur etme ihtimali hakkındaki meseleleri ortaya koyuyoruz. Ve her defasında da Mahtumkulu'nun "Geçti Dediler" şiiri hatırlanmadan Köroğlu'dan bahsedilegelindi. Bu şiir Köroğlu'nun ölümüne yazılan mersiye (elegiya) olmakla, yukarıdaki bilgilerin tarihi özelliğine, tatminkarlığına şüphe bırakmıyor. Sadece Köroğlu'yla da yetinmeyip, destandaki birkaç kahramanın tarihte yaşamış olduğunu açıklıyor. Bu olayların XVIII. Yüzyıldan beri devam etmekte olduğunu, en önemlisi de Mahtumkulu, dediğimiz tarihten haberdar, aydın insandan çıkmakta olduğunu hatırlarsak, Köroğlu adlı şahıs üzerine yoğunlaşan tartışmalar kendiliğinden ortadan çıkmaktadır. Mersiyelerin tarihi zattan bahsettiklerini hatırlayarak, şiiri tümüyle dikkatinize sunuyoruz:

Ey yaranlar, yovuz destan tapıldı,
(Ey yarenler, yavuz destan bulundu)

Bir goçak panıdan geçdi diydiler
(Bir koç yiğit faniden geçti dediler)
Ahırzaman boldı, ay-gün tutuldu.
(Ahir zaman oldu, ay gün tutuldu)
Ay-günün şuglası yaşdı diydiler.
(Ay günün şulesi battı dediler)
Nägahän ugradı ayralık dağı
(Ansızın uğradı ayrılık ateşi)
Seydim Tarhan çeker derdi pıragı
(Seydim Tarkan çeker derdi firağı)
Ömrünin hasılı, öyüň çıragı
(Ömrünün hasılı, evin çerağı)
Bad-ı hazan urup öçdi diydiler.
(Bad-ı hazan vurup söndü dediler)

Gitdi Övez, geldi yene kän zatlar,
(Gitti Ayvaz, geldi yine çok şeyler)
Bozuldı söhbetler, gam boldı şatlar,
(Bozuldu sohbetler, gam oldu şatlar)
Gardaşlar sırdaşlar, yakınlar, yatlar.
(Kardeşler, sırdaşlar, yakınlar yatlar)
Gara geyip, gan yıglaşdı diydiler.
(Kara giyip, kan ağlaştı dediler)

Bedev atlı, bek kemerli yaraglı,
(Bedevî atlı, pek kemerli, silahlı)
Dövleti, zınatı malına baglı,
(Devleti, ziyneti malına bağlı)
Mıhmanlı bir ärdir, zatlı otaglı,

(Mihmanlı bir erdir, ulu otağlı)
Bir belent ordası çaşdı diydiler.
(Bir bülent ordugahı şaştı dediler)

Yigitlik hasratı başdan ötermiş,
(Yiğitlik derdi bu, baştan geçermiş)
Ogulsızlık barça işden betermiş,
(Oğulsuzluk her bir şeyden betermiş)
Züryatsız yigidiň ornı yitermiş,
(Zürriyetsiz yiğidin yeri yitermiş)
Yurdı yok kerveni göçdi diydiler.
(Yurdu yok, kervanı göçtü dediler)

Magtımgulı diyr, Türkistan töri,
(Mahtumkulu der, Türkistan tahtı)
Bir goçakdır, yerin, suvun seresi,
(Bir koç yiğit, yerin suyun baştacı)
Yıgın görki, yov gününin öresi,
(Ordunun yakışığı, savaş gününün sütunu)
Üşbu gara yeri guçdı diydiler.
(İşbu kara yeri kucakladı dediler)

Bu şiir tüm Türkistan'ın töresi (hanı, beyi) Köroğlu'nun boyu hakkında da bazı bilgileri verdiği için değerlidir. Mersiye tabiî ki bir başka boy, millet mensubu için de yazılabilir. Ama genelde kendi yakınları için yazıldığını hatırlayarak "Gardaşlar, sırdaşlar, yakınlar, yatlar/Gara geyip, gan yılgaşdı diydiler" mısralarına dikkat edelim. Özellikle de "kardeşler"e baktığımızda Köroğlu'nun hangi millete mensup olabileceği düşünceleri ortadan kalkmaktadır. Mahtumkulu onu Türkmen diye biliyor.

Köroğlu'nun Türkmen oluşu bunlarla sınırlı değildir. Mahtumkulu'nun "Türkmenin" adında meşhur bir şiiri var. Burada Köroğlu'nun adı geçmektedir. Konu Türkmenler iken Köroğlu'nun hatırlanması aynı milletten olduğuna işarettir. Dolayısıyla ilgili aydınlar bu görüşü onaylayarak açıktan açık dile getirmişlerdir.

Ol merdin ogludur, mertdir pederi,

(O merdin oğlu, merttir pederi)

Gorogli gardaşı, serhoşdır seri,

(Köroğlu kardeşi, sarhoştur seri)

Dagda, düzde kovsa sayyatlar diri

(Dağda, düzde kovsa avcılar diri)

Ala bilmez, yolbars oglı türkmenin

(Tutabilmez, arslan oğlu Türkmenin)

("Türkmenin").

Mahtumkulu'nun bu tesbitinden sonra herhangi bir polemiğe girilmesi şaire şüpheli yaklaşmaya sebep olur. Her hâlde diğer halklar için "gardaş" kelimesinin anlamı hakkında açıklama yapmak zorunluluğu ortaya çıkıyor. Çünkü söz konusu şiir, komşu Türkî cumhuriyetlerin birinde "garındaş" (akraba) diye çevrilmiş. Tabi ki böyle hatalar olabilir. Ama bu hatayı Türkmence'nin özelliklerini Türkmenler gibi bilen biri tarafından yapıldığını söylersek, o zaman Köroğlu'yu aslından koparmak için Sovyetler zamanında yapılmış olan denemelerin biri olduğunu kabullenmemiz gerek. Türkmence'de "garındaş, gardaş" sözcüklerinin her ikisi de mevcuttur. Bunlar eşanlamlı olmayıp, ayrı manalar taşımaktadır. Garındaş aynı boydan, aşiretten çıkmış insanlara denir. Gardaş-

aynı babadan, anadan doğmuş çocuklara denir. Meselenin önemli yönü de Türkmen edebî dilinde “dogan” kelimesinin eşanlamlısı “gardaş” Mahtumkulu’nun şivesinde (Göklenlerde), Etrek, Gürgen, Garrıgala ahalisinde daha aktif kullanılmış “dogan” pek tutulmamıştır. Sözümüzün yerde kalmaması için bazı ilmi araştırmacılara başvuralım. S. Arazkuliyev, S. Ataniyazov, R. B. Berdiyev ve G. Saparov’un beraber yazdıkları “Türkmen Dilinin Gısgaca Dialiktologik Sözligi” (Aşgabat, ilim yay. 1977) kitabında aşağıdaki bilgiler sunulmaktadır:

“Gardaş (Al, Gök., Noh, Has, Än)-dogan erkek-brat...

Gardaşlı gala geplär, gardaşsız gayra (Gök)” N.s.1

Göklen diyalektinden kandidatlık tezine (master) hazırlanan G. Gulmanov’un “Nekotorıye osobennosti leksiki geoklenskogo dialekte turkmenskogo yazıka” (İsv, AN TSSR, Bk. obtş, nauk. 1960, No:1) başlıklı makalesinde de şöyle diyor:

“Edebî dilimizdeki dogana- “brat” –Göklen diyalektinde gardaş denilmektedir; garnivir, gardaş-edebî dilde kan kardeş-“ yedinoutrobnıy brat” (408. s)

Bunların dışında da Mahtumkulu’nun yaşadığı yerde doğup, orada da ölmüş olan Seydi’nin

Kıyamat gardaşım molla Zelili,
(Kıyamet kardeşim Molla Zelili)
Sen ızımda düzüp dessan, gal indi.
(Sen arkamdan düzüp destan, kal şimdi)

mısraları da Mahtumkulu'nun "gardaş" kelimesini Göklen ağzındaki anlamıyla kullanılmış olduğunun göstergesidir.

Görünüşe göre, Mahtumkulu Köroğlu'yu "doğanım" yani Türkmen diye tanımış. Son dönemlerin ilmi araştırmaları, dahası "Köroğlu" destanının "Bilig" neşriyatı tarafınca Ankara'da basılan sekiz ciltlik kitabına "Türkmen halkının muhteşem eposu" başlığını koyan yetenekli yazar ve edebiyatçımız Annaguli Nurmemmed'in bilgileri, ilmî araştırmaları Mahtumkulu Firaki'nin tarihî gerçeklere dayandığını gösteriyor. Bu da türkolojimiz için değerli bilgi ve bilimsel tespitler olarak gözümüzün önüne gelmektedir.

Köroğlu'yla Mahtumkulu'nun bağı son derece derin ve zevkli bir mesele. Bu bağa, ilişkiye yaklaştığında ufkunun açıldığını hissediyorsun. Bu iki şahıs ve ilişkileri derinliği, ufku arzulayan insan için, bilim adamı için zevkli bir mesele. Bu geleceğin işi. Bu gibi konular âlimler zümresinin azimle çalışmasını gerektirecek şimdilik pek işlenmemiş boş araziler gibi duruyor önümüzde.

TÜRKMENLERDE NEVRUZ GELENEĞİ VE ONUN EDEBİYATA YANSIMASI

Türkmenler ve Nevruz

Türkmen Halk Edebiyatında moncukattılar (boncukattılar) denilen özel bir edebî tür var. Bu edebî türden daha önce bir nevruz bayramında bahsettiğim için, ayrıntılı bilgilere girmeden, sadece bir olguya dikkatinizi çekmek istiyorum. Moncukattı, gelin- kızlarca sene içerisinde sadece ve sadece bir kere oynanmaktadır. Onun oynanma zamanı her yılın 21 Mart gecesidir. Moncukattılara, başka ifade ile nevruz türküleri, bazen ise nevruz eğlenceleri denilir. Şimdi, kendimiz de bunu bir düşünelim. XX. yüzyılda nevruz geleneği devam ettirilmiş ise, bu asrı hesabımızdan çıkartalım. Öyle ise onun türeyiş vaktini önceki asırlarda aramamız gerekiyor. Bunu düşündüğümüzde edebî türün başlı başına özel bir tür olarak ortaya çıkma olanağının asırlara uzamış olabileceğini göz önünde bulundurursak, Türkmenlerin Selçuklu İmparatorluğunu kurup (1041 y.), büyük kısmının bozkırlara çekildiği devirlerinde de devam etmiş olduğunu, hatta erken çağlarda da yeni yıl bayramı hükmünde kutlanagelindiğini iddia edebiliriz. Bunu büyük şair Ömer Hayyam hakkındaki bazı bilgilerle de kanıtlamak mümkündür. Ömer Hayyam büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (1072-1092) rasathanesinde astronom olarak çalışmıştır. Meşhur bilim adamının ilmî incelemelerinin belirli bir kısmı, yani 1074 yılına ka-

darki dönemi Merv rasathanesinde geçmiştir. Büyük âlim ve şairin adının Ömer olduğuna ve ayrıca da nevruz hakkında bilgiler veren "Nevruz-nâme" isimli eseri miras bıraktığına dikkatinizi çekmek istiyoruz. Bildiğiniz gibi, Merv Selçuklu İmparatorluğunun kurulduğu merkez ve XI-XIII. asır Türkmen devletinin başkentidir. Oğuz Türkmenlerinin, daha doğrusu, Dış Oğuz Türkmenlerinin merkezi şehri Köhneürgençte yaşayan meşhur bilim adamı Ebu Reyhan El-Biruni Horasan halkının nevruz bayramını insanlığın doğuşuyla bağlı olarak kabul ettiğini yazmaktadır.

Başka milletin adına konuşmak bize düşmez, ama Türkmenlerin tarihinde halk ile devletin arası açılıp, demokrasinin sadece kâğıtta ve dilde yaşamaya başladığı günden (örneğin, az önce sözünü ettiğimiz Selçuklu devletinin kurulup, milletin büyük kısmından arasını açıp, köşk hayatına başladığı günden) itibaren halk kendi değerlerini, gelenek göreneklerini yazılı edebiyatın elinden alarak kendi yaratıcılığına teslim etmiştir. Yazılı edebiyat daha felsefî, daha sanatsal olmasına rağmen onun güvenine bel bağlamaya cesaret edememiştir. Bizim geçmiş yazılı edebiyatımızda, başka bir ifade ile, saray edebiyatımızda hemen hemen her zaman şahların, vezirlerin neşesine ve keyfine göre eserler yazmışlardır. Bunların içinde elbette medeniyete saygısızı, ahmağı da olmuştur. İşte insanlık bu. Ne yazık ki, büyük bir çoğunluğu tahta çıktıktan sonra kendini hemen hemen yüce Allah, hiç olmazsa Hüda'nın yerdeki temsilcisi sanmaya başlamışlardır. Türkmenlerin: "Huda'ya inanırsan inan, ama eşeğini sağlam bağla." şeklindeki atalar sözünde söz konusu edilen, Allah değildir, kendilerini Allah'ın yerinde gören veya yüce Tanrının vekaletini almış bir kudretli kişi olarak hisseden şahıslar göz önünde bulundurarak, bu söz mecaz anlamda söylen-

mektedir. O yüzden “Gorkut Ata”, “Köroğlu” gibi tarihî eposlarını (destanlarını), destanlarını (halk hikâyelerini) halk yaratıcılığının iznine teslim etmiştir. Nevruz bayramının edebî-sanatsal yansımasını ise moncukattıların takdirine bağlı bırakan halk, belki de böylelikle en doğru kararı vermiştir.

Mahtumkulu’da Nevruz

Mahtumkulu’ya kadar Türkmen şairlerinin yaratıcılığında nevruz hakkında yazılmış bulunan belli başlı eserlere rastgelinmemesi de halkın ferasetli kararının alâmetleridir. O şairler yazmış olsa bile günümüze erişmemiştir. Durum böyle olunca, neden nevruz şiirleriyle bilhassa Mahtumkulu’da karşılaşılıyor? Birinci sebebi: Mahtumkulu’nun eriştiği bilim seviyesi ve dehası. İkinci temel neden ise büyük düşünürün edebî yaratıcılığını halkın günlük hayatı, örf-âdetleri ile bağlı tutması ve eserini halk dilinde yazması, halk eserlerinin, öncelikle “Köroğlu” eposunun üslûbunu örnek almasıdır. Yalnız nevruz konusunda değil, halkımızın “Türkmencilik” denilen ad ile yaşatageldiği ahlaki-etik kural klavuzu olduğu için, bir Türkmenin sohbeti hangi konuda olursa olsun, Mahtumkulu olmadan olamaz. Büyük düşünürün “Cihan peyda” (bazı baskılarda “Duman peyda” adıyla geçer) denilen şiiri yalnız nevruz kutlaması, nevruz günü gerçekleşmiş hadiselerin olağanüstü sanatsallıkla yansıtılması değil, ayrıca nevruz münacatı, dileği, duasıdır. Batı ülkelerinde her yeni yılda dilekler dilenir. Görüyoruz ki, bu biz Türklerin de eski geleneklerinde varolan bir kültür unsuruymuş.

Mahtumkulu’nun adı geçen şiiri sohbete şöyle başlar. Asıl nüshası:

Gelse Nowruz äleme, reň kylar jahan peýda,
Ebirler owaz urup, dag kylar duman peýda,
Görmedigiň diýäler, gögerip rowan peýda,
Bi-janlar cana gelip, açarlar dehan peyda,
Gögermedik giyalar gögerip revan peyda,
Ederler hayvanata hem sudu ziyan peyda,
Ýer ýüzüne ýaýylyp, ýörirler nahan peýda,
Vabeste dahan guşlar kylarlar zyban peýda.

Türkiye Türkçesi ile:
Gelse nevruz aleme, renk kılar cihân peyda,
Ebirler âvâz edip, dağ kılar duman peyda,
Bî-canlar cana gelip, açarlar dehan peyda,
Gögermedik giyalar gögerip revan peyda,
Ederler hayvanata hem sudu ziyan peyda,
Yeryüzünde yayılıp, yürürler nihan peyda,
Vabeste dehan kuşlar kılarlar zeban peyda.

Şiir aşağıdaki kıta ile bitmektedir. Türkmence nüshası:

Magtymguly ýyglar men, bu bagty-syýahymdan,
Gorkar men can äpeti, el-aýak güwähimden,
Umydym hasyl olmaz bu ömür tebahymdan,
Jan köýdi jeset içre bu ataşy-ahymdan,
Mende bir umyt olur, ol keremli Şahymdan,
Eýlegeý Arasatda gül kibi iman peýda.

Türkiye Türkçesi ile:

Mahtumkulu, inilerim bu baht-ı siyâhımdan
Korkarım cân âfeti, el ayak güvâhımdan,
Ümidim hâsıl olmaz, bu ömr-i tebâhımdan,
Cân yandı ceset içre, bu ateş-i âhımdan,
Bendeyim, ümidim çok o keremli Şâhımdan,
Eylegey Arasatta gül gibi iman peyda.

Müsaadenizle meselenin istisnası olarak bir durumu açıklığa kavuşturmak istiyorum. Okuduğumuz iki kıta müseddeste Türkiye Türkçe'sinde anlaşılması biraz zor gelebilecek aşağı yukarı iki kelimeyle karşı karşıya bulunmaktayız: giyalar (otlar), va-beste (ilgili). Bu sözler bir Türkmen için de güçtür. Halk ağzında rastlanmaz. Onlar Farisi kökenli kelimelerdir. Demek istediğimiz şu: Ali Şir Nevai'den sonra bizim yerimize Türk Dünyası'nın ortak dilini ortaya çıkarmak için Mahtumkulu büyük emekler harcamıştır ve de büyük bir başarı elde etmiştir. Bize kalmış olan görev klâsik şairlerimizi çok daha dikkat ile okumak, öğrenmek ve başkalarına öğretmekten ibarettir.

Mahtumkulu Firaki "Nevruzdan seni" adlı başka bir şiirinde şöyle der:

Bolmady bizge nesibiň, istedim güýzden seni,
Diýdiň: ötsün gyş, tapar men täze Novruzdan seni,
Sayladym, seçdim, sonam, bir bölecik gyzdan seni,
Neçün biliň guçmadym, bildim tapyp uzdan seni,
İsterem Hakdan, govuşdyrgaý maňa tizden seni.

Türkiye Türkçesi ile:

Olmadı bize nasibin istedim güzden seni,
Dedin: "Geçsin kış, bulurum taze nevruzdan seni."
Sayladım, seçtim, sunam, bir bölecik kızdan seni,
Niçin belini koçmadım, bulmuştum özden seni,
İstedim Hak'tan kavuşturşun bana tezden seni.

Bu şiir günümüzü kadar edebiyatçıların, yalnız onların da değil, bütün aydın kesimin içerisinde tartışa geldiği bahsin konusudur. Şiirde adı söylenemeyen, göz önünde bulunan kız - Menlidir. "Mahtumkulu Menli ile evlenmiş mi?" sorusu üzerine inceleme yapan bilim adamlarının çoğu "evet" der, pek az kısmı ise "hayır" cevabını verir. Onların biri de benim. Çünkü bu şiir türeyip, aşk âşikâr olana kadar Mahtumkulu bir kere evlilik yapmıştır ve eşini genç yaşında (tahminen 20-21 yaşında) kaybetmiştir. O yüzden Menli Mahtumkulu'na verilmemiş, yoksa onlar akrabadırlar. Âdet ise hâlâ evlilik yapmayan kızın dul bir kimseye nikâhlanmasını hoş görmez. Bu tür bilgileri aktarmakla bizim asıl gayemiz Türkmenlerin örf-âdetlerine, gelenek göreneklerine geçmişte de, günümüzde de sıkıca bağlı millet olduğunu bir kez daha vurgulamaktır. Mahtumkulu da âdete, geleneğe uymayan bir vaziyeti şiire geçirmez idi, bu da nevruzu kutlama geleneğinin çok erken zamanlardan beri devam etmiş olmasının edebî-mantığa uygun göstergesidir.

"Göç geri dönerse topal öne geçer."

Nevruz geleneklerinden bahsedilirken sizin çok değerli zamanınızı alarak bir durumu daha hatırlatmakta yarar olduğunu düşünüyorum. "Göç geri dönerse topal

öne geçer." denilen atasözü vardır ya, Sovyetler Birliğinin, diğer cumhuriyetlerin iktidar reislerinin pek çoğu Türkmenleri ve Türkmenistanı SSCB'nin en geri kalmış ülkelerinden ve milletlerinden birisi olarak nitelendirmekteydiler. Bunun tamamıyla iftira olduğunu söyleyemeyiz. Biz Batılılaşmayı fazla beğenmezdik, gelinler kızlar geleneksel kılık kıyafetini koruyordu (hâlâ da öyle), kot pantolon tutkunluğumuz olmamıştı, üçkağıtçılığı başaramayız, söze güveniriz, söz verdikten sonra yanlış olsa bile ardında dururuz, bir başka gericiliğimiz de misafir için gönlümüzün ve soframızın açık olmasıdır ve saire... Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Batılılaşan, tırnak içerisinde uygarlaşan milletlerin bazılarında olduğu gibi, gelenek görenekleri tarihte aramak, yeniden ortaya çıkarmak zulmünden kurtulmuş olduk.

Geleneklerimizi tekrar gözden geçirip, devam etmeye; artık açık, resmî şekilde daha da ilerletmeye karar verdik. Neticede Türkmen "Ruhnamesi" ortaya çıktı. Bu tip geleneklerin biri de nevruz bayramıdır. Saygıdeğer Cumhurbaşkanımız Saparmurat Türkmenbaşı'nın kararı ile nevruz resmî olarak devlet bayramı ilan edildi. Bu karar, bağımsızlığımızın ilk yıllarında alınmış çok önemli kararlardan biridir.

Artık, elbette nevruz şiirleri Çağdaş Türkmen şiir sanatında da ortaya çıkmaya başlamaktadır. Mahtumkulu'nun seviyesinde dersek doğru olmaz, olmazsa olmasın, ne yapalım. Allahu Teala'nın herkese sunduğu şairlik payı vardır. İşte o şiirlerden bir örnek:

NOWRUZ ROWAÝATY

Bir gürrüň eşitdim Geldi Amandan,
Bir çopanyň boýraz sözi hakynda.

Taryhy gaýdýarmyş Oguz zamandan,
Türkmeniň Novruzy, ýazy hakynda.

Oguz hanlarynyň biri bir ýola,
Ava gyzyp, ýitiripdir ýoluny.
Alaňdan- alaňa, goldan- gollara,
Torç edipdir Garagumuň goluny.

Hydyr bolup ýetişipdir bir çopan,
İň soňky demine, ebgar halyna.
Däri-derman edip, daýandyran soň,
Şeý diýenmiş uzadanda ýoluna:

"Her zadyň nä wagt, neneň bolşuny,
Bilmegiň gerekdir han aklyň bilen.
Wagtyn bilseň, dagyň gara daşyny,
Dogramak mümkindir ak saplyň bilen..."

Han alkyşlar aýdyp, okap dogalar,
Köşküne ugrapdyr çopan goşundan.
Aýlanypdyr aýlar, geçipdir günler,
Ýöne welin aýrylmandyr huşundan

Boýraz sözi çölde gezen çopanyň,
Çokjalapdyr aňyn daşdeşen deýin.
Gedemligi hanyň, buýsanjy hanyň
İňirdäpdir: "Parçalaşyn göreýin..."

Han karara gelýär. Sowgat-peşgeşli
Sargydy gönderýär bir atly bilen:
“Salamdan soň aýdyň taýyn dag daşy,
Basym köşge gelsin ak saply bilen.”

Hanyň sargydyna çopan sargydyn,
Jogap edip gönderipdir çopardan:
“Henizem bilmändir nämäň nä wagtyn...
İndem bilmez, wagtyn özüm taparyn.

Men özüm bararyn, köşgünde bolsun,
Aýdyň, ak saplysy mydam gynynda.
Soň kölge gürrüňi bolup durmasyn,
Gara daşy taýar bolsun ýanynda.”

Han tesbiden alanmyşyn teselli,
Ýüregi düşüşýär gahar-gazapdan.
Başgasy bolanda bolmalsy belli,
Çopan weli... Çopan başga hasapdan.

Erkin eýeleýär geljek-geljegi,
Aýlar aýlanyp dur, günler haýdap dur.
Käte sünjüp görýär jöwher pyçagy,
Jöwheri taýyp dur, ýüzi gaýdyp dur.

Käte çokjalaýan buýsanjyna han,
Gedemligne “gysyp otur” diýenmiş.
... Çopan gelýär gije ýaryna ýakyn
Togsanyny sanap, eňeklände gyş.

Saglyk sorap, biraz oturýar çopan,
Soň diýýär: “Han aga, ýokuş görmeseň,
Senem şeýtseň...”
Elin kesip, duz sepen,
Soň kölge gürrüňi bolup durmasyn.

Gaçgyny gep bormuş çopan halkynyň
Hem dünýäniň gepi çopanda bormuş.
“Çopansorraýlygym bagyşla meniň,
Duşman uky mydam depäňde bormuş.

Duşuňdan geçdimi, sepgit --- şol pursat,
Garaşmaly bolar ýene bir sene.
Suw deý gowşap, ýene gatar jansyz zat,
Janly ölüp, ýene geler essine.

İne, şu pursatdyr, han aga, belle,
Hany gara daşyň... İne, ak saply.
Mazalyja seret, ya Bissimilla...”
Gara daş dogralýar düýp sogan ýaly.

Daş dogralan güni mart ýigrim biri,
Sagat onki, gijäň gylla ýarymyş.
Ýaşlykda eşdipdim şeýle gürrüňi,
Taryh bolsa Oguzlardan bärimiş.

Türkiye Türkçesi ile:

NEVRUZ RİVAYETİ

Bir rivayet işittim Geldi Aman'dan,
Bir Çobanın keskin sözü hakkında.
Tarihi başlamış Oğuz zamandan,
Türkmen'nin Nevruzu, yazı hakkında.

Oğuz beylerinin biri bir kere,
Ava coşup kaybetmiş de yolunu.
Dönüp dolaşıp çok tepelere,
İzi nakışlamış Kara-Kurumu.

Hızır gibi yetişmiş bir Çoban,
En son nefesine, berbat haline
Tedaviler edip besledikten son,
Şöyle demiş gönderirken yoluna:
"Her şeyin ne vakit ne oluşunu,
Bilmen gerekiyordu han aklın ile.
Vaktin bilsen dağın kara taşını,

Doğramak mümkündür “Ak saplın”[6] ile
Han şükranlar sunup, edip dualar,
Köşküne yönelir çoban kampından.
Dolanmıştır aylar, geçmiştir günler,
Ama asla silinmemiş aklından.

Keskin sözü çölde gezen çobanın,
Başı ağaçkakan gagalar gibi.
Mırıldanmış durmuş gururu Hanın,
“Hadi, gelsin...” demiş Hanın kibiri.

Han karara gelmiş: Hediye-bahşişli,
Tez haber gönderiyor bir atlı ile.
“Söyleyin çobana hazır dağ taşı,
Çabuk köşke gelsin ‘Ak saplı’ ile”

Hanın atlısını dinlemiş çoban,
O da gönderiyor öz tembihini:
“Hâlâ öğrenmemiş neyin ne zaman...
Artık öğrenemez, beklesin beni.

Ben kendim gelirim, sarayda olsun,
Diyeceksin “Ak saplısı” kınında.
Sonra boş laf olup çıkmasın sözler,
Kara taşı temin etsin yanında.

---

[6] Mecaz olarak keskin kama anlamında

Han tesbihden bulmuştur teselli,
Yüreği kaçınıyor hiddet-gazaptan.
Bir başkası olsa olacağı belli,
Fakat çoban... çoban başka hesaptan.

Sabrına gem vurur geldi geleceği,
Aylar dönüp duruyor, günler hız yapıyor.
Sokmayı deniyor taşa bıçağı,
Bıçak sokulmuyor, geriye tepiyor.

Bazen gagalayan gururuna Han,
Kibirine "Çenen tutulsun" demiş.
Çoban gelir, gece yarıya yakın,
Çıktı çıkacakta eşiklerden kış.

Selamlaşıp biraz oturuyor çoban,
Sonra der: "Han Ağa kusura bakmayın,
Sen de yapsan...
Elin kesmiş, tuz serpmiş,
Sonra dedikodu olmasın, bayım."

Hep kaçtığı, lafmış çoban halkının,
Hem de dünya lafı çobanda olur.
"Çoban kabalığımı bağışla benim,
Uyku bir düşmandır tepede olur."

Yakalaya bilmezsen anı o anda,
Beklemek gerektir yine bir sene.
Suya dönmüş olur her bir cansız şey,
Canlı ise ölüp, dirilir gene.

İşte, bu fırsattır, Han Ağa, belle
Nerde kara taşın... İşte "Ak saplı".
Dikkatle bakınız: "Ya Bismillah..."
Kara taş doğranıyor soğan misali.

Taş doğrandığında - Mart yirmi biri,
Saat on iki, gece tam yarıymış.
Genç yaşta işittim bu rivayeti,
Tarih ise Oğuzlardan beriymiş.

Bu şiir adı geçen Geldi Aman'dan işitilen rivayet esasında yazıldı. Böyle bir rivayetten Mahtumkulu'nun da haberdar olduğu "Cihan peyda" adlı şiirinde anlaşılmaktadır. Demek, bu olayın kökü tarihin derinliklerine gelmektedir. Galiba şiiri kimin yazdığını söylemeyi unuttum. Onu yazan sizin sadık kulunuz : Fakir.

ALTMIŞLI YILARDAKİ TÜRKMEN ŞİİRİ

Sovyet edebiyatı adı verilen XX. asır Türkmen edebiyatının güçlü ve kendine has bir tarihi vardır. Bu dönemde klâsik edebiyatın ustalık belirtisi olan tarzların devrin siyasî ve iktisadî durumuyla halkın eğitim derecesine uygun olarak kullanılması suretiyle yeni edebî usuller ortaya çıkmıştır.

Bu edebî usullerin birkaçı Türkmen edebiyatının tarihinde iz bırakan Molla Murt, Berdi Kerbabayev, Garaca Burunov, Oraz Tacnazarov, Ata Govşudov, Durdı Gılıç, Ata Salih, Hıdır Deryayev, Beki Seytakov, Aman Kekilov, Şalı Kekilov, Nurmırat Sarıhanov, Agahan Durdıyev, Hacı İsmailov, Gara Seyitliyev gibi söz ustalarının bir eserinde orijinal biçimlerde kullanılmış ve harika örnekler ortaya çıkmıştır. Onların hepsi bugün orta ve yüksek okullarda öğretiliyor. Bunların birçoğu Türkmen edebiyatının geleceğinde de söz sahibi olacaktır.

Siyasî Sovyet Edebiyatı

Bu edebî usullerin bazıları ise millî bir karakter taşımıyordu. Politik çizgiler taşıyan bir umumîliğe sahipti.

Bu umumî birliğin estetik siyasî neticesi Türkmen edebiyatında da, Özbek ve Kazak edebiyatında da; Sovyetler Birliği adı altında birleşen devletlerin hepsinde aynı derecedeydi. Bunun için edebiyatta ve sanatta millî renkler soldu. Göze çarpan millî karakter de sadece şeklî unsurlarda kaldı. Çünkü siyasî imajlar ve çizgiler birinci plânda duruyordu.

Altmışlarda Kısmî Serbestiyet

Araştırmalar, dünyayı ustalıkla özümsemek daima konu hürriyetine, serbestliğe ve genişliklere bağlıdır. Bu özgürlük imkânı yüzyılımızın altmışlı yıllarında ortaya çıktı. Bu serbestlik, edebî hürriyet tabii ki, Komünist Parti'nin siyasetini tenkit etmek, Sovyet Hükümeti'nin iç ve dış politikadaki yanlışlarını edebî formda açıklamak, millî ruhu ve tarihî özündeki gibi şekillendirmek, idarî despotizmi dile getirmek hürriyetlerini anlatmıyor, nis-

peten yaratıcılık hürriyetini sağlıyordu. Bu bağımsızlık şundan ibaretti: Her şiirde Sovyet kuruluşuna ya da buna benzer siyasî kurumlara minnettar kalmaktan birazcık olsun uzaklaşıp insanın tabiatı hakkında düşünmek ve millî ruh hakkında sembolik düşünceler geliştirmek gibi durumlar. altmışlı yıllarda ortaya çıkan bu yaratıcılık hürriyetini Yevgeni Yevtuşenko, A.Voznecskiy, R.Rojdecmvenskiy, B.Ahmaduline gibi Rus şairleri soyut şekillerde kullanmayı başardılar. Saha sonra N. S. Hruşov, siyasî konuşmalarında onları "abstraktsionistler" (hayalciler) olarak adlandırdı. Bu tarz anlatım bu şairlere pahalıya mal oldu. Türkmen edebiyatında hiçbir şair "abstraksionist" olarak adlandırılmamıştır. Onlara bu niteliğin verilmeyişi bu dönem şair ve yazarları için bir şans olmuştur. Bir taraftan yazmak, neşretmek imkânından mahrum olmadılar ve Türkmen şiirinin gelişmesine yardımcı oldular. Altmışlı yıllarda meydana gelen bu yaratıcılık ortamı, sanatçılık ve psikoloji bakımından Kerim Gurbannepesov, Mehmet Seyidov, Ata Atacanov, Berdinazar Hudaynazarov, Allaberdi Hayidov gibi şairlerin zihinlerini açan harika eserleri meydan getiren bir on yıl olarak Türkmen Sovyet Edebiyatının tarihinde yer aldı. Onların hizmeti nelerden ibarettir:

Altmışlı Yıllar Türkmen Şairlerinin Hizmetleri

Hür düşünceli lirik kahraman ortaya çıkardılar. O kahramanın öncekilerden farkı, sadece siyasî çerçevelerde düşünmeyip; insanın tabiatı, hayatın gerçek anlamı, insancıllık, vatan, insanın vatandaş olarak görevi gibi düşünceler taşımasıydı. Bu söylediğim siyasî ideolojinin tamamıyla unutulduğu anlamına gelmiyor. Ama

komünist ideal yavaş yavaş ilk plandan çekildi ve yerini alelade insanlara vermeye başladı.

İlk defa Rus daha sonra diğer halkların şiirlerindeki sanatçılık tarzları Türkmen Klâsik Edebiyatındaki halk yaratıcılığındaki edebî yöntemlere aşılanmak suretiyle yeni şekillerin olgunlaşmasına sebep oldu. (K.Kurbannepesov'un "Taýmaz Baba", B. Hudaynazarov'un "Gızgın Sehra" adlı manzumeleri, M. Seyidov'un efsaneleri, rubaileri, A. Atacanov'un, A.Hayıdov'un tabiat ve aşk konulu şiirleri).

Onların yaratıcılığı ile kahramanın çeşitliliği, tipikliği, en önemlisi de millî psikoloji ve renk su yüzüne çıkıp son yıllardaki şiirimize güzel örnekler kazandırdı.

O şairlerin kendilerine özgü bilinen hizmetleri hepsinin kendine özgülüğünü oluşturur. Elbette yaratıcılık, özgünlük, sadece zihin gücüne, tabiî yeteneğe bağlı bir şey değildir. O hayat ve siyasî şartlardan da meydana gelir. Bu meselede adı geçen şairlerin şiirleri revaç gördü.

Bilindiği gibi yaratıcılık, üslûp, filolojinin en zorlu ve devamlı çalışma gerektiren problemlerindendir. Biz bu kısacık yazımızla Türkmen şiirinin altmışlı yıllardaki durumunu anlatan K. Kurbannepesov'un, A. Atacanov'un, M. Seyidov'un, B. Hudaynazarov'un, A. Hayıdov'un şairane özgünlüklerinin bazı izleri hakkında konuşmak arzusundayız. Bu edebî tarz ve şairane psikolojinin kendine özgülüğüdür.

Şairane psikoloji nedir? Yaratıcılık psikolojisi; yazar ve şairin şahsî duygu ve düşüncesinin, estetik dünyasının, sanatçı zenginliğinin, dünya görüşünün hayatî olaylarla ilgili karakteridir, kendi içindeki uyumudur.

Yaratıcılık psikolojisi; dil, şekil, suje, kompozisyon, kafiye... gibi sanatçı üslûbunu belirleyen diğer unsur-

lardan kendisinin şekillenişi, ortaya çıkışı yönünden de farklılaşıyor. Üslûbun başka bazı unsurları –mesela şekil- yaratıcılığın ilk yıllarında olgunlaşır. Fikrimizi daha da açıklamak için şu misali alalım:

Şair Ata Atacanov'un şiirlerinde "od", "ocak", "adım", "yol" gibi sözler duygulu, tesirli derecesine getirdi. Onlar şekil olarak birden bire duyulmadı. Şairin her eserinde bir duygu ve düşünce ile birleşti, zenginleşti. İşte şairin "od", "ocak" şekilleri. Ata Atacanov'un "Elma yine gülüyor" adlı birinci eserinde şu sözlerle karşılaşıyoruz.

Pecin yanna sessiz oturuyor
Soba yanına geçip sessizce oturuyor...
Onı oda çoyyar ene goynunda
Onu ateşiyle ısıtıyor ana koynunda...

Şairin ikinci eserinde "od", "ocak" sözleri artık asıl manasının dışında şartlı (mecaz) manaya sahip olup şeklin renklerini kabul etmeye başlıyor:

Öyden ayrılsan da ocağım sönüp/Evden ayrılsam da ocağım sönüp (sönse)

Sendedir yüreğim örki Aşkabat /Sendedir yüreğimin bağı, Aşkabat

Kesimdi tutaşyar, ot alavlayar, /Kesinti tutuşuyor od alevleniyor

Meni hüvdüleyer bir tanış ovaz /Bana ninni söylüyor bir tanıdık avaz

Bu sözler, yazarın kitabına geçtiğinde "Sönme Ocağım" adlı kitapta estetik ve duygu kuvvetli şekil bularak okuyucuya aktarıldı.

Ezizim ot yakdım, yol yakasında/Azizim, yol yakasında ateş yaktım

Sovul, çoyunmaga çagıryan seni/Seni çağırıyorum, ısınmak için dön

Yılın da yoluna gidiber yene, /Isındığında yine gidiver yoluna

Kayıl men, üşende yatlasan meni/Razıyım üşüdüğünde hatırlasan beni.

Bu şekilde derece derece gelişme, sanatçının üslûbunu incelediğimizde diğer unsurlarda da görülüyor. Ama yaratıcılık psikolojisi, bizim fikrimizce, ancak özgürlüğün bulunduğu ortamlarda kendini gösterebiliyor. Şahsi üslûp, yaratıcılığın devamlı ilerleyişinde kendi unsurlarını zenginleştirerek, şairin belli bir eserinde, külliyatında ya da yaratıcılığının belli bir devrinde inkılâp karakterine geçiyor. Duruma şöyle bir bakalım. M. Seyidov'un şahsi yaratıcılığı hakkında konuşmadan önce, şairin rubaileri üzerinde fikir yürütmek lazımdır. K. Gurabnnepesov'un üslûbu hakkında konuşulduğunda ilk olarak "Taymaz Baba" üzerinde durmak gerekir. A. Hayıdov'un kendi üslûbu "Goşgular ve Poemalar" (1959) adlı kitapta, A. Atacanov'un şairane şekli "Edimme-edim" (adım adım) (1959) kitabında, B. Hudaynazarov'un özgünlüğü "Adam hakkında şarkı." (1964) adlı kitapta açıkça ortaya çıktı. M. Seyidov rubai, K. Gurbannepesov "Taymaz Baba", A. Atacanov, B. Hudaynazarov, A. Hayıdov yukarıda adı geçen kitaplarına kadar artık birkaç kitabın sahibi idiler. Artık "Taymaz Baba" yazıldığında ustalık üslûbunun eşiği aşılıyor. Rubailerin ortaya çıkması ile üslûp okuyucuya duyuruluyor. Şairlerin orijinalliğinin filizleri o eserlerden çok

daha önce görülmüştü. Ama o filizler rubailere, "Taymaz Baba" kitabına kadar tekamül ede ede çıktılar. Yaratıcılık psikolojisi ise adı söylenen eserlerde açığa çıktı.

Hususî Edebî Tarz ve Şair Psikolojisi

Her şairin psikolojisinde, o ister lirik olsun ister epik ya da liroepik fark etmez, ayrı ayrı edebî tarzlar ilk defa, hayat gerçeğini elekten geçiren psikolojinin ve sonra da türlerin kendine mahsus ayrılığın mecburiyetinden hasıl olur. Bizim fikrimizce sanatçılık bakımından her zaman işlediği tarzlar da şairane psikolojinin parçaları olacak. İşte örnek için M. Seyidov'un ürünlerinde en fazla kullanılan, işlenen tarz, durumların zıt plânda şekillendirilmesidir. Bu zıtlık çoğu zaman, usta parçalara sıra geldiğinde işleniyor. Fakat tezat şeklinde. Bu konuda M. Seyidov'dan başka şair yok demek de istemiyoruz. O günümüz Türkmen şairlerinin hepsinin verimliliğine mahsustur. Edebî tarzın bu genelliğini düşündüren nedir? Şöyle bir prensip vardır hayatın içinde. Zıtlığın birliği ve mücadele kanunu.

Bu edebî üslûp her sanatçıda kendine has olduğu gibi, o üslubun her kişide gelişmesi de farklıdır. Bazı kimselerde sezilir, bazı kimselerde de "özel" üslûb olarak teşekkül eder.

A. Hayıdov'un şiirlerinin hepsinde, özellikle günümüzde yazılan eserlerinde şimdiki zaman ile geçmiş zaman tezadı şekillenir.

Bu tarz, şaire çoğu zaman lirik düşünmenin malzemesi olarak hizmet eder.

Hayıdov'un "Aşgabat Poema" adlı eserinden örnek:

Emma bar bir guma garılan paytagt/Fakat var bir toprağa karışan başkent

Bizin Aşgabadın golaycıgında/Bizim Aşgabad'ın yakınında

Parfiya diye dövlet bolupdır bir vagt/Parfiya diye devlet olmuş bir vakit

Parfiyan paytagtı şöhratlı Nusay/Parfiya'nın başkenti şöhretli Nusay

Güllepdir ülkenin gin gucagında/Güller açmış ülkenin geniş kucağında

Bu gibi örnekler çok fazla kullanılmıştır. Yukarıdaki gibi örnekleri B. Hudaynazarov'un, A. Atacanov'un şiirlerinden de almak mümkündü. Fakat mesele o üslûbun birleşmesinde değil, söz konusu olan tarzın şairin eserlerinde yer aldığı "genişlikte", prensiplerinde, renklerinde en sonunda da şairin psikolojisini ortaya çıkaran ayrılıklarındandır. Şairin psikolojisi, onun ortaya çıkış yolları, her sanatçının, bu mesele üzerindeki düşüncesi hakkında büyük yazar F. M. Dostoyevski'nin bir sözü akla geliyor. O: "Her yazarın kendi özel üslûbu var, bunun için de kendisinin özel grameri oluyor." demiştir. Kısacası her bir şair psikolojisinin, kendi gramerini öğrenmek lazım: M. Seyidov'un grameri ile K. Gurbannepesov'un grameri çok zaman ters düşüyor. Üslûp planını birleştirip görelim:

"K. Gurbannepesov'un "Taymaz Baba" manzumesinde üslûp planı çoğu zaman ayrı ayrı fikirler, duygular adına ortaya çıkmıyor, fakat vakalarda görünüyor. Meselâ Taymaz ile Meteçmama'nın içtimaî gruplarının zıtlığını hatırlayın. Böyle değilse, duyguların, fikirlerin, zıt anlamı K. Gurbannepesov'un şiirine yabancıdır diye

bir sonuç çıkarmak olmaz. O az da olsa şairin manzumelerinin karşısında durur. "Kumda bulunan yürek" adlı şiirinden bir misal:

Meger beyle gelin başga da köpdür
Yöne beyle gelnin azdıgınam bilgin
Hava, hem köpdürler
Hemem azdırlar.
İkisi de dogrudır
Azdır hem köpdür
Vatanın başına iş düşse birden
Şonun yalı bolar gene de köpler,
Olar iline de vepalı bolar
Ezizlerine de vepalı bolar
Belki, gayta bulardanam beterrek
Garaşar, söveşer, göreşer olar
Türkçesi:
Belki böyle gelin yine de çoktur
Ama böyle gelinler bilin ki azdır
Evet hem çokturlar
Hem de azdırlar
İkisi de doğrudur
Azdır ve çoktur
Vatanın başına iş gelirse birden
Şunun gibi olur yine de çokları
Onlar halkına da vefalı olur,
Azizlerine de vefalı olur
Belki, tekrar onlardan da daha yüksek
Bekler, savaşır, çatışır onlar

Misaldeki “çokturlar”, “azdırlar” sözleri duygunun zıtlığını açığa çıkarıyor. Sonundaki bentte onların “çokluğu”, “azlığı” yazarın kendi sözleri ile açıklanıyor.

Genellikle, K. Gurbannepesov’un ortaya koyuşunda zıt planlık “açıklamalı” karaktere sahiptir. Bu da zıtlığın keskinliğini gevşetir. Bu durum onun küçük şiirlerinde de aynı şekildedir:

Köçemizden geçip baryar adamlar
Kebiri şadıyan, kebiri gamgın
Neme üçin şadıyan? Nemüçin gamgın
Bilesin gelse de soraması kın

Türkçesi:
Sokağımızdan geçip gider adamlar
Kimi neşeli, kimi gamlı
Niçin neşeli? Niçin gamlı
Bilmek istesen de sormak zor

Birinci bentte ortaya çıkan zıtlık (neşeli-gamlı) ikinci kıtada açıklanıyor:

Asla sorap yörmek gerekmike bir?
Kişin gizlin sırı nemane derkar?
Doğmak bar, ölmek bar...
Yöne dünyada
Neçe diysen başga sebepler de bar

Türkçesi:

Aslında sorup durmak gerek mi ki?
Kişinin gizli sırları nene lazım?
Doğmak var, ölmek var...
Fakat dünyada
Daha birçok başka sebepler de var

Bunlar gibi fikir yürütmelerle şiir tamamlıyor. En sonunda da duygu kontraslığı dikkat merkezinden çıkıp geliyor.

Bar, sen sebebini sorapmışınam,
Bar, bilipmişinem. Neme etcek onson?
Yok, sen bilmelisin etcek zadını
Bilmelisin şahır bolmakçı bolsan

Türkçesi:

Diyelim ki var ve de sebebini sormuşsun,
Diyelim ki bilmişsin de, ne yapacaksın sonra
Hayır, sen bilmelisin ne yapacağını
Bilmelisin şair isen gerçekten

Şairin şiirlerindeki zıtlık tarzı küçük konuşmalarında çoğu zaman başka bir hizmeti yerine getirse, epik eserlerinde o epizotların canlı özgünlüğü, olayların zengin olması için kullanılıyor diye bir netice çıkar. Bu ise belli derecede şair psikolojisidir.

1-Vaka, 2-Duygu, 3-Fikir prensibini vurguluyor.

Şair M.Seyidov'un şiirlerinde vakaları, duyguları, kontrast planda süratlendirmek en çok kullanılan üslûp oldu. O rubailerde olgunlaşıp türlü renklerde ortaya çıkar. Edebî üslûp şairin yaratıcılığında özgünlük karakterine geçmesi için aktifliğinden başka türlü, renkli de olmalıdır.

Bu fikri M.Seyidov'un rubaileri de tasdikliyor:

Zıncır bilen sarap ıgtıyarımı

Alsalar da gırışdırdım barını,

Emma güycüm yetenok hiç yolara,

Meni bağlan saçın birce tarını

Türkçesi:

Zincir ile sarıp irademi

Alsalar da kırabilirdim o zaman hepsini

Ama gücüm yetmez hiç yolmaya

Beni bağlayan saçının tek telini

Lirik kahramanın zıt şeylerin birincisine (zincir) bakıldığında onun geleneğinden gelen güçlü yenilmez ruhunu hissederiz. İkinci şeye gelince zinciri kırmaya gücü yeten adam, kendini bağlamış saçın tek telinin önünde boyun eğer. Böylece de lirik kahramanın felsefesi karşılıklı duyguların özünden seziliyor, bu bir. İkincisi, başka birtakım rubailerde bu tarz kendi prensibini saklayarak, kendi renginde hareket ediyor.

Görmek üçin gözellerin seresin

Sıra sıra geldim ışkın deresin

Buz bilen közi men gördüm bir gapta

Inanmadık sen gözüne garasın

Türkçesi

Görmek için güzellerin en güzelini

Taraya taraya geldim aşkın deresini

Buz ile közü ben gördüm bir kapta

İnanmayan senin gözüne baksın

Bu rubaide lirik kahraman karşılıklı düşünceler ile iç içe bağlantıları saklarken, kendine kalan tesir ile fikri topluyor. Üçüncüsü, nesnelerin zıtlık planında şekillendirilmiş tarzının bu renginde lirik kahraman eşyanın karakterini açarak vazifesini tamamlıyor. İleri sürdüğü düşünce hakkında belli bir sonuca varmayı ise okuyucuya bırakıyor.

Neçe yalpıldatsan mis gene misdir

Yüregi garanın gözleri pisdir

İl gınanar bedev atın ölümne,

Gargalara velin toydur meglisdir

Daşrı sıpatdan tanatmaz insan,

Yüregini bilmesen diymegin pılan

Şol bir gülden arılar bal döretse,

Şol bir gülden zaher döreder yılan

Türkçesi:

Ne kadar parlatsan bakır yine bakırdır

Kalbi karanın gözleri pistir

Halk üzülür küheylanın ölümüne

Kargalara ise düğün meclisdir

Dış görünüşünden tanınmaz insan
Yüreğini bilmezsen deme sakın filan
Tek bir gülden arılar bal toplasa
Aynı gülden zehir topluyor yılan

M.Seyidov'un rubailerinde fikri, duyguyu (kontrast yakalamak için) zıt anlamda şekillendirmenin, tarz çeşitliğinin tamamını göstermek çok zordur. İşin iyi tarafı da her tarzın kendi rengi, farklılığı var. O, mekanik usulde değil. Kontrast planlık, şairin sadece rubailerine mahsus olmayıp koşmalarına, poemlerine ve bütün külliyatına mahsustur. Bilgilenmek için bir şiir:

Keymir Köre gayrat beren Garagum
Yazyar önümizde gülgün palası.
Mahmalı yalı şu yapmaklar bolupdır.
Ata-babaların daşdan galası

Bizin üçin pagta yalı bu çege
Münlep duşmanların dişin dökendir...
Ol birine lezzet beryen per düşek,
Başga bir üçin demir tikendir.

Türkçesi:
Keymir Köre kuvvet veren Karakum,
Seriyor önümüzde kırmızı kilimi
Kadife gibi bu tepeler olmuştur,
Ecdatlarımızın taştan kalesi.

Bizim için pamuk gibi bu tepe,
Binlerce düşmanın dişini dökmüştür...
Birisine rahat veren kuştüyü yatak,
Diğerleri için demir dikendir.

Bu tür örnekler şairin poemlerinden de gösterilebilir. Onlardaki renk, çeşitlilik, zıtlık, tarihin tarzını (usulünü), her birinin şairane güzelliğini burada da göstermek mümkündür. Fakat belli bir derecede bilgi verdik. Bununla da M. Seyidov'un yaratıcılık stili hakkındaki sohbetimizi bitiriyoruz. Ama bir durumu da belirtmeden geçmek olmaz. Olayları, duyguları, nesneleri, kontrast planda açıklamak şairin stilini gösteren tek alâmet değildir elbette. Böyle alâmetler sayılamayacak kadar çok, kendileri de her şiirde ayrı ayrı renklerde kullanılıyor. Onu okuyup anlamak kolay, anlatmak zor. Hakikî şiirin tabiatı böyle.

Bunlar gibi sohbeti, Türkmenistan halk yazarı, Mahtumkulu ödülü sahibi, merhum Kerim Kurbannepesov'un stil renklerini, özgünlüğünü (örnek olarak, söz tekrarları, kelimelerin ikinci üçüncü farklı anlamlarını kullanmak, kelimelerin halk dilindeki şekillerini, halk deyimlerini olduğu gibi işlemek vb.) burada söylemek mümkündür.

A.Atacanov, B.Hudaynazarov. A. Hayıdov hakkında da aynı şeyleri söyleyebiliriz.

Altmışlı Yıllarda Yetişen Şairlerin Sonraki Nesillere Tesiri

Sözümüzü toplayarak söylemek gerekirse altmışıncı yıllarda olgunlaşan şairlerin özgün ayrılığı sonraki yılların şairlerine iyi birer örnek olarak hizmet etti. Sonra

70'li yıllarda Türkmen şiirine gelen Halil Kuliyev, Gurbannazar Ezizov, İtalmaz Nuriyev, Annaberdi Agabayev, Kakabay Ilyasov, Govşut Şamıyev gibi gençler, belli ölçüde özgün üslûpları ile kendilerini tanıttılar. Özellikle Gurbannazar Ezizov ile Halil Kuliyev'in şiirleri orijinallikleriyle dikkat çektiler. Yetmişli yılların Türkmen şiirinin hem kendi güzellikleri, hem çeşitlilikleri var. Bu konuya bir başka yazıda değineceğimizi kaydetmeliyiz. Sovyetler dönemini on yıllık devrelerde incelersek altmışlı yılların şiirinin çok daha çarpıcı olduğunu görürüz. Bunun iki sebebi var. Birincisi, tabiî kabiliyet, ikincisi ekonomik ve siyasî imkânlar. Bu ikisinin bütünlüğü olmasa, birçok kabiliyetler ortaya çıkamayacaktır. Yetmişli yıllarda bu ikinci nokta daralmıştır. Sonuçta yetmişli yılların şiiri, altmışlı yılların derecesine ulaşamamıştır.

Bu bizim düşüncemizin ürünüdür. Farklı görüşler bulunabilir.

Beşinci Bölüm

EDEBİYAT VE İNSAN YAZGISI

TÜRKMENİSTAN'DA HOCA AHMET

Bundan yaklaşık üç dört yıl evvel (konferansın gerçekleştirildiği tarih için) "Türkmenistanlı Türkler Hoca Ahmet Yesevî hakkında kendi fikirlerini açıkça söyleyebilir." deseler, böyle bir veliliğe kendileri de inanmazlardı, ben de inanmazdım.

Bugün ise Hoca Ahmet gibi büyük bir pirin edebî ve ideolojik mirası, insanlığa yaptığı iyilikler hakkında konuşmanın üç dört yıl evvel yasak olduğuna hiç inanamıyorum. Bu üç dört yılın içinde Sovyetler Birliği dağılarak inanılmaz derecede büyük hâdiseler oldu. Adalet yerini buldu. Unutulan edebî mirasların ortaya çıkarılıp halka tanıtılmasında Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'un çabalarını da hakikat namına kimse göz ardı edemez. Biz de şimdi tıpkı Türkiye'de olduğu gibi Hoca Ahmet Yesevî'nin edebî, dinî, felsefî görüşleri hakkında serbestçe konuşabiliyoruz.

Türkmenistan'da Hikmetlerin İlk Neşri

Edebiyat tarihimizde (Türkmenistan için), Hoca Ahmet Yesevî'nin hikmetleri ilk defa "Medine'de Muhammed, Türkistan'da Hoca Ahmed" adıyla neşredilmiştir. Kitabı neşre hazırlayan Anna Övezov, redaktörü ise Atageldi Övezov'dur. Kitabın eksikleri elbette olabilir. Çünkü bu, "baharı müjdeleyen ilk kırlangıç"tır. Gelecek

yıllarda büyük Pirin eserleri daha olgun, daha derin araştırmalar ile edebiyat dünyasına sunulabilir. Buna inanıyorum. Yeni baskılar yapmamız için gerekli imkânlar da, malzeme de vardır. Ben bunu Türkmenistan Yazma Eserler Enstitüsünde korunan malzemeleri göz önünde tutarak söylüyorum. Bizim Yazma Eserler Enstitümüzde Hoca Ahmet Yesevî'nin yüzden fazla hikmetleri, divanları var. Ayrıca onun hakkında hronogramlar (divanları) ve çeşitli rivayetler de mevcut. Bütün bunlar da gelecek yıllarda büyük Pirin toplu eserlerinin daha esaslı neşirlerinin hazırlanmasında âlimlere geniş imkânlar verecektir. Meselenin en ehemmiyetli tarafı da elyazmalarının eksikliğidir. Sovyetler Birliği dönemi de göz önüne alınırsa, bu zamana kadar bizim ilmi çevrede malum olan elyazmalarından pek çoğu esasen 17. asırda istinsah edilmiştir. Özbek âlimi N. M. Mollayev'in belirttiği, şairin hikmetlerinin söz konusu edilen nüshası 15. asra aittir. Fakat Türkmenistan İlimler Akademisi'nin Yazma Eserler Enstitüsü'nde korunan Hoca Ahmet Yesevî'nin elyazmalarının hemen hemen hepsi 14. asırda istinsah edilmiş nüshalardır. Bu bilgiler ise, şairin hikmetlerinin asıl nüshasına yakın olan yeni neşirlerin hazırlanabilmesi açısından iyi bir imkânın müjdecisidir.

Bazı âlimler Hoca Ahmet Yesevî'nin adını taşıyan hikmetlerin hepsinin ona ait olmadığı fikrini ortaya atmaktadırlar. Sonraki devirlerde yaşamış sofu şairler Kul Süleyman'ın, Şemsi'nin hikmetlerinin de Ahmet Yesevî'nin hikmetlerine karıştığını tahmin ediyorlar. Bu meselede kesin bir şey söylemek zordur. Eserlerin yazarı problemi, geleceğin konularındandır. Bunun için birçok âlimin çabası gerek. Şimdi ise bir şeyi kesinlikle söyleyebiliriz: "Hoca Ahmet Yesevî'nin dinî ve filozofik tâlimatlarını, edebî yaratıcılığını, ilmi açıdan incelemeye bizde, yani Türk-

menistan Devleti'nde pek çok imkân vardır. Büyük Pir bizim ruhi yapımıza tekrar gelip yerleşti. Ben bir konuşmamda Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinin müstakil kitap olarak ilk kez 1992 yılında neşir olunduğu bilgisini vermiştim. Bu malumat, "Türkmenler Hoca Ahmet'i daha önce tanımaz mıydı?" sorusunu akıllara getirebilir. Bu soruya sadece bir söz ile "Türkmen halkı tabii ki biliyordu." şeklinde de cevap verebiliriz. Bu neşrin ilk defa 1992 yılında bir söz ile gerçekleşmiş olmasına şu durumlar sebep oldu: Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi 20. asra kadar Türkmenistan'da da kitap neşri mümkün olmuyordu. İstinsah edilen divanlar, ancak el yazma usulüyle halka tanıtılıyordu. 20. asırda ise, hepinizin bildiği 1917 ihtilali oldu. SSCB kuruldu. Bundan sonraki yıllarda Stalinizm siyaseti, sonra savaş, ondan sonra yine Stalinizm siyasetinin devamı daha sonra ise, Sovyetler Birliği tarihinde durgunluk yılları ortaya çıktı. Bütün bunlara bağlı olarak ilmin ve tekniğin gelişmesinin, kitap neşrinin kolaylaşmasının ve 20. asırda rağbet görmesinin, Türkmenistan'da Ahmet Yesevî gibi İslam'ın büyük bekçileri ve eserleri açısından hiçbir faydası olmadı. Çünkü komünizm ideali İslam medeniyetinin izlenmesini ve propagandasını yasak etti. Ne yazık ki inanan insanlar tutsak edildi, türlü sıkıntılara maruz bırakıldı. Yetmiş yıllık tarihi devrede devam eden bu acı hakikatı sadece Ahmet Yesevî ile alâkalı bir durumu anlatmak için hatırlatmadım. Fakat Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin izlerini hatırlarında taşıyan günümüz Türk devletlerinde –Azerbaycan'da, Özbekistan'da, Kazakistan'da, Kırgızistan'da, Tataristan'da, Karakalpakistan'da vs...-bunlar gibi Türkmenistan'da yaşayan soydaşlarımızın şuur, düşünce ve psikolojik yapılarındaki değişmelerinin birdenbire çubuk kırmak gibi olamayacağına dikkati çekmek ve bugün de geçmişin muhasebesini yaparak düşünmek gerektiğini vurgulamak için

gözlerinizin önüne serdim. Hoca Ahmet Yesevî'ye adanan bu sempozyumda böyle bir meselenin kısaca hatırlanmasının kanımca büyük anlamı olacaktır.

Ahmet Yesevî... Türkmenistan'a Gelince

Evet, Hoca Ahmet Yesevî'nin ünü, geçen asırlarda da Türkmen halkının arasında çok yaygındı. "Dünyanın beşte birine yakın bir coğrafya üzerinde ün salıp birkaç asrın üzerinden günümüze kadar gelen büyük şairin bu şöhreti nereden geliyor?" diye bir soru sorulsa, bu soru bir an için anlamsız ve yersiz gibi görünse de aslına bakılırsa, böyle bir sualin ortaya çıkması doğaldır. İşte bu soru Hoca Ahmet Yesevî'nin hizmetlerini, edebî yaratıcılığını, dini ve filozofik bakışlarını anlamak için ilmi araştırmalara yol gösterecek bir soru olur. Hoca Ahmet Yesevî'nin şöhretinin en önemli nedeni, İslam dinini halka tanıtıp yaymış olmasındandır. Yine İslam dünyasında meşhur olan birçok şakirti, meselâ "Ahir Zaman Kitabı", "Bibi Meryem Kitabı" gibi eserler kaleme alan Hekim Ata, Pir Süleyman Bakırgani, Mansur Ata, Abdülmalik, Taç Hoca gibi ulemaları yetiştirmesindendir. Tartışılmayacak olan bu gerçek, bu kez başka sualleri ortaya çıkarır: "Niçin dini tâlimatlar ortaya koyan, şakirtler yetiştiren diğer birçok ulema, Hoca Ahmet gibi böyle geniş coğrafyaya yayılan, yüzyılları etkileyip günümüze kadar ulaşan şöhrete sahip olamadılar? Yazdıkları eserler neden günümüze kalamadı?" Bu suallerin cevabını, fikrimizce şöyle açıklamak mümkündür:

Hoca Ahmet Yesevî İslamî malumatları, filozofik düşünceleri şiirle, yani hikmetler yazmak suretiyle yerleştirmiştir. Büyük pirin meşhur olmasına yardım eden esasların birincisi budur: Şairlik sağduyusunun güçlü-

lüğüdür. Onu güçlü kılan bu özelliğinden faydalanmasıdır. Çünkü şiir sanatının tabiatında şöhreti sağlayan birçok işaret vardır.

Elbette Ahmet Yesevî'nin hikmetleri, usta yaratıcılık açısından incelendiğinde, mesela, Yunus Emre'nin, Karacaoğlan'ın, Mahtumkulu'nun, Zelili'nin, Mollanefes'in, Muhtaci'nin şiirleri ile karşılaştırıldığında Yesevî'nin bu lirik şairler derecesinde örnek eserler vermiş olduğu söylenemez. Bize göre, büyük Pir, tabiatı gereğince şair olsa da, hikmetlerini vücuda getirirken, şairliğini ortaya çıkarıp, estetik yönü zengin, etkileyici şiirler sunmak, yani şairane duygular içerisinde insanları heyecanlandırmak gibi maksatlar gütmemiştir. Şiir, insanların hatırında kalmaya yatkın ve fikri akıcı bir ritimle anlatabilen bir söz sanatı olduğu için Hoca Ahmet'e düşüncelerini halka aktarmada uygun bir araç olmuştur. Onun hikmetler yazmada asıl amacı insanların duygularına değil, sağduyu ve düşüncelerine tesir etmektir. İlmi tesbitlerini yaymak, nesiller boyunca sürdürmektir.

Üstadın böyle bir anlayışa sahip olduğunu, eserlerinde öne sürülen ideal ve yüklenen anlamdan çıkarır ve hikmetlerinin birinde açıkça görürüz: "Otuzdörtte âlim bolup dana boldum, hikmet aytıp Subhan ayday guya boldum."[7]

Bu meselede büyük Pirin gayretlerinin olumlu sonuçlanmasında şiir sanatı büyük rol oynar. Bugün buna, biz hepimiz şahidiz.

Konumuz Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerine geldiğinde açıklanması gereken bir mesele daha ortaya çıkar. Bu da "Hikmetlerin Dili" meselesidir.

---

[7] Hoca Ahmet Yasavı: hilmetler (Çapa tayyar. A.Övezov) Moskova, Lehiça, 1992. s.15.

Sizlerin de bildiği gibi, İslam dininin malumatlarını, şeriat yasalarını birçok şair eserinde konu olarak işler. Bu durum Hoca Ahmed Yesevî'den önce de vardı, sonra da devam etmiştir. Bunların eserleri çeşitli yerlerde, mektelerde, medreselerde okutulmuştur.

Mekep medrese görmüş, okuma yazma bilen herkes bugün de Hoca Ahmet Yesevî'yi bilir. Oysa kendi çağında şöhret kazananların çoğu, sonraki asırlarda unutulmuştur, ya da arşiv materyallerine girip arada bir hatırlanmaktadır. Sözümüzü tasdik etmek için birçok örnek ve malumat verebiliriz; ama bir misal ile geçelim: Devrinin önde gelen okumuş kişilerinden biri olan, din ilminde ahuntluk (âlimlik) derecesini alan Devletmemmet Azadî (Mahtumkulu'nun babası) birçok gazeller ve "Va'zı-azat", "Behiştname" gibi manzum eserler vermiştir. Devletmemmet Azadî 1700 yılında doğup 1760 yılında ölmüştür. Yani 18. yüzyılın insanıdır. Ahmed Yesevî'nin yaşadığı zamana oranla, bu uzak bir geçmiş değildir; fakat Azadî'nin eserleri Hoca Ahmet Yesevî'ninki gibi geniş halk çoğunluğuna nüfuz etmemiştir. (Halkın okumuş kesiminin dışında fazla hatırlanmamaktadır.) Niçin? Dövletmemmet Azadî'yi bilgisi az ya da yeterli İslami eğitim almamış saymak mümkün değildir. O da, Hoca Ahmet Yesevî gibi gerekli sofist terbiyeyi almış aydın bir kişidir. Meşhur Rus âlimi, akademisyen A. Samoyloviç "... Türkmenlerin çeşitli boylarından benim bildiğim şairlerin içerisinde Mahtumkulu'nun babasının mertebesine erişecek bir adam yok"[8] diyerek bir gerçeği vurgulamıştır. Bu tesbitler, Türkmen şairlerinin eğitiminin hiç de yetersiz olmadığını göstermektedir. Aksine Azadî'nin çok okumuş, aydın bir insan olduğunun ispa-

---

[8] A.Samoyloviç: Stihi Doulet-Mameda molla, otça Mahtumkulı, Zapiski. Vostoçnıh otd, XXI SpB, 1914, s. 146.

tıdır. A. Samoyloviç Türkmen şairlerinin hepsi hakkında yeterli bilgiye sahiptir. Üstelik şairlerin eserlerinde ileri sürülen derin anlamın da Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden daha zayıf olduğunu hiç kimse söyleyemez. Hatta Azadî'nin eserleri, şairlik açısından, şekilleri, zengin canlandırmaları, mahir dili, imajlarının bağlanışı yönüyle Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden biraz daha yüksektir, diyebiliriz.

Büyük Pirin Şöhret Kaynağı

Durum böyle olunca, büyük Pirin şöhreti nerden gelmektedir? Daha önce de belirttiğimiz gibi Hoca Ahmed Yesevî'nin güçlü yanı, kullandığı dildir. Hoca Ahmet Yesevî hikmetlerini Arap, Fars sözlerini çok kullanmadan, Türkçe sözlerle yazmıştır. O, öncelikle Türk kavimlerinin hepsinde anlaşılacak şekilde ortak Türkçe sözler kullanmıştır. Bundan başka da, büyük Pirin cümleleri, halkın canlı konuşmasına uygun düşer. Bunu birçok misallerle ispatlamak mümkündür. Fakat böyle bir şeye ihtiyaç yok düşüncesindeyiz. Bunun için iki üç misal ile sınırlandıralım:

Hoş gayıptan kulağıma ilham geldi
Bu sebepten Hakk'a sığınıp geldim men-a [9]

Seherlerde konup, yıglap (ağlayıp) dua kılsam
Dostlar, meni Hocam bendem diygey miken [10]
(Dostlar bana efendim kulum der mi ki?)

---

[9] Hoca Ahmed Yasavı: Hikmetler (Çapa tayar. A.Övezov) Moskova, Lehiça, 1992.s.12.
[10] a.g.e., s.26.

Mani okagan alımlarnın tonı kilim

Âlim örgün, kilim geydi, dostlarıma [11]

Ahmed Yesevî Arap, Fars sözlerini de sadece ihtiyaç olan durumlarda, mesela, bir yabancı kelimenin Türkçe anlaşılmasının çok zor olacağı, ya da manasının Türkçe karşılanmayacağı hallerde bazen de kafiye için kullanmıştır. Böylece Hoca Ahmed Yesevî, İslam malumatlarını Türkçeleştiren halklaştıran; böylelikle de yazılı edebiyatı halkın çoğunluğuna yakınlaştırmakta örnek gösterilecek ilk üstatların biri olarak Türk dünyası tarihindeki halkı yerini almıştır.

Fakat şuurlu şairlerimizin birçoğu, kendi eserlerini yazılı edebiyatın gerektirdiği tarzda ve edebî dille yazdıklarından bugün hemen hemen hepsi mekteplerin, medreselerin, kitapların, divanların, halkın okumuş kesiminin (geçmişte bu kesim daha az olmuştur) çerçevesinde kaldılar. İşte bu halk diliyle yazma sebebiyledir ki Hoca Ahmed Yesevî'nin itibarı halkın çoğunluğunda her zaman yüksek oldu.

Büyük Pirin bugünkü mertebesinin ve düşüncelerinin yaygınlığını ise talebeleri ve daha sonraki yüzyıllarda yaşayan şairler sağlamışlardır. Bu talebeler ve büyük Pirin mirasının devamı görevini üstlenen şiar ve âlimler bugün bütün Türk dünyası coğrafyasına yayılmışlardır. Bu yaygın ve geniş coğrafya bir bakıma bu görevi zorlaştırmaktadır. Türk halklarının hepsinde bu mirasın devamlılığını sağlayacak ilmi çalışmaların yapılması, kitapların basılması, bütün Türk dünyasının bu konuda birbirleri ile devamlı ve yakın ilişkiler içinde bulunması ve gerekli yardımlaşmanın sürdürülmesi hepi-

---

[11] a.g.e., s.30.

mizin en büyük arzusudur. İnşallah gelecek yıllarda da bunun başarıldığını hepimiz görebilelim.

Yesevî Tesirleri

Şimdi biz Türkmen Edebiyatı'ndan bazı örnekler vererek Hoca Ahmed Yesevî'nin bizim edebiyatımızdaki etkilerinden söz edelim. Hoca Ahmed Yesevî'nin 18.ve 19.yüzyıl Türkmen Edebiyatı üzerindeki etkilerinden bahsetmek gerekirse, öncelikle Nurmuhammed Andalip'in, Devletmemmet Azadî'nin eserlerine değinmeliyiz. Bu büyük şairlerin gazelleri, koşuklarını ve diğer manzum eserlerini okuduğumuzda, her şeyden evvel büyük Pirin tasavvufî düşüncelerinden etkilendiklerini açıkça görürüz. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin çoğunda, toprağa karışmak, toprak gibi olmak, insana hürmet etmek, gönlüne erişmek gibi düşünceler yer alır. Bu düşünceler Yunus Emre'nin yaratıcılığına özgü somut anlamlar içerir. Örnek vermemiz gerekirse,

Uçmak uçmak dediğin kulları yeltediğin
Uçmağın sermayesi bir gönül itmek gerek [12]

Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil
Yetmişiki millet dahı elin yüzün yumaz değil [13]

Böyle somut anlamlarda, insanın birinci plana gelmesi, Devletmemmet Azadî'nin "Va'z-ı Azat" adlı eserinde derin bir sanatkârlıkla anlatılır:

---

[12] Yunus Emre Divanı, Dergah Yay. II.bask. İst. 1981, s.205.
[13] Yunus Emre Divanı, Dergah Yay. II.bask. İst. 1981, s.205.

Bu könülnin hamasın her kim bozar,
Anın üçin ataş-ı dovzah gızar.

Kabe veyran etmekden mün mertebe,
Bir könül yıkmak yamandır, ey dede! [14]

Bes tevazığ, beglere dervüş gılık,
Hoş gılıkdır – cümle gulga yagşılık [15]

Mahtumkulu'da Köroğlu ve Yesevî

Hoca Ahmed Yesevî'nin örneklerinden en derin şekilde etkilenip çok iyi bir biçimde faydalanan şairimiz, bizim fikrimizce Mahtumkulu'dur. Mahtumkulu Firaki babasından farklı olarak önceden gelen yazılı edebiyat tarzını devam ettirmez, halk tarzında başvurur. Devrinde bu yolu izleyen ilk şairlerden biri olup Ahmed Yesevî'den altı asır sonra halkın canlı konuşma dilinde eserler yaratmıştır. Sonuçta da bir taraftan komşu Türk illerinde büyük hürmet kazanmış, (Meselâ Özbekler, Karakalpaklar da onu kendi şairleri sayarlar, birçok halk türkülerinin sözleri Mahtumkulu'ya aittir) diğer taraftan bütün Türk şivelerinde ortak olan edebiyat dilinin esasını belirlemiştir. Mahtumkulu'nun büyüklüğü elbetteki bu şuurlu dil ve edebiyat anlayışındandır. Tabii ki Mahtumkulu'nun bu yönü bir başka yazının konusu olabilecek derinliktedir. Biz şimdi büyük şaire sadece dil meselesini gözönüne alarak bakmaktayız. Bizim fikrimizce Mahtumkulu, yazılı edebiyata getirdiği

---

[14] Dövletmammet Azadı: Vagzı-azat (Çapa tayar. M.Kösayev, B.Ahundov) Aşgabat, TSSR IA neşiryatı, 1962, s.38.
[15] a.g.e., s.45.

bu inkılabın özünü iki kaynaktan alır: Bunlardan birincisi halk dehasının ürünleri, halk şiirleri, masallar, destanlar, özellikle "Köroğlu" destanıdır. Köroğlu'na özel bir hürmet gösterildiğinden şair bu konuya şiirlerinde sık sık yer verir. İkinci kaynak ise Hoca Ahmed Yesevî ve onun hikmetleridir. Köroğlu hakkında yazdığı gibi, Hoca Ahmed Yesevî'ye duyduğu büyük hürmeti ve onun yaratıcılığının kendi üzerindeki derin etkisini de şöyle dile getirir:

Hazret Ali etgeç davı,
Kap'dan Kab'a gitdi Hazretin çavı
(Kaf dağının bir yanından öbür yanına aştı Hazretin ünü, şavkı)
Ya iklim eyesi, Ahmed Yesevî
Menin sahip cemâlimni gördün mü [16]

Kıldı ona hak rahmet
Nur-ı tecelli gudret
Hırka giyen Hoca Ahmed
Sayramdadır – Sayramda [17]

Biz biçare ımmatın
Immat-ı Muhammedin
Hormatına Ahmed'in
Günahım güzeşt eyle. [18]

---

[16] Mahtumkulu. Saylanan Goşgular (Düz.B.A.Garrıyev, M.Kösayev) Aşgabat, Türkmenistan, 1977, s.24.
[17] Mahtumkulu. Saylanan Goşgular (Düz.B.A.Garrıyev, M.Kösayev) Aşgabat, Türkmenistan, 1977, s.24
[18] a.g.e., s.619.

Mahtumkulu'nun daha birçok şiirinin mısralarında Hoca Ahmed Yesevî'yi hürmetle andığı görülür. Mahtumkulu'nun Hoca Ahmed Yesevî'nin yaratıcılığından tesirler aldığı hakkındaki görüşümüzü geçerli kılabilmek için her ikisinin mısralarını karşılaştırarak konuşmamıza devam edebiliriz:

Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden biri şöyle bir bentle başlamaktadır:

Eya dostlar, köp yıglanız gözde toprak bolmas burun
Tagat, ibadet eyleniz bu dünyadan barmas burun
Bu dünyada barça öler, gül dek teni toprak bolar,
Agmalınnı bir bir sorar andalar barmas bulur [19]

(Eya dostlar, çok ağlayın gözde toprak olmadan)
(Taata, ibadet eyleyin bu dünyadan gitmeden)
(Bu dünyada herkes ölür, gül gibi teni toprak olur)
(A'malini bir bir sorar, oraya daha varmadan)

Bu bendin her mısraının sonunda redif olarak kullanılan "burun" (önce) sözünü hatırımızda tutarak Mahtumkulu'nun şu dizelerine kulak verelim:

Saglıgın kadrini bilgil, hasta bolmastan burun,
Hastalık şükrünü kılgıl, ta ki ölmezden burun,
Düz yerin kadrini bilgil, deryaga dolmazdan burun,

---

[19] Hoca Ahmed Yesevî: Hikmetler (Çapa tayar.A.Övezov) Moskova, Lehiça, 1992, s.73.

Gemide hüşgar oturgul, girdaba gelmesden burun,
Yaşlıgın kadrini bilgil, ta ki ulalmasdan burun [20]

Bu mukayeseli bentler anlam yönünden farklıdır. Ustalık yönünden de belirtilebilecek farklar vardır. Bu ikisini birleştiren, şiirlerin ustaca işlenmiş detayları ve "burun" sözünün hizmetidir. İşte burada edebî dehanın etkilerinden bahsederken başka bir husus daha ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi Ahmed Yesevî birçok talebe yetiştirmiş, pek çok sofuya ders vermiştir. Türkmen atasözlerinden birinde, "Bir koyundan ak da doğar, gara da!" denilir. Bu, o devirlerde de böyle olmuştur, bugün için de geçerlidir. Sofuların içinde İslamiyeti doğru olarak yürütmeyen, kazanç, mal, şöhret gibi şeyler için her türlü hileye başvuranlar da olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî İslamî bilgilerin, Müslümanlığın temiz olarak yürütülmesi, şeriatın doğru olarak uygulanması için böyle sofulara karşı temkinli davranıp gerçek bir mücadele vermiştir. Bu konuya değinen hikmetlerinden bazı örnekler şöyledir:

Sofu bolsan saf bolgun cimri oysan bolmasın,
Köp günahlar kılmagıl könlün peşiman bolmasın

Sofi bolup nefs üçin her dem işige baka sen,
Nesr alıb geldin mi diyb arkasına kaka sen.

Por günahi, por hatar şermende yüzi gara sen,
Sofinakş oldın veli, hergiz musulman barhadın. [21]

[20] Mahtumkulu: Saylanan Goşgular (Düz. B.A.Garrıyev, M.Kösayev) Aşgabat, Türkmenistan, 1977, s.524.

İslamın temizliğini hilelerine alet eden, zenginlik için hile ve sahtekârlığa başvuran kimseler sadece din adamlarının adına da zarar getirir. Sofuları tenkit etme geleneği Mahtumkulu'nun da çok sayıdaki eserlerinde devam etmiştir:

İşanları her gapıda tapılar,
Mollalarına yok micabat (iftira) yapılar,
"Övliya men" diyip cögi (Yahudi, yaygaracı) sopular,
Gıgırıp asmana böke başladı.

Mahtumkulu, başa baglap selleler,
Aç börü dey yortup niçe mollalar

Halaldan haramdan yıgnap gallalar,
Her ne tapsa, dınmay dıka başladı,
Altmış yaşan, yetmiş yılkı sopular,
Az galıpdır ay gününiz batmaga. [22]

Bu örneklerin sayısını Mahtumkulu'nun eserlerinde çoğaltmak mümkündür. İşte konumuzun en ilginç yanı Ahmed Yesevî'nin düşüncelerinin ve edebî yönünün Mahtumkulu'nun eserlerinde olduğu gibi bir öğreti şeklinde Seyidnazar Seydi'nin, Zelili'nin, Kemine'nin, Seydi'nin, Talibi'nin, Katibi'nin, Zinhari'nin, Mollanefes'in, Muhtaci'nin, Miskinkılıç'ın ve birçok Türkmen şairinin eserlerinde de görülmesidir. En güzel yanı da bu etkinin standart bir dogma şeklinde bulunmayışıdır. İlham kay-

---

21 Hoca Ahmet Yasavı: Hikmetler (Çapa tayar. A.Övezov) Moskova, Lehiça, 1992, s.60-62.

22 Magtımgulı: Saylanan Goşgular (Düz. B.A.Garrıyev, M.Kösayev) Aşgabat, Türkmenistan 1977, s.285-286.

nağını Yesevî'den alan bu şairler devirlerinin ahlâk anlayışını ve düşünce yapısını da böylelikle ustaca aktarabilmektedirler. Bu şairlerin bu görüşümüzü destekleyen pek çok örneğini verebilmek mümkündür; fakat bütün bunların bir makalenin sınırını aşacak olması nedeni ile sadece Kemine'den bir örnek vermekle yetineceğiz:

Ilım eyesi ılımlarına bakmazlar,
Haramdan ellerin hiç vagt çekmezler,
Salgıma bakarlar, haka bakmazlar,
Mollaların insap hayası beyle.

Milleti aldayar işan-mollalar,
Eçilenne berer hüyr gız, hülleler,
Hemmesi ansatdır gızan pilleler,
Tutan razası, namazı beyle. [23]

Hoca Ahmed Yesevî'nin düşünceleri, edebî tarzı ve bunların Türkmen edebiyatında devamının mukayeseli olarak bir tarz ve üslup incelemesi şeklinde verilmesi bizim konuşmamızın dışında kalmıştır. Aslında bu geleceğin önemli konularındandır. Bizim getirebildiğimiz örnekler ancak bazı genel düşünceleri desteklemeye yaramakta ve bu konuda fikir verebilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin, dini öğretilerini ortak olan halk dilinde beyan etmekle dini İslam olan Türk halklarının arasında anlaşılmanın sağlanmasında, felsefenin halk tabanına yayılmasında ve Türkleşmesinde büyük katkıları olmuştur. Bu ilk ve önemli yönünün yanı sıra,

[23] Mahmetveli Kemine: Eserler yığındısı (Çapa tayar. A.Meredov, Ş.Halmuhammedov) Aşgabat, Türkmenistan, 1971, s.60.

ikinci bir yönü de hikmetlerini Türk dilinde yazarak ana dilimizin yazılı edebiyata geçmesinde ve böylelikle bütün Türk illerinin birbirleriyle anlaşarak, yazılanların okunmasında büyük rol oynamış ve Türk dünyasının bütünleşme projesine yardımcı olmuştur. Üçüncü olarak Ahmed Yesevî düşünce ve edebî öğretileri ile sonraki asırlarda ortaya çıkan fikirlere ve bunları ortaya koyan şuurlu insanlara üstatlık etmiştir. Bütün bu söylediklerimizi bir cümle ile özetlememiz gerekirse büyük Pirin bu hizmetleri, halk için nesillerden nesillere erişen benzersiz bir iyiliktir, diyebiliriz.

HOCA AHMED YESEVİ VE XVIII-XIX. ASIR TÜRKMEN ŞİİRİ

Türkmen Klâsik Edebiyatı

Türkmen tarihinin meşhur yazılı ve sözlü mirasına Türkmen klâsik edebiyatı diyoruz. Klâsik edebiyat, sadece estetik ihtiyacı karşılama, yani geçici dünya güzelliğini ve duygularını anlatma değildir. Bu özelliğin yanı sıra birbiriyle bağlı olan birkaç vazifeyi de yerine getirir. Gençleri vatanperverlik ve insan sevgisi ile iyi insanlar olarak yetiştirmek için cemiyetin, ana babanın ve okulun en yakın yardımcısı olarak özel bir yer tutar. Ayrıca insan hakları ve adalet fikri, toplumculuk düzeninin oluşturulması gibi vatandaşlık görevleri de klâsik şiirde ifade edilmiştir. Sonra bir de İslam dininin esaslarını anlatarak medreselere yardımcı olmuştur. Bu edebiyat, Sovyet yıllarında Müslümanlığı halk içinde yayan tek unsur olarak kaldı. Bu dönemde bilhassa otuzlu, ellili

ve yetmişli yıllarda görüldüğü gibi her yirmi yılda bir komünistlik idelojisi Müslümanlığa karşı çok sert engeller çıkardı. İyice gözü korkutulan halk, evinde bulunan Arap harfli kitapları ya mezarlara koydu veya torbalarla yer altına gömdü. Müslümanlığa vurulan bu darbe aynı zamanda klâsik edebiyata ve de halk edebiyatı eserlerine vurulan büyük bir darbe oldu. Eski el yazması nüshalar yağmurların altında çürüdü. Arkelojik çalışmalar yapılınca bugünlerde çürüyüp eriyen el yazmaları bulunuyor; ancak ele alınınca dağılıp gidiyor. Klâsik şairlerin el yazma orijinallerinin günümüze gelip yetişmemesine sebep olan durumlardan biri budur.

Sovyet Döneminde Klâsik Edebiyat İslam'ın Tek Dayanağı Oldu.

İşte bunun gibi zor durumda Türkmen klâsik edebiyatı, İslam dininin tek dayanağı oldu. Elbette Sovyet yıllarında neşredilen klâsik şairlerin kitaplarına dini içerikli şiirleri giremedi. Klâsik şairler sanki İslam şeriatını va'z etmemiş, onu yürütmemiş gibi ayıklandı. Örnek olarak Mahtumkulu gibi meşhur, peygamber varisi görülen, İslam dinine canı ve kanı ile hizmet eden âlim şairlerin dini içerikli şiirler yazmaması mümkün mü? Tabii ki değil. Bugüne kadar, Mahtumkulu'nun "Allah sen", "Saçdı Muhammet", "Evet görürsün", "Harap eyler", "Ya Resül", "Gelse gerektir", "Vefat var", "Dini bilen", "Alidir" gibi onlarca şiirini, okuyucular kâğıt üstünden okuyamadılar. Bu durumun, Türkmen klâsik şairlerinin kitapları için geçerli olduğunu söylememiz gerekir. Fakat halk onları kaybetmemiş, hep hafızalarında saklayıp nesilden nesile yadigar bırakmıştır.

Klâsik edebiyatın çok önemli bir yönüne ve farkına da ayrıca dikkatinizi çekmek istiyorum. Klâsik şiirler

her zaman çok temalı olmuştur. Yani bir şiirde birkaç tema işlenmiştir. Bu temaların birisi de durumlara, vakalara İslamiyet açısından bakmaktır. Bu dünya ile öbür dünyanın bağlantıları, ilahi temizlik, İslam nizamı mutlak surette aydınlanmıştır. İslama ait olmayan şiirler, Türkmen klâsik şiirinde ya bir iki tanedir ya da yoktur. Durum böyle olunca sevilen klâsik şairin şiirleri içinde İslam diniyle ilgisi yok sanılan herhangi bir şiirinin basılması İslamın va'z edilmesi demek olmuştur. Yazılan arzulanan koşmalarının bir hamle yapması, İslam dininin propagandası, olmuştur. Buna istediğimiz şairi örnek olarak verebiliriz, kitaplarından dilediğimiz şiirini okuyabiliriz. Fakat böyle bir şeye gerek olduğunu sanmıyorum. Burada, başka bir hususu, klâsik şiirleri baskıya hazırlayan âlimlerin hizmetlerini hatırlamak lazımdır. Âlimlerin birkaçı işlerini yaparken komünist düzenin takibinden çekinmeden hakikatı olduğu gibi ifade ettiler. (Bunun üzerine ceza çekenler de oldu.) Bazen de hakikatı bilmiyormuş gibi, bazı şiirleri kitaplarına eklediler. Şunu özellikle vurgulamak lazım ki anlamadıkları için değil anladıkları için böyle yaptılar. Bu sadece bir belge değildir. Bu şiirlerin birçoğu halk arasında türkü olarak söylenir. Klâsik şiir, genellikle komünist ideolojinin kendisine karşı bir tutum almasına rağmen güçlü bir silah olarak halka hizmet etmiştir.

Klâsik şairlerin ve klâsik şiirlerin şeriat kanunları, İslam ideolojisini va'z etmesi sırasında elbette Kur'an'ı Kerim'in ve tesirinin yanında medresedeki derslerin önemini de hatırlamadan geçemeyiz.

Bununla beraber kendinden önceki Türkmen klâsik şiirinin ruhu ve ilhamından da faydalanmıştır.

Klâsiklerin iki önemli kaynağından söz açıldığında, Öncelikle Hoca Ahmet Yesevî hatırlanmalıdır; çünkü

peygamberlik derecesine yaklaştırılan bu şahsın hikmetleri hem medreselerde öğretilmiş, hem de halk arasında okunmuştu. Durum böyle olunca, Hoca Ahmed Yesevî'nin Türkmen klâsik şairlerine tesiri tabii ki normal bir durumdur. Bu tesirler çok ince ve çok yönlü olduğu için bir konuşma ya da makale ile anlatmak oldukça güçtür. Fakat bu zorluklara rağmen konuya bir yerden başlamamız gerekmektedir.

Klâsik Şiirlerde Çok Temalılık Ve Farkında Olmadan Basılmasına İzin Verilen Dini Şiirler

Türkmen klâsik şiirinde Hüda'ya aşık olma, Hüda'yı arama, akıl ile bu büyük ideale hizmet etme, çok sık işlenen bir temadır. Bu hususta öncelikle büyük Mahtumkulu'nun şiirleri aklıma geliyor. Bugüne kadar sevgi hakkında olduğu söylenen fakat aslında Hüda hakkında "ne sen" şiirinin birinci ve son/toplayıcı/ bendini okuyoruz.

Asla seni görmemişem, dildarım!
(Asla seni görmemişim, dildarım!)
Gumru mı sen, bilbil mi sen, näme sen?
(Kumru musun, bülbül müsün, nesin sen?)
Gamgın könlüm hıyalında aldaram,
(Mahzun gönlüm hayalinle avunur)
Bag içinde gül-gül mi sen, näme sen?
(Gülistan'da gül müsün, nesin sen)

Magtımgulı, geç namısdan, arından,
(Mahtumkulu, geç namustan, arından)

El götergil bu vepasız kârinden,
    (El çek sen bu vefasız işinden)
Cahan dolı, sen gapıl sen yarından,
    (Cihan dolu, sen gafilsin yarinden)
Ya mest mi sen, ya şeydamın, näme sen?
    (Ya mest misin, ya şeyda mı, nesin sen?)

(Magtımgulı, Saylanan goşgular. Düz: B.A.Garrıyev, M.Kösäyev. Aşgabat 1977, s.26).

Bu iki bendin arasındaki bentlere şairin lirik kahramanı, aradığı büyük idealine yani Allahü tealaya sıfatlarının neler olduğunu sorar: Saldırgan mı, seyitli hoca mı, saki mi, şarap mı, kadeh mi veya yıl mı, ruşen mi, gece mi, misk mi, anber mi, çarh mı, derya mı, dalga mı, çıra mı, altın mı, gümüş mü, arş mı, feza mı, yer mi, yakut mu, mercan mı, inci mi, nesin sen? Bu soruların hepsine de şair kendisi "cihan dolu sen gafilsin yarinden" (Yani cihanın her köşesinde senin yarin (idealin) tecelli ediyor, sen ise ondan habersizsin) diyerek cevap veriyor. Sonra sen sarhoş musun ya da deli misin (Ya mest misin ya şeyda mısın nesin sen?) diyerek kendine soruyor? Büyük ideali Allah'ı aramak, fikir ile onun tanımaya çalışmak elbette pirliğe yükselmiş her bir âlimin dünya görüşünde bulunabilecek ruhi bir durumdur. İlk bakışta bu durum, Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili bir konuşmadan uzak gibi görünüyor. Fakat Mahtumkulu'nun şahsiyet olarak Pir değilse de en azından dahi şair statüsünde bulunduğunu, bu ideali aramasını ve şiirinde işlemesini hatırlarsak, ondaki bu edebî usulün Hoca Ahmed Yesevî ile ilgisini daha doğrusu onun kay-

nağının Türkistan pirinin hikmetleri olduğunu görmek hiç de zor değildir. Hoca Ahmed Yesevî'nin sekizinci hikmeti şöyledir:

Kulhuvallah subhanallahu vird eylesem,
Biribarım, didarını görermenmu?
Köyüp, yanıp başdan-ayak vird eylesem,
Biribarım, didarını görermenmu?

Gul Hoca Ahmed nefsin teptim, nefsni teptim,
Hak gılıcın golga alıp başın çapdım,
Andan sonra sanan birlen ızlap taptım,
Biribarım, didarını görermenmu?

(Hoca Ahmed Yesevî, Hikmetler, Çapa tay.: A.Övezov, Moskva 1992, s.18-19).

Bu bentlerin arasındaki ideal arayışları örtüşüyor. Elbette edebî tesir meselesine şairlik, ustalık açısından bakılınca Mahtumkulu'nun şiirleri için bir edebî kaynak dışı eser diyerek kararlık göstermemiz gereklidir. Onun şeklî zenginliği, fikir sağlamlığı, akıcılığı hiçbir eser ile karşılaştırılamaz. Bu yerde tesir edebî kaynaktan, ustalık fikrinden gelip çıkıyor. Mahtumkulu'nun Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerini okuyup onun orijinallığını, yaratıcılığının bir kaynak hükmünde ortaya çıktığını başka bir misal ile destekleyip tasdikleyebiliriz. Mahtumkulu'nun meşhur "gördün mü" şiirinden (bu şiir de eski sevgi lirikliğiyle ilgili sanılıp şairin kitaplarına girmiştir) birkaç bendi örnek olarak alalım:

Yagtı salar gider zulmat tününde,
    (Aydınlık saçar gider zulmet gecesine)
Menin, sahıpcemalımnı gördünmi?
    (Benim sahipcemâlimi gördün mü?)
Bahar eyyamında, hayhat gününde
    (Bahar eyyamında, heyhat gününde)
Menin, sahıpcemalımnı gördünmi?
    (Benim sahipcemâlimi gördün mü?)

Anka sıpat "hüv" diyp, asman uçan guş,
    (Anka-sıfat, "hû" deyip, göğe uçan kuş)
Gicesi tirikdir, gündizi beyhuş,
    (Gecesi diridir, gündüzü sarhoş)
Novayı cindeli, egni hırka-puş
    (Nevaî cübbeli, sırtı hırka-pûş)
Menin, sahıpcemalımnı gördünmi?
    (Benim sahipcemâlimi gördün mü?)

(Mahtumkulu, Saylanan goşgular, Düz: B.A.Garrıyev, M.Kösäyev, Aşgabat 1977, s.24).

Mahtumkulu "Benim Sahipcemâlimi Gördün Mü?" Diye Kime Başvurdu?

"Sahıpcemal" (güzelliklerin sahibi) diyerek Mahtumkulu Hüda'yı göz önünde tutuyor. Şiirin devamında şiirin lirik kahramanı Sahıpcemal Kabe tarafında,

Şam'da, Irak'ta, Rum'da (Anadolu), Kıpçak'ta, Çin u Maçin'de, iklim çevresinde, felek köşesinde, aşıklar kaderinde, Gulzum devrinde, Kutbetü'l-İslam'da, İsa şehrinde, Ali'nin mülkünde, İsa örfünde, yerin arkasında, göğün karnında yani her yerde aranıyor. Konuşma buraya ulaşınca Hoca Ahmed Yesevî'nin daha önce geçen sekizinci hikmetini hatırlayıp sonra da ustanın lirik ikinci hikmetini okumamız gerekir:

Tınmayan hazratında, Allah diysem,
    (Durmadan hazretinde, Allah desem)
Zar enşetip zakir bolup rabbim diysem,
    (Ağlayıp inleyip, zakir olup, Rabbim desem)
Gul bolub gullugında boyun sunsam,
    (Kul olup, kulluğuna boyun eğsem)
Bu iş birlen ya rab seni topgaymenmu?
    (Bu iş ile ya Rab, seni bulamaz mıyım?)

Zekeriyya dek başımga erre goysam,
    (Zekeriyya gibi başıma testere koysam)
Eyyub kibi bar tenimge gurutnı salsam,
    (Eyyup gibi bütün vücuduma kurtlar salsam)
Musa kibi Tur tagında taat kılsam,
    (Musa gibi Tur dağında taat kılsam)
Bu iş birlen ya rab seni tapgaymenmu?
    (Bu iş ile ya Rab, seni bulamaz mıyım?)

(Hoca Ahmed Yesevî, Hikmetler, Çapa tay.: A.Övezov. Moskva: Lehica 1992, as.55-56).

Görüldüğü gibi Mahtumkulu'nunu "Gördün mü" şiirindeki Allah'ın güzelliğini duymak, edebî tarz olarak Hoca Ahmed Yesevî'nin tesiridir. Hoca Ahmed Yesevî'nin bu tesirine Mahtumkulu'nun kendi de aşağıdaki bendinde işaret ediyor.

Hazret Ali ötgeç aleme davı,
(Hazret-i Ali geçince aleme dava)
Kapdan Kaba gitdi hazretin çavı,
(Kaf'tan Kaf'a gitti Hazretin ünü, şavkı)
Ya ıklım eyesi, Ahmet Yasavı
(Ya iklim sahibi, Ahmet Yesevî)
Menin sahipcemalımnı gördünmi?
(Benim sahipcemâlimi gördün mü?)

(Mahtumkulu, Saylanan goşgular, Düz.: b.A. Garrıyev, M.Kösäyev, Aşgabat: Türkmenistan 1977, s.24).

Mahtumkulu "Benim Sahipcemalımnı gördün mü? diyerek neden Ahmed Yesevî'ye başvurdu? Bu soruya birbirine benzer birkaç cevap verebiliriz. "Hoca Ahmed Yesevî tarihte yer alan büyük bir şahsıyet, İslam nizamının, Müslümanlığın sevilmesinde büyük hizmetleri olan biri. Halkın arasında meşhur olan bu mukaddes kişi, ilimde ve edebiyat dünyasında da büyük bir usta olduğu için Mahtumkulu ona başvurdu." dersek yanlış şey söylemiş olmayız. Bizim fikrimizce hakikatı en kolay anlatış biçimi bundan ibarettir. Mahtumkulu'nun Hoca Ahmed Yesevî'ye başvurup "Benim sahipcemâlimi gördün mü?" demesi kendinden önce geçen bu pirin böyle

bir arayışı geçirmesi sebebiyledir. Çünkü Ahmed Yesevî "Kulhuvallah Subhanallah vird eylesem, / biribarım didarına görermenmu / Tınmayan Hazratına Allah desem / Bu iş birlen ya rab seni tapgaymenmi" diye yazmıştı.

İşte burada da Hoca Ahmed Yesevî'nin Mahtumkulu'na "ideal" tesiri apaçık ortaya çıkıyor. Neden biz "ideal" tesirine ağırlık vererek konuşuyoruz? Bunun sebebi Mahtumulu'nun ilham ve sanatçılık kaynağı elbette birinci derecede Allah tarafındandır, geri kalanı da halk edebiyatı ile "Görogh" epopesi, aşık destanları, doğu halklarının büyük ustalarının eserleridir. Dünyada olup biten bütün hadiselerin ferasetlerini kendinde toplayan bu çanağın içinde büyük pir Hoca Ahmed Yesevî'nin de kendine göre katkısı vardır. Biz, bunun sadece "ideal" tesiri olduğunu iddia etmiyoruz. Biz bunu Mahtumkulu'nun Hoca Ahmed Yesevî'yi hatırlatan bentlerini, satırlarını da göz önünde tutarak söylüyoruz. Mahtumkulu:

Kıldı ona Hak rahmet,	(Kıldı ona Hak rahmet)
Nurı-tecelli gudret,	(Nur-ı tecelli kudret)
Hırka geyen Hoca Ahmet	(Hırka giymiş Hoca Ahmet)
Sayramdadır–Sayramda.	(Sayram'dadır, Sayram'da)

(Mahtumkulu, Saylanan goşgular, Düz.: B.A.Garrıyev, M.Kösäyev, Aşgabat, Türkmenistan 1977, s. 627, 619, 621).

Hoca Ahmed Yesevî ve Mahtumkulu ilgisi başlı başına bir ilmi inceleme konusu olarak, âlimlerin çalışmasını beklemektedir. Gelecekte edebiyatımız için de Müs-

lümanlık için de önemli ve gerekli olan bu işlerin yapılacağını ümit ediyoruz.

Türkmen Şairlerinde Hallac-ı Mansur

Hoca Ahmed Yesevî tesiri sadece büyük şair Mahtumkulu'nun eserleri ile sınırlı değildir. XVIII-XIX. Asırda yaşamış Türkmen şairlerinden Ahmed Yesevî'nin hikmetlerine dikkat etmemiş, onlarda söylenen idealleri belli derecede alıp eserlerinden faydalanmamış şair yoktur. Bu ilmi ölçü, geniş, derin, tekrar tekrar kontrol etmeyi gerektiren bir meseledir. Her hâlde pirin hikmetlerinin Türkmen klâsik şiirindeki yayılmasıyla ilgili gözümüze çarpan bazı detaylardan kısaca da olsa söz etmemiz gereklidir. Bilindiği gibi batınîliğin başını çeken Hallac-ı Mansur (Hüseyin İbn Mansur Beyzavi) hakkında İslam dünyasında iki görüş vardır. Bunun olumlu yanı mukaddes şahıs pir şeklindeki anlatılışı Türkmen halkı arasında oldukça yayılmıştır. Mansur'un söylendiği, adının geçtiği önemli bir kaynak, halk edebiyatı ürünleridir. Fakat ikinci esas kaynak yazılı olup özellikle de Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleridir. Hikmetlerden birkaç örnek:

II. Hikmet:

Yakam tutup, hazratıga sıgnıb geldim,

(Yakam tutup hazretine sığınıp geldim)

Işk babıda Mansur yalıg boldum men-a

(Aşk babında Mansur gibi oldum ben)

Aşık Mansur enel-haknı tilge aldı,

(Aşık Mansur "ene'l-Hakk"ı dile aldı)

Batın gözi açılganlar hayran galdı.
(Batın gözü açılınca hayran kaldı)

Eşsiz Mansur harlık birle, oldı eda,
(Eşsiz Mansur harlık ile oldu eda)
Bir söz birle yaranından boldı cıda.
(Bir söz ile yaranından oldu cüda)

61. Hikmet:

Mansur sıfat ışk darında canım bersem,
(Mansur gibi aşk darında canım versem)
Şibli kibi aşık bolup yörsemmikä?
(Şibli gibi aşık olup gezsem mi ki?)

74. Hikmet:

Harsı hova, nefs yolunı goymak gerek,
(Hırs u heva, nefs yolunu koymak gerek)
Mansur yalıg dar üstüne yatmak gerek.
(Mansur gibi dar üstünde yatmak gerek)
(Hoca Ahmed Yesevî, Hikmetler, Çapa tay.: A.Övezov. Moskva: Lehica 1992, s.22, 73, 84)

Böyle misallerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Gördüğümüz gibi Hoca Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde Mansur adının aktif bir şekilde kullanılmasıyla İslam dininin düzene karşı direnişine yardım edilmektedir. Böylece ülkülü, vefalı olmanın örneğini göstermekle belki de Mansur'un Türkmen klâsik şairlerinin şiirlerinde de yer alması sağlanmış olmaktadır. Bazı misaller:

Şeydayi:

Mıdam verzişim, işim hılapı-şergı-nameşrug
Özümni şıhı-Mansur dek çekerge dar tapmasmen.

(Daim alışkanlığım, işim hilaf-ı şer'-i na-meşru'
Kendimi şeyh Mansur gibi asacak darağacı bulamam)

(Şeydayı, Lirika, Çapa tay. A.Meredov. aşgabat: 1978, s.82)

Gayıbı:

Gayıbı, Mansur yalıg can pida kılgıl Haka,
Anlaban sermestliğim ışkımnı öksünler menin
(Gayibi, Mansur gibi can feda kıl Hakk'a
Anlayıp nasıl aşk sarhoşu olduğumu öğsünler beni)

Gayıbı, ışkı-hak diymesen Mansur yanlıg dardan
(Gayibi, aşk-ı Hakk demesen Mansur gibi darağacından)

(Gayıbı, Saylanan eserler, Çapa tay. A.Meredov, Aşgabat 1965, s.37)

Muhtaci:

Mätäcini beyevar, Mansur kimin assalar,
Arzım budur algay sen, men günakarın, dilber.
(Muhtaciyi beyevar, Mansur gibi assalar
Arzım budur alasın, ben günahkarını, dilber)

(Mätäci, Saylanan esrler, Çapa tay: A.Ulugberdiyev, A.Çarıgulıyeva, Aşgabat TSSR A neşiryatı, 1962 s.22-24)

Örnekler gerekirse çoğaltılabilir. Fakat bu misaller bile Türkmen klâsik şairlerine Ahmed Yesevî'nin günden güne tesiri ile Mansur şekline dönüştüğüne şüphe bırakmıyor.

Onu bu karşılaştırma ile anlatabiliriz. Hoca Ahmet Yesevî Hallac-ı Mansur şu yönleriyle hikmetlerinde ele alır:

Mansur Hakkın yani Hüda'nın yolunda canını verir.

Mansur darağacına asılmıştır.

Mansur Müslümanlığın sembolüdür.

Türkmen klâsik şairlerinin ve halkının yaratıcılığında Mansur, değişmeden, bu özellikleriyle veriliyor. Eğer bu, Ahmed Yesevî'nin tesiri değildir dersek, Mansur başka yönleri ile de Türkmen şiirine girerdi, diyebiliriz. Çünkü Hallac-ı Mansur hakkındaki tarihi hakikat biraz başkadır. Mansur "Ene'l-Hak", "Ben Hüda" dediği için Bağdat'ta hapsediliyor, sekiz yıl hapiste yatıyor. Arap halifesi iktidarı döneminde 921-922 yıllarında onu hapisten çıkarıp bin sopa vuruyorlar. İki elini ayağını kesiyorlar, sonra onu ateşte yakıp külünü Dicle nehrine atıyorlar. Görüldüğü gibi bu yerde darağacı da yoktur. Mansur'u değiştirip Müslümanlığa uygunlaştırmak Hoca Ahmed Yesevî'nin hizmetidir.

Yesevî'yi Anma Konusunda Bazı Teklifler

Hoca Ahmed Yesevî'nin Türkmen klâsik edebiyatına tesiri hakkında bundan başka birkaç hususu daha belirtmek gerekir. Yüksek toprak vergisi, yalancı sofuların hilekârlığı, pir ve öğrenciliği gibi meseleler hakkında da başlı başına bir makale kaleme alınabilir. Şimdilik yazımı birkaç teklifte bulunarak bitirmek istiyorum.

Türk Devletlerinin başkentlerinde, meydanları Hoca Ahmed Yesevî'nin heykelleriyle süslemek.

Okullarda milletlerarası "Hoca Ahmed Yesevî Bursu" vermek.

Her yılın bir gününü Hoca Ahmed Yesevî'yi anma günü olarak tesbit etmek, o günü kültürel etkinliklerle kutlamak.

Her yıl Hoca Ahmed Yesevî'nin milletlerarası konferanslarını vermek.

Sizin de bildiğiniz gibi Türkmenistan henüz bağımsızlığının ikinci yılında. Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov halka yaptığı konuşmalarında bu kadar unutulan ya da örtbas edilen edebî mirasların, tarihî şahsiyetlerin ortaya çıkarılacağını, devletimizin dünya devleti olacağını söylemiştir. Şimdi böyle de yapılıyor. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri basılmaya başladı. Hoca Ahmed Yesevî her şeye rağmen yine de dönüp geldi diyebiliriz.

Türk dünyasında aynı kaynaktan beslenen, aynı kültürün mirasçıları olan bizler ortak değerlerimize sahip çıktıkça, gelecek nesiller daha şuurlu olacaklar, gelecek yıllar da daha parlak, daha gelişmiş bir Türk dünyasını selâmlayacak. Ben daha şimdiden bunun ilk örneklerini gördüğümü belirtmek istiyorum.

BAYRAM HAN TÜRKMEN

(Hanhanan Hakkında Bazı Notlar)

Bayram Han'ı İlk Defa Duyuşumuz

Doğrusu, Bayram Han adlı bir Türkmen şairinin varlığı konusunda herhangi bir bilgiye ne bir ilmî konferansta, ne hocalarımızın (yoksa onlar eski Türkmen Edebiyatından haberli âlimler idi ama...) konuşmalarında ve kendi aralarındaki sohbetlerinde, ne de gazete veya dergide rastlamıştık. Üçüncü sınıfın ikinci yarısında (1964 yılının Mart ayı) Moskova'dan gelen bir bilim adamının bizim üniversitemizde verdiği bir konferans öğreniciler üzerinde bomba patlamış gibi bir etkide bulundu. Pek çoğumuzun kafasında: "Neden Türkmen Klâsik Edebiyatının temelini Mahtumkulu'nun attığı yazılıyor? Neden edebiyatımızın başlangıcı olarak XVIII. asrı işaret ediyorlar? Demek ki Türkmenler daha önceki asırlarda da varmış!" gibi sorular türemişti. Bu soruların somut cevabını kimseden alamayacağımızın farkındaydık; çünkü ömrünün en güzel senelerini ceza evinde geçirmek hiç de hoş bir olay değil idi. Hem de hocalarımızın, bilim adamlarının çoğu mahkeme sorgulamasının nasıl bir şey olduğunu biliyorlardı.

Cevapsız kalmış sorularımızın net yanıtını günümüzde Sayın Cumhurbaşkanımız Saparmurat Türkmenbaşı'nın konuşmalarından çıkarabiliyoruz: "...Ama sonraki incelemelerle Türkmen Edebiyatının Klâsik Çağının daha önceki yüzyıllara ait olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde hâlâ tanınmayan, soyu Türkmen olan şahısları tarihin sayfalarında aramak, onları bulup (ortaya çıkarıp) halkın erişebileceği açıklığa kavuşturmak, o büyük şahısların misalinde genç Türkmen neslini eğit-

mek oldukça önemli bir iştir. Hindistan'da yaşamış bulunan Bayram Han Türkmen'in ve onun oğlu Abdırahim Han'ın yaratıcılıkları bunun tartışmasız örneğidir."

Konferans hakkındaki sohbetimize kaldığımız yerden devam edelim: O Moskovalı âlim iki saat süren konuşmasını Rus dilinde gerçekleştirdi, soru-cevap başladı. Bir öğrencisinin Rus dilindeki aksanlı sorusu anlaşılmayınca, sorunun Türkmen dilinde sorulmasını istedi. Soru, sonuna gelene dek anlaşılamayacak kadar uzun ve karmaşıktı. Konuşmacı tercüme edilmesine ihtiyaç olmadığını işaret etti ve çok net yanıt verdi. Bu bizim kafamızda patlayan ikinci bir bomba oldu: İlk kez bir Rus'un, hem de hep Moskova'da yaşayan Rus adamının Türkmenceyi bu kadar iyi anlaması gerçekten de şaşırtıcıydı (Türkmen aydınların pek çoğunun bırakın konuşmayı, Türkmence'yi doğru dürüst anlayamadığı 60'ların ortamında şahit olduğumuz bu olağanüstü hadise bizim o insana sevgi ve saygımızı daha da arttırdı). Hakkında konuştuğumuz o değerli bilim adamı Prof. Dr. Gazanfer Yusuf-oğlu Aliyevdi. Sonra hocamız Prof. Dr. Ruhi Ekber Aliyev'den öğrendik ki, hiçbir akrabalık bağlantısı yokmuş, sadece Azerî kökenliymiş. Sizin malumunuz Ali veya Aliyev, Azerbaycan'da çok sık kullanılan bir isimdir. Rahmetli hocamız Ruhi Ekber de Azeri idi. Aslına bakılırsa sıradan bir olayı o günlerin heyecanı ile anlatmamın asıl nedeni bu Azeri kardeşimizin Türkmen Edebiyatı için harcadığı büyük emeklerinin de ötesinde yatan başka bir fedakarlığı, daha doğrusu ahlâkî temizliği kıvançla belirtmek istememdir. Sonra hocalarımızdan duyduk ki, Bayram Han hakkında Arap, Fars, Urdu kaynaklarından zerre zerre topladığı bilgilerden sonra belli çevreler pek çok cazip tekliflerle Gazanfer Yusuf-oğlunun üstüne sağdan soldan yürümüşler. Fakat sayın âlim Bayram Han Hanhanan'nın Türkmenlere

mensup olduğu konusunda direnmiş ve nihayet ikna edemeyeceklerinin bilincine vardıklarda el çekmişler. İşte böylece, Bayram Han Türkmen; Türkmenlere, yani torunlarına kavuşmuş oldu.

Gazanfer Yusuf-oğlu Aliyev Gerçek Bir Âlimdi

Gazanfer Yusuf-oğlu Aliyev'in Türkmen Edebiyatına yaptığı bu değerli katkısını hatırladığımızda Devletmemmed Azadî'nin:

"İlmi çok kimse bilse, amel etmese,
Hak Teala buyruğun rast tutmasa.

Bil sen onu, cümle cahilden beter,
Etmez hiç halka onun vaazı eser.

Misli eşek ona yüklenmiş kitap,
İstersen budur sana diyem cevap."

sözleri dile gelmekte. Âlimlerimiz Hak Teala'nın buyurduğu adaleti savunup ön yargısız yaklaşabilselerdi, herkes Türkmen edebiyatını 18. yüzyıldan başlatmanın tarihin ve milletin önünde işlenmiş büyük bir suç olduğunun farkında olabilirdi ve pek çok düşünürün hangi millete mensup olduğu konusunda ileride çıkabilecek tartışmalara gerek kalmazdı. Gazanfer Yusuf-oğlu hocamıza gelince, bir kere daha yüce Allah'tan rahmet dileyerek, ikinci bir hayat verdiği Bayram Han Hanhanan'dan etüt şekilli bahsetmek istiyoruz.

Bayram Han'ın Şeceresi

Bayram Han; Baharlı tayfasından, Karakoyunlu Türkmenlerindendir. Baharlı günümüzde tayfalığını (boy olma özelliğini) kaybedip, Nohur tayfasının içerisindeki kabileye (tireye)24 çevrilmiştir. Prof. Dr. Soltanşa Ataniyazov'un "Şecere" kitabındaki bilgilere göre Baharlılara Yemreli (Eymür ili) ve Göklen tayfalarının içerisinde de rastlanmaktadır (s.68). Demek ki, Baharlılar yerleşmiş tayfaların içine parçalanarak sinip, kabile derecesinde bölünmüşlerdir.

Muhammed Bayram Han, tahminen 1500-1505 yılları arasında Bedehşan'da doğmuştur. Başka bir iddiaya göre (Prof. Dr. B. Ansari) Bayram Han'ın doğduğu yerin Gazne diye belirlenmesi gerçeğe daha yakın olacaktır. Babası Seyf Ali-Bey, Gazne'nin valisi olarak görev yapmıştır. Bayram Han çocukluk yaşlarında babasını kaybeder. Öksüz Bayram'a Belh'te yaşayan akrabaları sahip çıkar. Orada öğrenim görür. Yetenekli genç, Fars ve Arap dillerini çok iyi öğrenir, medrese ilmi alarak İslam dini konusunda da bilgili, aydın bir insan olur.

Hint âlimi Hekimali Kevser Çapdpurı'nın "Muhammed Bayram Han Türkmen" kitabındaki malumata göre Bayram Han'ın şeceresi şöyledir: Şirali Bey-Karamuhammed - Karamüsür - Kazan Han - Kara Han – Bayramkara Bey - Alişükür Bey - Şirali Bey - Barak Bey - Seyf Ali Bey - Muhammet Bayram Bey (eşi Selime Sultan Hanım) - Abdurrahim.

Bayram Han, on altı yaşından itibaren askeri harekatlara iştirak etmeye başlar. Safeviler Hanedanlığını kuran Şah İsmail Hatayi (1486-1524) pek çok Türkmen

[24] Taypa(Taife), 'Tire'ye göre daha kapsamlıdır. Tire, Türkçe aşiret veya kabile şeklinde ya da sülale olarak alınabilir. Taypa ise daha geniş ve kalabalık topluluklardır. Belki boy şeklinde almak uygun olacaktır.

gencini yanına çekmiştir. Bunların içinde Bayram Han da vardır. Bayram Han Buhara ve Semerkant için savaşlara katılır. Daha sonra ise Babür'ün hizmetine geçer.

Muhammed Babür (1483-1530) hem Timuriler Hanedanlığının görkemli hükümdarlarından biri hem de o devrin ünlü şairlerinden biri olarak bilinmektedir. O Afganistan'ı ve Hindistan'ı elde ederek Büyük Mugallar (Babürlüler) imparatorluğunun temelini atan adamdır. Mugallar hakimiyeti daha sonra Babür'ün oğlu Hümayun (1508-556) ve torunu Ekber (1556-1605) tarafından devam ettirilmiştir. Mugallar hakimiyeti İngiltere'nin Hindistan'ı işgaline kadar süregelmiştir.

Bayram Han; askeri hüneri, gözüpek yiğitliği, savaşlarda göstermiş olduğu kahramanlığı, üstelik sağduyulu önderliği ile Mugallar hareketi zamanında büyük rol oynamıştır. Onun itibarı her geçen gün artıp, önce baş komutanlık, sonra ise baş vezirlik makamına kadar gelip ulaşmıştır. İngiliz Şarkiyatçı Denison Ross, onun hakkında şöyle yazar: "O yıldız öbekleri gibi ışık saçan adamların arasında en ışıklı yıldızların bir tanesi olarak Hümayun ve Ekber'in köşklerinin üstüne ışık saçmıştır."

Bayram Han'ın Vefalı Askeri

Bayram Han, cesaretli davranışlarıyla çevresinde bulunan insanların saygısını kazanmıştır. Bayram Han'ın özgeçmişi ve eserleri ile çeşitli devirlerde ilgilenen tarihçilerin, edebiyatçıların pek çoğu (Nihavendi, Badaonu, Abu'l-Fazlan Allami, Kafi-Han, Bloçman, G.Y.Aliyev, M.Kösäyev, R.A.Aliyev...) bu saygının iddiası hükmünde şöyle bir olaydan bahsetmişlerdir: Şirşah ordusuna karşı düzenlenen bir savaşta Bayram Han arkadaşlarıyla

esir düşer. Şirşah serdarlarına Bayram Han'ı karşılaştığınız yerde hemen öldürün diye emir vermiştir. Çünkü Şirşah, Bayram Han'ı kendi tarafına geçmeye ikna edememiştir. Bu çabanın asıl nedeni açıktır: Onu kendine dahil edebilse Humayun'un ordusunda askerlik yapmış bulunan Bayram Han yanlılarının hepsi kendi kendiliğinden onun tarafına akın edecektir. Bu ise Humayun'un kaçınılmaz yenilgisi demektir. Fakat Bayram Han bu hileli oyuna girmeden teklifi reddetmişti. Çevresi kuşatılan adamlardan sadece Bayram Han'ı istemişler (Komutan Bayram Han'ı tanımıyormuş). Bayram Han sıradan ön tarafa çıkmasa, hepsinin öldürülmesi tehlikesi ile karşı karşıya kalınmış. Bayram Han: "Ne emir almışsanız hemen yerine getirin. İşte, Bayram Han benim!" diye öne çıkar. Hümayun yanlısı Gvaluora valisi olan Bayram Han'a çok benzemekte olan (ikizler gibi) Ebu'l-Kasım "Hayır, bir saniye" diye haykırır. "Sizin istediğiniz Bayram Han değil mi? İşte, asıl Bayram Han benim. O benim gulamım (kölem). O beni kurtarmak için canını ortaya atıyor. Gulâmın cesaretine, fedakarlığına minnettarım. O yiğit gence dokunmayın, haksız yere kan dökmeyin. Gerçek Bayram Han, benim." diyerek ileriye çıkmış. Bayram Han ne kadar itiraz etse de netice vermemiş. Bir anda iş işten geçmiş. Ebu'l-Kasım, Bayram Han'ın yerine ölüme gitmiş, Bayram Han, Ebu'l-Kasım'ın yerine sağ sâlim hayatta kalmış.

Tarihçiler Bayram Han'ın sadece cesur bir önder, halkın arasında büyük saygı kazanmış bir asker değil, üst düzeyde de saygınlığı olan bir insan olduğunu yazmışlardır. Hem de sadece Mugallar İmparatorluğunun yöresinde değil, komşu devletlerde bile sözü geçen büyükelçi olarak tanınmıştır. Bayram Han, Tahmasp Şah ile Hümayun'un buluşmasında büyük rol oynamıştır. Hümayun'u Tahmasp Şah'ın üstüne gitmeye ikna eder,

Tahmasp Şah'ın av avlama zamanı onu çadırında ziyaret edip, Humayun ile buluşmasını, askeri destek vermesini rica eder. Bayram Han'ın isteği üzerine Tahmasp Şah, Humayun'u kabul eder. İki hükümdarın buluşması (karşılaşması) gayet verimli geçer. Tahmasp Şah'ın ve Humayun'un beraber verdikleri bir karar ile Bayram Han'a en büyük makam "Hanhanan" (Hanların Hanı) ünvanı verilmiştir. Bununla birlikte İran Şah'ı, Bayram Han'ı bütün Türkmen kabilelerinin Aksakalı diye kabul etmek düşüncesini de ortaya atar.

Bayram Han, terbiyeli (disiplinli) olmaya ayrıca özen gösterip hep şöyle demiş: "Yaşlı adamlardan duyduğuma göre bir gençte üç tane sıfat olması gerekiyor:

Hükümdarların yanında kendi davranışlarına özen göstermeli.

Gariplerin fakirlerin gönlünü almayı, onlara karşı hoşgörülü olmayı başarmalı.

Âlimlerin yanında söyleyecek sözlerini net olarak bilip öyle söylemelidir."

O kendisi bu ilkelere her yerde, bütün yaşamında sadık kalmıştır.

Tarihçi ve edebiyatçı bilim adamlarının pek çoğunun incelemelerinde karşılaşılan bazı hadiseleri etüt şeklinde de olsa belirlemeye devam etmek istiyoruz. Zira onların her biri bu yüce şahsın nasıl bir insan olduğunu gözler önüne seriyor.

Türkî Kavimlerden, Yediği Ekmeğe Nankörlük Eden Adam Çıkmaz.

Hümayun öldükten sonra, 1556 yılında 14 yaşında bulunan Ekber'e taht teslim edilirken, Bayram Han ona

“Atabek” tayin edilir. Bu arada hükümet işlerini ve ordu baş komutanlığını Hanhanan’ın bizzat kendisi üstlenir. Ülkede ve orduda birçok büyük icraatlar gerçekleştirir. Dört sene içerisinde köşkü entrikacılardan temizler. Orduya zafer havası gelir, her bir asker kendisini Zaloğlu Rüstem gibi hissetmeye başlar. Bayram Han’ın zekasına, ferasetine, yürekliliğine, askeri hünerine yürekten kıvançla bakan hükümdar, ona saygısından dolayı “Atam, Babam, Han dedem, Ağam...” gibi çok nazik hitaplarla seslenmektedir. Kısacası, Hümayun’un hakimiyetinin son senelerinde yıpranmaya başlayan imparatorluk, yeniden zirveye tırmanışa geçer. Hadisenin dipnotu olarak şunu da belirtmekte yarar var ki, eğer istese Bayram Han gayet kolay kendini Şah ilan edip, delikanlı Ekber’i yok edebilirdi. Tarihte böyle olaylar az olmamıştır. Ama o bunu yapmaz. Ekber’i eğiterek, devleti güçlendirerek kendinin insanlık seviyesini ve vefalılığını kanıtlamıştır. Ekber, 18 yaşına gelip devleti kendi eline aldıktan sonra düşmanların iftiralarına inanıp Bayram Han’ı iktidardan uzaklaştırdığında Hanhanan hükümdar Ekber’e bir mektup yazmıştır. O mektup Bayram Han’ın nasıl bir insan olduğunu aşikar etmektedir. Mektuptan parçalar:

“Bazı kıskanç adamlar bana zarar getirmek amacıyla, birtakım olumsuz şeyler uydurup, beni sizin yanınızda kötülemişlerdir, böylece onlar beni yok etmek amacına düşmüşlerdir.

Her insanın kendini çeşitli iftiralardan savunuşu gibi, ben de türlü iftiracılardan kendimi koruma mecburiyetindeyim. Birtakım ihanetçiler sizin çevrenizde dolaştığı için, sizin yanınıza bizzat varmayı doğru bulmuyorum.

Siz şunu bilin ki, Türkî kavimlerde yediği ekmeğe nankörlük eden adamın bulunmadığı bütün dünyada bilinmektedir.

Ben ise Meşhed'e gitmeye karar verdim, o yerden de Necep, Kerbela... gibi kutsal mekanlara varıp, sizin şahlık taç-tahtınızın ebedi olması, hem de sizin refah içinde yaşamınızı sürdürmeniz için dualar ederek gezeceğim."

Bu mektubun yorumunu değerli okuyucunun takdirine bırakıp, biz başka bir hususta bahsetmek istiyoruz.

Bayram Han'ın Mezhebi

Kendi zamanında da, sonraki çağlarda da Bayram Han'ın mezhebi, hangi mezhebi savunmuş olduğu doğrultusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunun gibi farklı düşüncelerin ortaya çıkma nedeni bizce şunlardır:

1. Bayram Han'ın İran Şahı Tahmasp ile dostane güvenli ilişkisi.

2. Zabtedilen Kandehar şehrine vali olarak Bayram Han'ın önerisi ile Tahmasp Şah'ın genç oğlu Mirza Murad'ın atanması.

3. 1557 tarihinde Kandehar'da ayaklanma ortaya çıkar. Tahmasp Şah'ın fermanı ile İran ordusu harekete geçer ve ayaklanmaya son verilir. Bu ise Bayram Han'ın Safevi İran ile gizli bağlantısının olduğu doğrultusundaki iftiraların (Aslına bakılarsa, Bayram Han ile Ekber Şah arasına girmiş bulunan soğukluğun asıl nedenlerinden biri budur.) yayılmasına sebep olmuştur.

4. En önemli neden: Bayram Han'ın 1558 yılında imparatorluğun baş kadısı makamına Şii mezhebine bağlı Şeyh Gedai'yi getirmesidir. Bu olaydan sonra Sünnî

grubun arasında büyük ölçüde rahatsızlık ortaya çıkmaya başlar.

Herkes kendi görüşünde kalsın. Bizim düşüncelerimiz sorulduğu takdirde Bayram Han'ın her yerde kendisini bir Türkmen diye tanıttığını, Türkmenlerin ise Sünnî mezhebinden olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıdaki nedenlere gelince onun üçünü Mugallar İmparatorluğunun daha da kuvvetlenmesi, ulus içerisinde sükûnetin sağlanması için güçlü devlet olan İran ile barış içerisinde olmak niyetiyle yola çıkılan çareler diye nitelendirmek mümkündür. Şii Şeyh Gedai'nin baş kadılık görevine atanmasını edebiyatçı G.Y.Aliyev Bayram Han'ın: "Dinî inancına göre ayrım yapmadan, yetenekli insanlara, âlimlere, şairlere, bestecilere, ressamlara öncelik verip onları desteklemesidir."(s.47) şeklinde izah etmiştir. Âlimin bu düşüncesinin tamamına katılmakla birlikte başka bir hususa da dikkatinizi çekmek istiyoruz. Bildiğiniz gibi Sünni ve Şii tartışmaları yüzünden pek çok savaşlar, kavgalar ortaya çıkmıştır. Bu mezhep ayrımcılığı yok olan insanlardan da ziyade İslam dininin kendisine darbe vurmuştur ve hâlâ da maalesef bu devam etmektedir. İslam ise herhangi bir dünyaya bakış, yani bir felsefe malzemesi değildir, o düşüncelerin ötesinde bulunan kutsal inançlar, Allahu Teala ile bütünleşmenin aracıdır. Elbette bu mezhep fanatiklerinin hoşuna gitmeyecek, daha doğrusu amaçlarına aykırı bir gerçektir. Bayram Han dindar olsa bile mezhep fanatiği olmayan ılımlı aydın bir insan olmuştur. O yüzden de Sünni ve Şii dengeyi devlet içinde sabit tutmak için Şeyh Gadai'ye öncelik vermiştir diye düşünüyoruz.

Bayram Han'ın yukarıda görüldüğü gibi derin zekâya sahip olan bir önder olduğunu aşağıdaki vaka da ispatlamaktadır:

Bir akşam Hümayun Şah sohbet ederken yorgunluktan bir an uyuşukluğa kapılan Bayram Han anında şöyle der: "Padişahım, buyurun! Duyduğuma göre padişahların sohbetinde gözüne, dervişlerin sohbetinde yüreğine ve âlimlerin sohbetinde diline ihtiyatlı olmak gerekiyormuş. Fakat sizde bunların üçü de var, o yüzden ben hangi birine dikkat edeyim diye biraz düşünmüştüm. Kusura bakmayın!..." Bu zekice uydurma Şah'ın hoşuna gitmiş.

Bayram Han nihayet düşmanlarının iftirasına kurban gider. O, Mekke ve Medine'ye doğru hac yoluna çıkar. Kucerat denilen mevkide konaklayıp ırmağın kenarında hicri 968 yılının 14. Cemaziyelevvel ayının Cuma günü (18. 01. 1561) sabah namazına durduğunda Mübarek Han adlı bir hain arkadan ansızın gelip, Bayram Han'ı bıçakla öldürür. Bayram Han'ın naaşını Delhi'ye götürüp, büyük bir törenle defnederler, mezarının üstüne kubbe yaparlar. 1578 tarihinde Bayram Han'ın cesedi Meşhed'e getirilip tekrar defn edilir. Bayram Han'ın Abdırahim adlı tek evladı kalmıştır. O, babası vefat ettiğinde dört yaşında imiş. Ekber Şah, Bayram Han'ın kendisine yaptığı iyiliklerin karşılığı olarak Abdırahim'i evlatlık alır, onu eğitir. Abdırahim de (1556-1626) zamanının en ünlü şairi ve devlet adamı olarak yetişir. Baba ve evlat; değişik ikballer. Evladının hayatını ve devrini, eserlerini belki sonra bir kere daha ele alırız, şimdilik babası hakkındaki sohbetimize devam edelim.

Bayram Han'ın Şairliği

Acaba Bayram Han'ı bu günlere taşımış olan tarih, ona bu saygıyı Hanhanan olduğu için mi göstermiştir yoksa bir şair olduğu için mi? Bu soru beni hep düşün-

dürüyor. Her ikisi için de olabilir. Ama şahların, hanların tarihinin bir millet için gurur kaynağı olabilirken, başka bir millet için keder kaynağı olabileceğini göz önünde bulundursak daha adil olabiliriz. O yüzden dünya tarihi açısından bakıldığında; tarihin, bu tarihî kararı her şeyden önce şairliği yüzündendir diyebiliriz. Çünkü şiirleri yaşıyor, hanlık görevleri çoktan geçmişe karıştı. Üstelik Muhammed Bayram Han bir Hanhanan olmasa bile tarihe adını yazdırabilirdi. Fuzulî, Nevaî, Yunus Emre, Magtımgulı... gibi.

Bayram Han, zamanının önde gelen şairlerinden bir tanesi olmuştur. O XVI. asırda bütün Orta Asya, Horasan, Anadolu, Azerbaycan, Afganistan, İran ve Hindistan gibi ülkelerin medeniyetlerinin birbiri ile hoşgörü ve işbirliği içinde gelişmesi için muazzam bir rol oynayan şahıstır. Onun Türkî, Farisî, Hindî dillerinde yazılmış olan güzel eserleri halkların ilişkilerini pekiştirmekte dostluk köprüsü olarak hizmet görmüştür. Aynı zamanda da Bayram Han'ın Türk dilindeki şiirleri büyükelçilik hizmetlerini yerine getirip Hindî, Urdu, Puştu dillerinde konuşan okuyucuların, aydın kişilerin şairane dünyasında, edebiyatında derin yer aldı. Bazı kaynaklara göre, Bayram Han'ın Türk dilinde yazdığı şiirleri, zamanında insanların dillerinden düşmezmiş. Bayram Han'ın eserleri Hint edebiyatı tarihinde de hak ettiği yeri almıştır. Onun eserleri "...hatta, Cavaharlal Neruv'a da malum idi." (B.Kerbabayev).

Şair Bayram Han şiirlerini iki dilde - Türk ve Fars dillerinde yazmıştır. Babür'ün kendisi Bayram Han'ın daha genç yaşlarında yazdığı Türkçe şiirleri ile ilgilenip, onu şiir şölenlerine davet etmiştir. Bayram Han, baş vezirlik makamına geçtikten sonra defalarca Türk şiir şölenleri düzenleyip, Türk dilinde yazan şairleri kıymetli

armağanlarla heveslendirmiştir. Bu, Ali Şir Nevai'den sonra Türk edebiyatının ilerlemesi ve yayılması için Bayram Han'ın yaptığı büyük bir hizmettir. Şunun için de tarihe isimini yazdırmağa haklıdır. Bununla birlikte Bayram Han, Türkçe şiirleri ile şairane Türk dilinin hiçbir bakımdan Arap, Fars dillerinden eksik olmadığını kanıtlamıştır.

Elbette, şair Hanhanan'ın şiirleri incelense gayet güzel olurdu. Fakat o başlı başına bir mesele olduğu için iki şiirini sunmakla yetinmek zorundayız. Her yerde Türkmen adıyla Türk milletinin itibarını bayrak şeklinde yükseklerde tutan, can u gönülden Türk edebiyatının propagandasını yapan, bize büyük miras bırakan Bayram Han Hanhanan'ın şiirleri de, ahde vefalılığı da nesillere örnek olarak hizmet etmiştir. Onun sözleri günümüzde daha da anlam kazanmıştır: "Dostum dedim dostumsun, alem (dünya) karşı olsa da..."

HA İNAN, HA İNANMA

Ey, bihaberim, ha inan, ha inanma!
Yandı çiğerim, ha inan, ha inanma!

Gerçi güzerin yok bana billah ki senden,
Yoktur güzerim, ha inan, ha inanma.

Yüz fitne göz u zülfün-era çün tapılıpdur,
Ey, fitnekârım, ha inan, ha inanma.

Sen bolgalı manzuruma ve mehgiğe hergiz
Düşmez nazarım, ha inan, ha inanma.

Senden haberim bolgalı hakka ki özümden,
Yoktur haberim, ha inan, ha inanma.

Yok sence kişi söygülük il içre ki yoktur
Sen dek severim, ha inan, ha inanma.

Bayram gibi yegsan gicedur zülfü-yüzünden
Şam u seherim, ha inan, ha inanma.

LAYIK OLMASAM

Her niçe, ey, bivefa, visalinge layık olmasam,
Işk-ehli olmayın, ışkında sadık olmasam.

Tapmayın senden muradı i'tikadım olmasa,
Sen bana olgul muhalif, ger muvafık olmasam.

Işk-ı alem kaydıdan oldu halasımga sebep,
Netgey erdim, bunca mehnet birle aşık olmasam.

Goy ki, Bayram dek yıraktan cilve-yi hüsnün görey,
Her nice, ey, bivefa, vaslınga layık olmasam.

Kaynakça:

E.Denison Ross. The Persian and Turki Divans of Bayram Khan, Khan-Khanan. Kalcutta, 1910.

Antonova K.A. Oçerki obşestvennıh otnoşeniy i politiçeskogo stroya mogolskogo İndi vremen Akbara (1556---1605). Moskva, 1952.

Cavalharlal Neru. Otkrıtiya İndii. Moskva, 1955.

Kerbabayev Berdi. Acayıp ülke. Aşgabat, 1962.

Atayev Seyitnıyaz. Çto vleklo Mahtumkulı v İndiyu. “Komsomoleç Turkmenistana” 02.06.1964.

Aliyev Gazanfer Yusuf-oğlu. Bayram Han ---turkmenskiy poet. Aşkabat, 1969.

Bayram Han. Saylanan eserler (çapa tayyarlan, “Sözbaşı” yazanlar: Kösäyev Mäti ve Alıyev Duhı). Aşgabat, 1970.

Atanıyazov Soltanşa. Şecere (Türkmenleriñ nesil daragtı). Aşgabat, 1994.

Türkmen Şiir Antolojisi. Ankara, 1995.

Meredov Aşırpur. Bayram Hanıñ perzendi. “Nesil”, 11.03.1997.

Munşi Debi Praşad. Hanhanannama. Aşgabat, 1997.

KORKUT ATA’NIN TÜRKMENİSTAN’DAKİ KADERİ

Bu makalemi “Korkut Ata’nın Türkmenistan’daki Kaderi” olarak adlandırmakla iki kaderi göz önünde bulunduruyorum. İlk olarak – Dede Korkut’un Türkmen halkı arasında yayılması, onun kitap halinde basılmasıyla bilim adamlarımızın başına gelen musibetler. İkincisi de Dede Korkut’un tarihimiz ile münasebeti.

Dede Korkut eposu denilen anlayışa bizim gençlerimiz şimdi alışmaya başladılar. İlk senelerde onun hakkında üniversite talebelerine malumat verdiğimizde, olmayan bir şeyden bahsediyormuşuz ya da anlamsız, eski Türkmen halkı ile katiyen alakası olmamış bir şeyin sohbetini yapıyormuşuz gibi bize kuşkuyla, bazen umursamadan baktıklarını rahatlıkla müşahede edebiliyorduk. Bu kanunî bir kuşkuydu. Çünkü onlar Dede Korkut denilen eposun Türkmenlerin arasında yaşadığı (okumalarını bırak) hakkında ne ortaokul çağında, ne yaşlıların dilinden bir şey duymuşlar, ne de gazetelerde, dergilerde onun hakkında küçük de olsa bir malumat okumuşlardı. Hadi gençlerimiz neyse, bizim kendimizin de, yani onların iki katını yaşamış hocaların da Dede Korkut hakkında bildiğimiz şeyler, eskiden duyduklarımızla, kulaktan duyma bilgilerle sınırlıydı. Aslında biz, daha doğrusu ben, ondan da habersiz olabilirdim ama bizim şansımıza üniversite hocamız Profesör Mäti Köseyev’in bizzat kendisi olmuştu. Öyle de olsa biz sayın Profesörün dilinden Dede Korkut hakkında–onun mevzuu, ortaya atılan meseleler, Oğuzlar (Türkmenler) ile irtibatı hakkında hiç bir şey duyamadık. Dede Korkut denilen epos Türkmenlerde var mıdır? konusu mevzubahis yaparsak, vardır der, konuyu kısa keserdi, başka malumat vermezdi. Dede Korkut eposunun Türkmenlerde olduğunu da o eposun basıldığı sıradaki eziyetleri

yaşamış sayın hocamız Mäti Kösäyev hakkındaki söylentilerden duyduk. Şayet böyle bir epos varsa, profesör bize, kendi talebelerine bunu neden anlatmıyor? Bunun nedenini sonradan öğrendik. Olay şöyle olmuş.

1951 Yılında Basıldı Fakat Okuyucuya Ulaşmadı

Profesör Mäti Kösäyev ilk Türkmen bilim adamı olarak, 40. yıllarda Dede Korkut eposunun tarihi önemi, etnografik değeri, sanat değeri hakkında iki tane makale yazmış. Sonra destanın 12 bölümden ibaret nüshasını Sovyet edebiyatı (şimdiki Garagum) dergisinde bastırmış (1945–1946). Daha sonra bu nüshaya ilave olarak halk edebiyatı araştırıcısı Ata Rahmanov'un topladığı altı bölümü ve Nurmurat Esenmıradov'un yazıya aktardığı iki bölümünü ekleyerek, bir "önsöz" ile 1951 yılında kitap halinde bastırmış. Kitabın editörü olarak Baymuhammet Garrıyev, baskının baş editörü olarak Oraz Abdalov, kitabın basılmasına yardımcı olmuşlar. Kitap 20 bin adet basılmıştır. Ama okuyuculara ulaşmak, Dede Korkut'a nasip olmamış.

Antisovyet, derebey ruhlu, milletçi eser denilerek kitap yasaklanıyor. Yasaklanmakla mesele bitmiyor, esas trajedi bundan sonra başlatılıyor. Türkmenistan Kominist Partisi başkanlığının emir ve direktifleri doğrultusunda gazete ve dergilerde Dede Korkut'un, onu yayına hazırlayan Meti Köseyev'in, editörü Baymuhammet Garrıyev'in, bazen de basımın baş editörü Oraz Abdalov'un aleyhinde büyük bir kampanya başlatılıyor. Yazıcı aydınların (savaştan sonra çok az sayıda yazar, şair vardı) yüzde doksanı, onların birkaçı gönüllü, çoğu halin icabı gereği zorunlu olarak okuyucunun daha eline bile ala-

madığı Dede Korkut Kitabı'nı ve profesörleri adeta provakatör ilan etmeye çalışan büyük büyük makaleler (birkaçı hem Türkmen, hem Rus gazetelerinde, bazıları Moskova'nın merkezi gazetelerinde yayımlandı) kaleme alıyorlar. Onların içeriği, aşağı yukarı şöyle bir şeylerdi: "Dede Korkut – Oğuzların hükümdar kanadını vasfeden milliyetçilik ile zehirlenmiş kitap", "Dede Korkut'un Türkmen halkıyla alâkalı yeri yok, onlara tamamen yabancı", "Dede Korkut zıt örnek olan", "Reaksiyon epos", "Milliyetçilikli kitap", "Yerilen burjuvazi milliyetçiler Abdalov'un, Garrıyev'in, Köseyev'in Pantürkizm ve Panislamizm zehiri ile yoğurulan bey – feodal, halka karşı Dede Korkut eposunun uzun zamandır halkın arasında yayılagelmiş olmasını bir tek şöyle açıklayabiliriz ki…". "Burjuva milletçiler B.Garrıyev, O.Abdalov, M.Kösäyev burjuaz – milliyetçilik idolojisini sürdürmek gayesi ile Türkmen halkının tarihi ile hiç bir alakası olmayan, millîyetçilik ruhuyla yoğrulan – Oğuz hanlarını, İslamın bayrak taşıyıcılarını, kendi halklarının ve komşu halkların kanını dökenleri tarif eden Dede Korkut gibi halka karşı kanlı eposu propaganda ettiler", "Türkmen halkına yabancı olan reaksiyon Dede Korkut Kitabı", "Halk arasında geçici olarak yer alan Mäti Kösäyev", işte bazı makalelerden iktibas etmiş olduğum yukardaki cümleler sözkonusu kitap ve onu yayına hazırlayan hakkında yazılan makalelerin esas manası içeriyor. Çeşitli kuruluşlarda, devlet çapında yapılan parti toplantılarında yapılan konuşmalar dikkate alındığında, 60'tan fazla makale yazılmış (ilçe, il gazetelerindeki makaleler bu sayıya dahil değildir). Bunun gibi büyük ideolojik ortaklık Türkmen halkının medenî ve ruhî geçmişinde hiçbir zaman – ihtilalden önce de, 70 yıllık Sovyetler tarihinde de – olmamıştı. Birbirinden ağır, nefret dolu makalelerin, kampanyayı başlatan ideolojinin ve epos aleyhine

açılan savaşın asıl gayesi Dede Korkut'u, halk edebiyatı tarihinden silip atmak, halkın bilincinden bu değerli ruhî zengiliğini yok etmek ve onu propoganda edenleri cezalandırmak. Resmi ifa edildi: Dede Korkut eposunu yayınlatıp, halka ulaştırmak, eposun eğitim programlarında yer alması yasaklandı. Mäti Kösäyev 1952 yılı Haziranında askerî mahkemece yargılanıp, Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ceza kanunu 16, 54-1-1, 54-10, b2 ve 54-11 maddeleri gereği, önce idama, sonra da hafifletilerek 25 yıl ağır hapse mahkum edildi ve topluma kazandırma kampına gönderilmesine karar verildi. O zamanlar Mäti Kösäyev 46 yaşındaydı, beş çocuk babasıydı.

Dede Korkut ve Milliyetçilik

Kırk sene kadar süren Dede Korkut yasağı 1989 yılında kaldırıldı. "Bazı bilim adamlarının asılsız anlatması sonucunda Dünya Edebiyatının kıymetli hazinelerinden biri olan Dede Korkut Kitabı sanki reaksiyon, burjuaz – milletçilik eseriymiş gibi nitelendirildi. Bu anlayış çağdaş ilim adamları tarafından yalanlandı. Eserin, Türkmen halkının millî mirası olduğu bilimsel açıdan ispat edildi" denilen kararda mutabakata varıldı. Kararın metninde belirtildiği gibi, Dede Korkut'un Türkmen halkına kavuşmasında büyük emeği geçen Türkmenistan Komünist Partisi'nin o zamanki Genel Sekreteri, Bağımsız Türkmenistan Devleti'nin Cumhurbaşkanı Sayın Saparmurat Türkmenbaşı'nın şahsî hizmetini belirtmeden geçemeyiz.

40 yıllık geçmişe şöyle bir dönüp bakarsak, biz öğrenciyken Dede Korkut'u bilmemişiz, bu günlerin, yani 90'lı yılların başlarındaki öğrencilerin de ona şüpheyle bakmaları, kanuni hale dönüşüp gidiyor. 40 yılın içinde

neler olmadı ki; Stalin öldü. Siyaset değişti. Sovyetler Birliği dağılma noktasına geldi, Kafkaslar'da millîyetçilik rüzgarları esmeye başladı. Fakat, Profesör Meti Köseyev aramızdan gitmişti.

Korkut Ata'yı Yayına Hazırlamak Bana Nasip Oldu

Saygıdeğer Profesörün derslerini dinlediğimiz öğrencilik yıllarımızda, sonra da onun baş asistanı olup, edebiyat bölümünde çalıştığım zamanlarda, "Dede Korkut denilen epos Türkmenlerde var mıdır?" diye, profesörden bir şeyler öğrenmeye çalıştığım zamanlarda, bu ağır ikbali Dede Korkut'un 1951 yılındaki yasaklanmış bölümüne editör olup, 1990 yılında kitap halinde yayımlama kısmetini bana nasip olacağını bilmiyordum. Durum böyle olur diye, o zamanlar biri şaka olarak söylese bile inanmazdım. 1989 yılında ben Türkmenistan Basımevi yazı işleri bölümü müdürü olarak çalışıyordum. İşte, o ağır yazgılı Dede Korkut'u yeniden yayımlama tâlimatı geldi. Onun editörü olmayı kendi üzerime aldım. 1952 yılında M. Annagurdov tarafından saklanarak kalmış örneğini elime aldığımda, gayem – "İslam propagandası", "feodal bakış açıları", "Burjuaz-milletçilik idealarī" denilen şeyleri görmekti. Doğrusu, bu söz sıralamalarıyla kulağım kabarmış olsa da, onların kendileriyle yüz yüze olmamıştım. Onlar ne kadar korkunç şeyler olabilir? Elime verilen metni o gün okuyup bitirdim. Her halde acele okudum diye, ertesi gün eve götürerek tekrar, bu sefer rahatça okudum. Üçüncü defa okuduktan sonra editörlük görevimin icabını gerektiren işleri yapmaya başladım... "Nasıl, İslam propogandasının etkisi altında kalabiliyor musun?" diye, iş arkadaşım yazar Recep Allanazarov (Allah rahmet ey-

lesin!") soruyor. "Valla, Recep ağa, Allah'ın adına Dede Korkut'tan V. İ. Lenin'in eserlerinde daha çok rastladım. Yasak edeceklerse, onları yasak etseydiler" diyorum. Gülüşüyoruz. Şaka şaka yerinde, fakat her şakanın gerçek yanı da vardır. Dede Korkut İslam Dini'nin propagandasını yapan dindar değil mi, tabii ki Allah hatırlatacak. Ama bu onun Panislamist olması demek değildir ki.

"Feodal bakış açıları" meselesine gelince, denilenin tam tersine; kadınlar hiç bir zaman Oğuzlar zamanındaki gibi özgür olmamışlardır. Bilakis şimdi kadınlara feodal bakış açıları yoğunlaştı.

Dede Korkut'un Eğitimciliği

Sonraki mesele – "burjuaz milliyetçilik". Ben siyasetçi olmadığım için "proletar ya da yoksul milliyetçilik" denilen bir anlayıştan haberim yok. Öyle bir anlayış yok galiba. Eğer "yoksul milliyetçilik" denilen şey yok ise, demek "burjuaz milliyetçilik" denilen anlayış da sahtedir. Yoksulun, burjuazın, genel olarak herkesin bir bakış açısı, yani herkesin milliyetçilik duygusu olabilir. Milletini, memleketini seven, ona hizmet eden, milletinin çıkarını her şeyden önde tutan, milletinin geçmişinden gurur duyan, geleceğini düşünen, kısacası, milletinin örnek temsilcisine milliyetçi denir. Ama sözkonusu zamanda "milliyetçi" sözüne "faşist" anlamını kazandırmak için, onun önüne "burjuaz" kelimesini de eklemişler. Böyle olunca, "milliyetçi" anlayışı "faşist" kavramıyla aynı anlama geliverdi. Birini yakacak olurlarsa sen "milliyetçisin" derlerdi. Bu suçlamanın arkasında ise, kendi milletinle bağını koparmak, kozmopolit, geçmiş açısından mankurtlaşmış insanlar üretmek isteği saklanıyor.

Aslına bakılırsa Dede Korkut'un 1951 yılında yasak edilmesinin, M. Kösäyev, B. Garrıyev, O. Abdalov, B. Gürmenek, D. Amenekov, N. Mıradov gibi önder aydın kesimin "burjuaz, milliyetçi", "halk düşmanı" gibi etiketle bastırılmasının arkasında, millete tarihini çabucak unutturmak, Türkmenlerin "millî kimliğini" elinden almak, gençlerimizi ne tarafa yönlendirirsen o tarafa koşan mankurtlar yapmak gayesi güdülüyordu. Bu ideolojinin karşısına ise, kendinin millî örf-adetleri, vatanseverliği, millî coşkusu, ahlaki güzellikleri ile Dede Korkut gibi tarihi eposların çıkması elverişliydi. Çünkü Dede Korkut, halkın gönlünde var olan, ahlak normalarını, örf-âdetleri, kendine has millî karakteri sarihen beyan ediyordu. Dede Korkut'un tek bir boyunun gece-gündüz durmadan ideoloji aşılayan komünizm propagandistlerinin bütün çabalarından üstün gelebilmesi gibi bir durum söz konusuydu. Sözümüzün soyut olmaması için eposun bir parçasını hatırlatayım, onun ruhu, zengiliği hakkında sonra konuşuruz.

"Oğuz bir gün yaylaya göçtü. Oğuzun bir çobanı vardı, adına Gonurca Sarı çoban derdiler. Ol Oğuzun önünden göçerdi, bundan önce kimse göçmezdi. Onların yollarında "uzun çeşme" denilen belli bir çeşme vardı. Şol çeşmeye bir bölek periler konmuş. Birden koyun ürktü. Çoban erkece kızdı, ileri vardı. Gördü, bir bölek peri kızları ganat vuruşup uçarlar.

Çopan kepeneğini üstlerine attı, Peri kızının birini tuttu, tamah edip, derhal cima' eyledi. Koyunlar ürkmeğe başladı. Çoban koyunun önüne seğirtti. Peri kızı kanat vurup uçtu. Dedi:

- Çopan, bir yıl tamam olacak, bende emanetin var, gelip alırsın, ama Oğuzların başına zeval getirdin...

Çobanın içine korku düştü, ama kızın derdinden benzi sarardı.

Sonra bir zamanlarda Oğuz yine yaylaya göçtü. Çoban yine çeşmeye geldi, yine koyun ürktü. Çoban ileri vardı, gördü ki, bir yığın yatıyor, yıldır-yıldır yıldırıyor.

Peri kızı geldi, dedi:

- Çoban, gel emanetini al, ama Oğuzun başına zeval getirdin...

Çoban bu şeyi gördü, geri çekildi. Sapan taşına tuttu, ama o vurdukça büyüdü. Sonra çoban o nesneyi bırakıp kaçtı, koyununa doğru gitti."

Bu parça 1951 yılında yasaklanarak, birçok bilim adamının tutuklanmasına sebep olan, 1990 yılında yayımlanan Dede Korkut'tan alınma.

Fantezi masalların konusuna yakın bu hadisenin neticesinde, bildiğimiz gibi, Tepegöz dünyaya gelir, Tepegöz sonra Oğuzların başına kıyamet koparır. Olayın devamı herkese belli. Ben Tepegöz olayını hatırlatmakla, bir hususa dikkatinizi çekmek istiyorum.

Tepegöz'ün babası çoban, annesi peri.

Peri – entellektüelliğin ve medeniliğin sonucunda insan ruhunda türeyebilecek estetik güzelliktir. "Ben bir çoban adamım" denilen deyim şekilli söz vardır. Bu onun ne işle uğraştığını göstermiyor, ilimden, medeni ve ruhi güzellikten uzak olduğunu, cahil adam olduğunu anlatıyor. Bir defa hatırlayalım ki, Tepegöz çobanın evladı, yani cahilliğin meyvesi. Ayrıca o nikahsız doğurulan, Müslüman ahlakının izin vermediği durumun sonucu. Esas manası şurada toplanıyor: Tepegöz zina mahsulü çocuk olduğu için, hiçbir teamüle riayet etmeyen bir yaratık olarak yetişiyor. Durumun böyle olacağını, nikahsız

yaklaşmanın kötü sonuçlanacağını peri önceden bildirmesine rağmen, çoban çobanlığını yapıyor.

Türkmenlerde nikahsız doğurulana "çöp dibi", yani zina mahsulü çocuk derler. Doğan çocukta günah yoktur. O tabiatın kanununa göre doğar, büyür. O kim olarak yetiştirirse yetişsin, halk ona hep aynı gözle bakar. "Çöp dibi" halk arasında en ağır küfür olarak biliniyor. Tepegöz "çöp dibi" rolünde anlatılmıştır.

Eğer biz tüm Türk halklarının (tabii ki Türkmenlerin de) ahlak meselesine, daha doğrusu, kadın-erkek özel münasebetlerine bakış açısını orta öğretimden itibaren, yani çocukta kavrama yeteneğinin, utanç-hayanın, ahlakın gelişmeye başladığı 12–15 yaş arasında, Tepegöz'ün rolünü gerçek anlamda anlatmış olsaydık, bakın ne güzel olurdu. Tepegöz'e nefret vasıtasıyla hem kendi Türk ahlakımızı, hem Müslümanlık icabını daha da geliştirebilirdik. Aynı anda, bizim millet olarak tarihin daha da derinliklerinden geldiğimizi, atalarımıza – ecdatlarımıza takdir ve hürmetimizi, örf-adetlere, ahlak normlarına bağlılığımızı daha da pekiştirebilirdik. Hiç olmazsa, "On yedidir doğum yılı Türkmenin" marşını söyleyerek yürümezdik. Şimdi de geç değil.

Dede Korkut'tan sadece bir epizodu ele aldık. İçeriği zengin, Oğuzların terbiyeli olduğunu anlatan güzel detaylar, olgular, durumlar Dede Korkut'da o kadar çok ki... Onların tümünü biraraya toplarsak, Türk Kimliği ortaya çıkar.

Görüldüğü gibi, millî medeniyetin, millî tarihin, genel olarak milletlerin kendine has köküne balta vurmayı deneyen Stalincilik siyaseti, aptalca bir ideoloji değilmiş. Türkmenlerin Dede Korkut'u, milletin mirasını seven bilim adamları aptal bir ideolojinin değil, her bir şeyin arkasını iyi değerlendiren entellektüel, ama millî kimliğe

düşman ideolojinin kurbanı oldular. Zor günlere maruz kaldılar. Otuzlu yıllardan başlayarak, sekseninci yılların sonlarına kadar devam eden rejim baskıları halkların millîliğinin bazı yönlerini zaafa uğratmayı başarmıştı. Bunu itiraf edelim. Ama millî ruhumuzu zayıflatamadılar. Bundan dolayı da gurur duyalım!

Çiçeklerin güzelliği çeşitliliğinde değil midir?!

PROF.DR. METİ KÖSEYEV- MİLLET SEVGİSİ İÇİN

Türkmenistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra o saygıdeğer insan hakkında çok şey yazıldı. Çünkü söylenecek çok şey vardı. Çünkü, çok kimsenin üstâdı, çok kimsenin hocası, Türkmenciliğe, örf, âdetlere, tarihî geçmişe, edebî mirasımıza kalbi ile bağlı kalan halis Türkmendi.

Millî medeniyetimize, millî edebiyatımıza, millî karakterlerimize, kısacası millî ruhumuza ne kadar yakın olabilmişsek biz – son zamanların Türkmen aydınları, birçok açıdan o büyük şahsa minnet borçluyuz. Türkmenistan'da onu tanımayan veya onun hakkında kıvançlı sohbetleri işitmemiş bir bilim adamının var olmasına ihtimal vermek bile çok güç. O, sadece edebiyatçıların, tarihçilerin, dilci âlimlerin değil, fizik, kimya, ziraatçılık... ile meşgul olan bilim adamlarının da, bir kelimeyle ifade edersek, sonraki nesillerin tamamının ağabeyi ve üstadıydı. Dostları ona hitap ederlerken onun adının sonuna "Molla" kelimesini eklerlerdi. "Molla" kelimesi Türkmenlerde dini anlamının dışında çok okuyan, çok saygıdeğer, âlim adam anlamlarına da gelmektedir. Bu kelime, çok saygıdeğer, seçkin insanlar hakkında söylenmektedir. (Hatta 20. yüzyılda eserleriyle

Türkmen adını dünyaya duyuran büyük yazar Berdi Kerbabayev de ona "Molla" lakabıyla hitap etmiştir.)

Türk Edebiyatının Canlı Ansiklopedisi

O, Türkmenciliğin, yani Türk örf ve âdetlerinin, Türk kimliğinin, ruhunun, akademisyen Y. E. Bertels'in sözleriyle söyleyecek olursak: "Türk Edebiyatının canlı ansiklopedisidir." Bu yüzden yaşıyorken "görmediği sadece mezarda kaldı" ama onu millet sevgisi ömrünün son dakikasına kadar ayakta tutmuştur.

Ben Türkmenistan'ın ilminde şöhret kazanan profesörü, rahmetli hocamız ünlü türkolog Meti Köseyev'den (1906-1984) bahsetmek istiyorum. Onun adı – Meti (Mehdi). (arkadaşları arasında daha yaygın olarak kullanılan ismi Metik'tir) Babasına Annadurdı Köse deniliyormuş, onun Annadurdı adından çok köse lakabı yaygınmış. Âlim, babasının lakabını soy adı olarak kabul etmiştir ve edebiyatımızda Meti Köseyev adıyla tanınmıştır.

Meti Hoca, 1926-1930 yılları arasında Tacen'de önce öğretmen sonra da baş müfettiş olarak çalışmıştır. Bu yıllarda halk arasında söylenegelen lâle, ninni, moncukattıları derleyerek Aşgabat'taki Türkmen Kulta (Türkmen Medeniyet Enstitüsü)sına sürekli olarak göndermiştir. "Dayhan" dergisinin, Türkmenistan ve Dayhan gazetelerinin bu yıllardaki sayılarında gelecekteki âlimin derlediği lâleler, türküler ve kendi şiirleri yayımlanmıştır. 1931-1939 yılları arasında Aşgabat Pedagoji Enstitüsü'nde Ş. Batırov, M. Hamzayev, M. Hıdırov, M. Annakurdov gibi Türmenistan'da çok meşhur olan insanlar ile okuyarak enstitüyü takdirle bitirmiştir.

Üstadın öz geçmişinde daha da önemli olan bir noktayı belirtmek istiyoruz. M. Köseyev 1942-1946 yılları arasında "Sovyet Edebiyatı" (Şimdiki "Karakum") dergisinin editörü olarak çalışmıştır. Bilhassa onun özverili çalışmalarıyla Türkmen Halk Edebiyatının en önemli eserleri "Köroğlu, Korkut Ata" eposları (destanları); "Gül Bülbül", "Şabehrem", "Sayatlı Hemra", "Yusuf-Ahmet", "Aslı-Kerem", "Şahsenem-Garip", "Huyrlukga-Hemra" destanları (halk hikayeleri), Sultansöyün ile Mirali, Esenpolat hakkında rivâyetler, Hoca Ahmed Yesevî'nin, Azadî'nin, Mahtumkulu'nın, Mağrupi'nin, Seydî'nin, Zelilî'nin, Katibî'nin, Miskinkılıç'ın, Abdısetter Kazî'nin, Meteci'nin, Molladurdu'nun eserleri yayımlanmıştır.

Bu yıllarda dergi ile temas halinde olanların içerisinde Y. E. Bertels, a. P. Potçeliyevskiy, M. Sakalı, İ. N. Boradin, B.P. Kozmin, A. Y. U. Yakubovski, G. Şengeli, G. İ. Kapov gibi ünlü Rus âlimleri, Y. U. Oleşa, A. Jarov, A. Abroskiy, Y. E. Sereburovskaya, M. Matusovskiy, P. Kapov, G. Veselkov, A. Koçetkov, B. Permiyakov, P. Papov gibi ünlü yazarlar ve şairler vardı. Görkemli yazar V. Yan'ın ünlü kitabı "Celâleddin" hikâyesi de bu yıllarda o dergide Rus ve Türkmen dillerinde yayınlanmıştır.

Bu bilgileri okuyoruz ve düşünüyoruz. Halk ürünleri ve klâsik edebiyatın tanıtılması, propagandası, M. Köseyev'den önce veya sonra o dergide bunun gibi geniş yer alabilmiş miydi acaba? Ondan önce veya sonra da yaklaşık 60 yıl içinde Halk Edebiyatının o dergide (aslında hiçbir gazete ve dergide) onun derecesinde olmadığını kabullenmemiz gerekir. O, dört yıl içinde halk eserlerini yayımlamamış olsaydı, kaybolan diğer eserler gibi onlar da tarihin tozunda kaybolurdu. M. Köseyev olmasaydı, sözlü edebiyatımızın bugünkü hâli ne olurdu diye düşünüyorum? Elbette, "M. Köseyev edebiyatçı olmamış

olsaydı, bir başkası halk eserlerini toplayıp yayımlardı." diyen kişiler çıkabilir ama boşluğun gayet fazla kalacağını onların ruhunun M. Köseyevsiz canlanacağını göz önüne getiremiyoruz.

Bizler, onun öğrencileri olduğumuz için övgü dolu, tumturaklı konuşuyor olabilir miyiz acaba? Öyleyse, onun öğrencisi olmayan, yaşı ondan daha büyük, şöhreti de dünya halklarının çoğuna yayılmış, halk edebiyatını herkesten iyi bilen bir şahsın sözlerini dinleyelim. Büyük yazar, akademisyen Berdi Kerbabayev şöyle yazmıştır: "Halk edebiyatının bir yerde canlı gövdesi var ise, o dostumuz M. Köseyev'dir sanırım."

Evet! Onun halk edebiyatına olan bağlantısı bu tür bir bağlantı idi. O, âlimden araştırmacıdan daha fazla bir şeydir, yani kalbi halk eserlerine bağlı, halk edebiyatının insan şeklindeki görüntüsüdür. Üstadın ruhu da ömrü de halk eserleriydi. O yüzden bütün ömrünü halk edebiyatının, onun zekâsının, ruhunun nesillere geçmesine harcamıştır. Onun bu büyük sevgisi ona büyük bir mutsuzluk getirmiştir.

Köseyev ve Korkut Ata

Bildiğimiz gibi "Korkut Ata" eposu en eski tarihî ve etnografik eserlerden bir tanesidir. Bu eserin değeri hakkında Orta Asya tarihçileri Kaşgarlı Mahmud, Reşiddin Tebip, Salur Baba, Ali Şir Nevâi, Abulgazi, Mirhand; Sovyetler Birliğinde bilinen ünlü âlimlerden V. V. Bartolt, Y. E. Bertels, A. N. Samayloviç ve diğerleri yazmışlardır. Onların ilmî araştırmalarında bu eposun Oğuz Türkmenlerine ait olduğu belirtilmiştir. M. Köseyev de Türkmen okurlarına hâlâ ulaşmamış bu eserin tarihî önemini etnografik değerini, sanatsallığını sergi-

leyen iki makale yazmıştır. Ondan sonra da “Korkut Ata”nın 12 boylu halk türünü editörlüğünü yaptığı “Sovyet Edebiyatı” Dergisinde (1945-1946 yıllarındaki sayılarında) yayımlamıştır. M. Köseyev 12 boyun tümünü folklorcu Ata Rahmanov topladığı 6 boy Çovuldur nüshasını ve gazeteci Murmurad Esenmuradov’un Mari bölgesinden yazılmış iki boyunu bir araya getirerek önsöz yazarak 1951 yılında “Korkut Ata” eposunu ilk defa kitap halinde yayımlamıştır. Kitabın yayımlanmasında Prof. Baymuhammed Garrıyev’in, Türkmen Devlet Basımevi baş editörü Oraz Abdalov’un katkılarını da hatırlamamız gerekir. “Korkut Ata” yayımlanmasına yayımlandı ama halka ulaşamadan kaldı. Neden? Millîyetçi bir eser olduğu için yasaklanarak halka ulaştırılmadı.

Kitabı alan birkaç kişiden de kitap geri alındı. Görkemli eğitimci Mehmetdurdu Annakudov’un cesaretiyle elde kalmış tek deneme baskısı nüshası (onu M. Köseyev hatıra olarak imzalayıp vermiştir) önceki Karl Marks, şimdiki Saparmurat Türkmenbaşı Türkmen Devlet Kütüphanesi’nin nadir kitaplar fonunda saklanmaktadır. Yasaklanan elbette “Korkut Ata”dır ama esas mesele “Korkut Ata”da, yani Türkmenlerin bir halk eposunu yayımlamasında değildi. “Korkut Ata” aysbergin sadece göze görünen kısmıydı, onun sekizde yedisi su altındaydı...

M. Köseyev’in 14 Ağustos 1946 yılında aldığı “Zvezda” ve “Leningrad” dergileri hakkındaki kararından sonra, 1937 tarihinde başlatılıp, İkinci Dünya Savaşı yüzünden ara verilmek zorunda kalan ideoloji, serbest düşüncenin, millî gururun, millî ruhun aleyhine yeniden toparlanıp hücum başlattı. Millî edebiyat için çaba harcayan, milletin ruhî zenginliğini ortaya çıkarmak için emek harcayan insanları suçlayıp, fiziksel olarak onları yok etme-

liydi. Yok edilmesi gereken insanlardan biri de M. Köseyev idi. Çünkü o, tarihten, edebiyattan çok şeyler biliyordu. Milletine, örf ve âdetine can u gönülden bağlı hâlis Türkmen aydını idi. Onu yok ederek yeni nesillerin millet ve medeniyet sevgisini elinden almak - işte asıl maksat buydu. Yoksa M. Köseyev'in kendisi de cebinde parti kimliği bulunan bir komünist partisi üyesiydi, Zahmet Kızıl Bayrak madalyonuna sahip bir kişiydi. Bu bakımdan "Kılıç kendi kınını kesmez." gibiydi. Ama ideolojinin yanında kendisinden saf hiç kimse yoktu.

1940'lı yılların sonunda M. Köseyev'in editörlüğünü yaptığı Şahbande'nin (18. yy Türkmen Klâsik şairi) "Hocamberdi Han" adlı tarihî manzum şiiri muzır ideoloji taşıyıcısı hükmünde eleştirilip, M. Köseyev aleyhine kampanya başlatılmıştır.

Zorlamayla, korkutmayla ve baskıyla birkaç görevli yazar ve edebiyatçıya özel makale yazdırıldı. Böylece "kamuoyu bakışı" ortaya çıkarılmış oldu. Aynı zamanda (1951 Ağustos ayı) "Korkut Ata" eposu halka karşı irticâi epos denilen mazmunla "Sovyet Türkmenistanı", "Türkmenskaya Iskra", "Komsolets Türkmenistanı", "Yaş Komünist" gazetelerinde 6 tane makale yayımlandı. İşte bu altı ve daha sonra yazılan makalelerden bazı satır başlıkları: "Korkut Ata" Oğuzların hükümdar tabakasını vasıflandıran, şöhretlendiren milliyetçilik ile zehirlenmiş kitap", "zararlı, halka karşı Oğuz hanlarının kanlı şikarının yazısıdır", "Türkmen halkına yabancı olan Korkut Ata eposu", " Korkut Ata'nın Türkmen halkına hiçbir açıdan aitliği yoktur.", "Burjuvazi milliyetçiler Atalov'un, Garrıyev'in, Köseyev'in Pantürkizm ve Panislamizm zehri ile yoğrulan zengin, feodal, halk aleyhtarı "Korkut Ata" eposunun uzak zamanlarda halkın arasında farkında olmadan propaganda yapmasını sa-

dece o nedenlerle ispatlamak olur.", "Oğuz hanlarının, İslamî sancağın taşıyıcılarını kendi emektaş halkının ve komşu halkların kanını dökücüler olarak niteleyen "Korkut Ata" gibi halka karşı kanlı propaganda yaptılar.", "fail-i meçhul burjuvazi milletçilerin zararlı Korkut Ata eposunu" vb...

İki seneye uzayan bu kampanya süresince "Korkut Ata" ve onu neşredenlere karşı yazılan yazıların sayısı 60'ı da geçmiştir. İlçe, il ve bölge gazetelerinde yazılan makaleler bu sayıya dahil değildir.

Meti Köseyev'in Suçu Neydi?

Böylece esas maksada ulaşmak için zemin hazırlanmış bulundu. Esas maksat ise, M. Köseyev'i hapse atmaktı. O, bir senelik "taciz atışları"ndan sonra gerçekleştirilmiştir. Tutuklama hakkındaki Türkmenistan SSC Devlet Savunma Bakanlığı'nın tevkif müzekkeresi arkasına M. Köseyev'in kendi elleriyle yazdığı yazı şöyledir: "Benim tutuklanmam hakkında bugün (06.06.1952) tevkif müzekkeresi no:52 gösterildi." Tutuklanmasına tutuklandı da cezâ için ne bulacaklar acaba? Halk eserini yayınladın diye ceza vermek olur mu? Öyle yapmak, "M. Köseyev olduğun için sana ceza vermek zorundayız." anlamına gelir. Ondan sonra da "Korkut Ata" kitap halinde neşredilmese bile halk arasında yaşayan eserdi. Onu halkın şuurundan nasıl sileceksin? Durum böyle olunca "Korkut Ata" bahanesiyle ciddi suçlar uydurmak gerekiyordu. Zaten öyle de yapıldı. İşte onlardan bazı suçlamalar ve onun arkasında yatan olaylar, söylenen sözler:

1- "Basında burjuva milletçilik düşünceleri, aynı zamanda o sayede halka karşı gericilik eposu propaganda

etmek" bu kabahat "Korkut Ata" eposunu dergide neşredenleri ve kendi başına kitap halinde yayımlayanları göz önünde bulunduruyor. Bunun tefsirini yapmadan kararın adalete uygun olup olmadığı hakkındaki görüşleri saygıdeğer okuyuculara bırakarak ondan da daha ağır ikinci bir suçu okuyoruz.

2- "Anti-Sovyet milletçilikle iş yapmak". Bu karara neden olarak M. Köseyev'in aşağıdaki sözlerini ileri sürmüşlerdir. "Anayasaya göre resmî dilin Türkmen ve Rus dilleri olması gerekiyor. Türkmen dili kontilarya işlerinden kaldırılıyor. Aşkabat'ta 1941 yılına kadar Türkmence daktiloda mektup yazmak ve stenografi ile metin etmek için kurslar çalışmaktaydı. Onlar kapatıldı, ben bunu Ruslaştırmak sanmıştım."

"Bizde seçimler üst düzeydekilerin gösterdiği gibi gerçekleştiriliyor. Halkın istediği insan seçilmiyor, o yüzden halk üst düzeydekilerin işaretine göre oy veriyor."

"Türkmenistan merkezin hammadde ambarı. Bizim doğal zenginliklerimizi alıp götürüyorlar."

M. Köseyev'in yukarıda gördüğümüz sözleri arkadaşlarının arasında söylediği sözlerdir. O arkadaşlarından birisi âlime ihanet ederek, onları KGB'ye veya gereken idareye haber vermiştir. İşte bu kadar. Burada bir açıklama yapmamız gerekiyor. Sorgu yargıcının yazısındaki "milliyetçilik", "ırkçılık" anlamına gelir. M. Köseyev'in söylediği sözlerde ise milletini seven ve onun çıkarlarını savunan bir milliyetçi anlayışı ortaya çıkmaktadır. Aslında millet sevgisini yok etmek için bu senaryolar bulunmuştur.

M. Köseyev'in o sözleri, nerede, kimin yanında söylediğine bir tarafa (biz bunu ihanet edenleri haklı çı-

karmak için söylemiyoruz) hakikatin ta kendisiydi. Aslında bu durumlar herkesin çok iyi bildiği hakikatlerdi. İdeoloji ve üst düzey onu herkesten iyi biliyordu ama herkesin iyi bildiği hakikati söylemek yasaktı. Bir fıkrada söylendiği gibi "Siz domuza benziyorsunuz ama söylemek olmuyor da" denilebilir. Söylesen milliyetçi denilen etiket hazırdı. 1980'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin bütün basını (öncelikle Rus basını) M. Köseyev'in 1950'li yıllarda dile getirdiği hakikati 1980'li yıllarda büyük hacimli makaleler ile ifade ettiler. Büyük kürsülerden vurgulayarak söylediler.

Uzun lafın kısası; önceden bahsedilen "suçlar" harbi türbenal (Askeri Mahkeme) Türkmenistan SSC cinayet ceza kanununun 16.-54.-1-1,54.-10e, 2. ve 54.-11. maddelerine uyuyor diye M. Köseyev suçlandı ve 25 yıl hapse hükmedildi. Varlıklarına hükümetçe el konulmalıdır kararı verildi. Âlim, yargıya ettiği itirazdan olumsuz cevap aldı. O yılın 30 Eylülünde hüküm yürürlüğe girdi.

Köseyev Serbest Bırakılıyor

1956 yılı SSCB tarihinde gayet önemli senelerden biri oldu. Er geç yerinde oturması gereken adalet bu sene konuşulmaya başladı. Stalin'in şahsiyet kültü (putlaştırılması) eleştirilerek 1930-1950'li yılların baskıları resmî olarak devlet seviyesinde eleştirilmeye başlandı. Hapse atılanların cezaları yok dendi. Aklananların listesinde M. Köseyev de vardı. Böylece haksız hapis cezası 25 yıl sürmedi; 1956'nın Mart ayında tamamlandı.

Parantez içinde şunu da söylemek gerekir ki büyük politik ve şahsi eksiklerinin olmasına rağmen Stalin'in putunu eleştirmek, 1930-1950 yılları arasında verilen cezaları resmi yolla eleştirmek gibi büyük işler yaptığı

için N. Ş. Hıruşıv'a minnettarız. Aslında N. Ş. Hıruşıv bu politik yaklaşımıyla milletin sevgisini kazanmıştı, tarih onun hatalarını bağışlamıştır. Allah da bağışlasın.

Ona "Hoca" Değil "Ağabey" Derdik.

Ben yazılmış yazılardan, arşiv malzemelerinden yani başka bir deyişle söylemek gerekirse canlı şahit olmadığım bilgilerden faydalanarak bu noktaya geldim. Sonraki kısmın canlı şahidi ise bizzat bendenizdir. M. Gorki adlı Türkmen Devlet Üniversitesi'nde biz üniversiteye başladığımızda Prof. M. Köseyev, bölüm başkanı olarak çalışmakta idi. 2. sınıfta "18. Asır Türkmen Edebiyatı" adlı dersimize geldiği zaman bende oluşan bir duyguyu şu ana kadar unutmadım. Talebelerin yüzüne doğrudan bakmayıp yere bakarak konuşan bu gözlüklü hocayı, nasıl anlatsam diğerlerinden daha yakın, hemşerim gibi yakın hissediyordum. Nedense onda, resmiyet göze çarpmıyordu. Yoksa gömleği hep kravatlıydı, pantolonu ütülü ve düzenliydi. Nedense ona muallim demektense ağabey demek daha sevimli geliyordu. O insanda, derdini anlatabileceğin, cana yakın ve sizi kendine çeken bir özellik vardı. Aslında, bu duygu sadece bende değil öğrencilerin hepsinde yaşayan bir duyguymuş. Onun kendine hocam diye hitap etseler bile kendi aralarında "Meti Ağabeyin konuşması", "Meti ağabeyin sınavı...." şeklinde söyleyişler daha yaygındı. Genellikle Meti Ağabey kullanımı yaygındı. O, bu saygıdeğer ünvanı hakediyordu. Sözün gerçek manasıyla pek çok insanın ağabeyiydi.

Türkmen filolojisini çeşitli yıllarda bitirenler birbirine "Meti Ağabeyin dersini dinlemiş miydin?" diye bugün hâlâ sormaktadırlar. Dinlemiştim dersen o zaman güzel derler, dinlememiştim dersen yazık derler. Bu da üs-

tadın ne kadar yüksek seviyede bir bilim adamı olduğunu kanıtlamaktadır.

Meti Ağa'nın Oğlu

Uzun lâfın kısası: 1970'li yılların başında Prof. M. Köseyev'in asistanı olarak çalışmak bana nasip oldu. Bir odada günün büyük bir kısmını baş başa oturup sohbet ederek geçirirdik. Bir sene derslerine katılıp konuşmalarını dinledim. Yeniden not aldım. Ara sıra davet edildiği yerlere beni de götürürdü. Kısacası bana çevreden "Meti Ağabeyin oğlu diyenler de varmış". Onlar haklıydı. Aramızda baba-oğul saygısı ve sevgisi yaşanıyordu. Aslında ben, baba sevgisinden küçük yaşta mahrum kalan bir öksüzdüm. Çok zaman yakın ilişkide olan insanlardan bahsedilince "çoğunun bilmediği şeyleri, karakterlerini biliyorum" derler. Normal olarak bu öyle de oluyor. Ama Meti Ağabey ile ilişkimizde ben bunu söyleyemem. Öğrencilik yıllarımızda saygıdeğer hocamız hakkında (huy, karakter, insanperverlik kısacası her konuda) ne bilmişsek, iş arkadaşı olarak ondan fazla bir şey bilemedim. Şimdi oturup düşünüyorum da kendi açımdan şu sonuca varıyorum. Hakiki hocalar derste sadece bilimini değil, bütün kimliğini ortaya koyarlarmış. O yüzden ayrı ayrı insanlar sadece üniversite hocam olarak değil, bütün ömrüne, üstadına, ülküye çevrilir. Onlar derste söylenmemiş şeyleri ne kadar yakın durursan dur, sonra da hiç söylemezmişler.

Vakit Gelir Kendiniz Okursunuz

Üstadımız M. Köseyev'den öğrencilik yıllarımızda "Korkut Ata" yı soruyorduk. Kendinize malum ki talebe denilen millet, hocaların en ince noktasını yakalamakta

başarılıdır. Hocanın söyleyemeyeceği sözü bile söyleyebilirler. Teneffüslerde sorarlar, çok sevinçli bir anında sorarlar, hele içlerinde daha zekileri vardır... Kısacası bizim bütün denemelerimiz bir cevap ile biterdi: “Vakit gelir kendiniz okursunuz” Bizim için adı var, kendisi yok bu “Korkut Ata”nın yayımlanmasında 1980'li yılların sonlarında birincilerin biri olarak, neşriyatın bölüm müdürü ve editörü olarak imzamı atacak insan olacağımdan, öğrencilik zamanımda –1960'lı yıllarda- da, üstada asistanlık ettiğim 1970'li yıllarda da hiç haberim yoktu. Veli olarak haberdar olmuş olsam bile daha 20 sene beklemek zorundaydım. Merakın bu kadar uzun zamana sabrı yetişemiyordu. Asistanlık zamanımda ara sıra bazan sayın muallim, bazan üstad, bazan da sadece Meti Ağabey (hayret, ona M. Köseyev diyen hiç kimseyi duymamıştım. Gerçekten de bu resmilik onun saygısını lekeleyen senden bir türlü uzaklaştıran bir hitap olurdu) “Bu ‘Korkut Ata’ meselesi nasıl?” diye türlü tarzlarda sormuştum. Her defasında da aynı cevap: “Vakit gelir kendin okur, görürsün.” Üstadın söylediği gibi yasaklanan Türkmen “Korkut Ata”sının okuma zamanı geldi. Hakikatin hatırasına şu noktada bir durumu da belirlememiz gerekir: 1989 yılında yani SSCB dağılmadan önce / demek komünistlik ideolojisi henüz egemenliğini kaybetmemişken / Türkmenistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin birinci sekreteri, günümüzde Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı sayın Saparmurat Türkmenbaşı (Saparmurad Atayeviç Niyazov) şahsî çabaları ve cesaretiyle pek çok edebî mirasın yanı sıra “Korkut Ata” epik eserinin de ilmî açıdan incelenmesini ve yayımlanmasını devlet kararına bağlamayı başarmıştı. Türkmen halkına, millî medeniyete, milletini seven toplumlara yapılmış bulunan bu iyilik, aynı zamanda Prof. M. Köseyev için yaşarken göremediği bir

iyilik oldu. 1990 yılında neşriyatın editörü olarak kitabın genel basımına imza atmıştım. Kitap halka yayıldı, herkesin yasaklanan bu kitabı okumasına artık imkân tanındı. Ama ne yazık ki artık Prof. M. Köseyev bu dünyada değildi. Bu ise, her bakımdan büyük bir üzüntü sebebiydi.

Turan Aksakalı

Haksızlıktan söz edince daha da önemli bir olayı göz ardı edersek biz de haksızlık yapmış oluruz. 1974 yılında üstad yazar Berdi Kerbabayev'in doğumunun 75. yıldönümü töreni gazete ve jurnallerde büyük bir olay olarak yer almıştı. Berdi Kerbabayev'in en yakın dostlarından biri olarak Prof. M. Köseyev de bir makale yazmayı kendine bir borç bilmişti. Makale gazetede yayımlanmıştır. O da "aysbergin" su üzerine çıkmasına, çıbanın yarılmasına neden olmuştur.

Çıban ise, çoktan beri sivilcelenip yarılmaya bahane arıyormuş. Şimdi bakarsak Prof. M. Köseyev'e karşı yeni bir kampanyanın başlatıldığı görülmüştür. Sadece ona değil, ona yakın olan kişilere de yan bakmak, iktidarın gizli göstergesi olsa da mümkündür. Onu tam olarak bilmiyoruz. Ama bildiğim bir şey var, M. Köseyev'e atılan sopaların bir ucu bana da değmişti. Benim bölümde onaylanan doktora tezimi savunmaya almadan reddedip, beni başka bir konuda yeni bir tez hazırlamaya mecbur ettiler. Bunun sebebini anlamadan ben her yere başvuruyordum. Hocama şikayet ediyordum. Dinliyordu, susuyordu...

Nihayet sanıyorum bir gün bu şikayetlere daha fazla dayanamadı, "Çocuğum sen halâ çok gençsin. En iyisi sana denilen şeyi yap da yeni bir konuyu incele, veya

başka bir işe çekil git. Sen şimdilik bu bulanık suyun dibinde nelerin yattığından haberdar değilsin." dedi. O "aysberg"i göz önünde bulundurdu sanırım. Bu konuşma 1972 yılının sonunda olmuştu. Yaklaşık beş senelik emeğimden vazgeçmek bana çok ağır gelmişti. Savaşıma sonuna kadar devam etmeliydim. Ama bilemedim ne olduğunu. Gönlüm birden rahatladı. Arkamda dağ durmuş gibi bir duygu bana sarıldı. "Çocuğum" sözü beni paramparça etmişti. Yazdığım birinci doktora tezi o haliyle arşivimde saklanmaktadır. Onu her defa elime aldığımda Prof. M. Köseyev'in bana çocuğum deyişi kulağımda çınlar. Ben bu sözü daha önce de duymamıştım, sonra da hiç kimseden duymadım.

Çıban irin toplamaktaydı. Bölümü sık sık kontrol ediyorlardı ama, önemli bir kusur bulamıyorlardı. Bu sonu gelmeyen kontrollerin normal bir olay olduğunu zannediyordum. Ama böyle değilmiş. Prof. M. Köseyev neye imza atsa o kağıt ya geri gelirdi veya olumsuz cevap alırdı.

İkinci Mağduriyet

Bu durumda, öyle bir havada çalışırken ikinci doktora tezimi bitirdim. Bütün basamaklardan geçerek nihayet jüride savunma günü geldi. Jüriye bölümün hocalarının hepsi gelmişti ama Prof. M. Köseyev yoktu. "Meti Ağabey (Ağa) gelmese nasıl olur?" Bölüme koştum, tek başına oturuyordu. "Hocam hadi jüriye gidelim." dedim. "Ben gelmesem senin için daha iyi olur." diye anlamsız bir cevap verdi. "Niçin?" "Sonra anlarsın. Şunu al sonra evde okursun." diye elime çocuklar için yayımlanan "Mıdam Tayyar" gazetesini verdi.

"Mıdam Tayyar" denilen gazete dört sayfalık üniversitelerde yayımlanmış öğrenci gazetesi şeklinde bir gazetedir. Bu gazeteyi pek okuyan olmazdı. O, çocuklar içindi ama ben bütün ömrümde "Mıdam Tayyar" gazetesini okuyan bir çocuğa rastlamadım. O gazetenin iç sayfasını açıyorum: "Turan'ın ak sakalı" diye bir makale var. Yazan Prof. M. Köseyev. Okumaya başlıyorum: "Çocuklar! Biliyor musunuz? Bizim üstad yazarımızı Berdi Kerbabayev sadece Türkmenistan'da değil, o her yerde bilinen bütün 'Turan'ın Ak Sakalı' hükmünde saygı gören bir insan..." şeklindeki muhteva çocuklar için anlamı olan sade bir dille açıklanmıştır. Makalenin devamında yazarın çocuklar için yazdığı eserlerden bahsediliyordu. Bu kadar!

Peki! Berdi Kerbabayev'e "Turan'ın Ak Sakalı" denmişse denmiştir. Çocuklar için yazdığı eserlerinden bahsetmişse bahsetmiştir. Bunda yanlış anlaşılacak ne varmış? O kelimelerde nasıl düşmanca bir anlam saklanıyormuş. Bunu büyükler bilemez, ama oku diye "Mıdam Tayyar"ı okumayan çocuklar bilir ve profesörün milliyetçilik ülkülerini devam ettirirler. Yarın "Yaşasın Turan!", "Yaşasın Berdi Kerbabayev!"diye sokağa dökülürler. Böylece Büyük Selçuklu İmparatorluğu yeniden kurulmuş olur... "Turancılık, PanTürkçülük, Milletçilik" gibi duygu ve düşünceleri yeni neslin şuuruna yerleştirmek amacıyla yazılan makalenin yazarı Prof. M. Köseyev..." İşte, böyle bir yorum sonucu sayın Prof. Önce bölüm başkanlığından daha sonra ise öğrencilere tesir etmesin diye üniversiteden atıldı. Bu, artık milletine ve vatanına sevgisi için verilmiş bulunan ikinci "madalya" idi. Bunu yapmış olanlar, ölümünü çabuklaştıran o ellili yıllardaki aysbergin su altındaki kısımlarıydı, onlar erimemişti; tam tersine yeni güçlerle büyümüştü. İdeolojinin dalkavukları görev için başka-

larının cesetlerinin üzerinde bina kurmayı başarmış kimselerdi.

"Aysberg"in Su Altındaki Kısmı

Bağımsızlıktan sonra o insanların iftiraları hakkında gazetelerde yazılar yayımlandı. O iftiracıların hiç biri tarihte yer alamadı, sadece kötü bir hatıra bırakarak rüzgarın önünde savrulup gittiler, Prof. M. Köseyev ise ebedileştirildi. Aşkabat şehrinde uzun bir caddeye onun adı verildi. Aşkabat'a gelerek vize almak isteyen arkadaşlarımız o caddeyi iyi bilirler. Çünkü, o cadde Türkmenistan Dış İşleri Bakanlığı Konsüllük Bölümünün bulunduğu yerden başlamaktadır.

"Aysberg"in su altındaki kısmına bakarsak, o insanların pek çoğunu ben de yakından tanıyordum; onların adını yazabilirdim, çekinmiyorum da... Hiç olmazsa sayın hocamızın hatırasına teker teker adlarını sayabilirdim. Kendimi övmüş olmayayım ama, Prof. M. Köseyev'e yapılan ihanetler hakkında gazetelerde henüz yazılmadan bunları yazmak isteyenlerin de meraklı zamanlarında "buğday" denilen şiirimi yazıp "Hocamız Prof. M. Köseyev'in vasiyetlerinden... Onun aydın yadigarlığına bağışlanıyor." diye bir yazı yazmıştım. Bu onun adını dile getiren ilk yazılarımdan biriydi. Şöyle bir kıt'a ile bitiyordu:

Biçtiler onu
        Dövdüler onu
Yençtiler onu

Öğüttüler onu
Sonra “Sultan” diye
Övdüler onu

Şiirim yayımlandığı zaman “onun su altındaki parçaları” henüz erimemişti. Komünist Parti de vardı, nefesiyle dağları yarıyordu. O zaman söyleyebilmişsem, artık bağımsız olduktan ve bunun üzerinden dokuz yıl geçtikten sonra, aysbergin parçaları eriyerek denizlere karışıp gittikten sonra o ihanetler hakkında daha serbest konuşabilirdim. Söyleyebilirdim ama beni başka bir şey ilgilendiriyor. Onların adını söylemek “parçala, böl, yönet” denilen felsefe ile Türkmenlere yaklaşagelen, halkımızın bağımsızlığına, birliğine kıskançlıkla bakan güçlere yardımcı olmaktan başka bir işe yarar mı? Üstelik o ihanetkarların pek çoğu aramızdan ayrıldı. Ölünün arkasından konuşmak dedelerimizin törelerine uygun değildir. Öyle siyasî metodların acısını – bir milleti ilçelere, bölgelere, aşiret, boylara, şivelere bölmenin şahsi entrikaları büyütmenin acısını yaşamış iki millet varsa biri Türkmenlerdir, Tek millet var ise yetmiş senelik Sovyetler tarihinde Türkmenler yaşamıştır. Onun için tarihi gerçeği izah ettiğimizde ilerlemek ve büyümekte olan devletimizin birlik beraberlik politikasını göz önünde tutmamız gerekir. Ve bu durum sadece Türkmenistan değil, bütün Türk dünyası için geçerlidir, düşüncesindeyim.

Sıra Öğrencilerinde

O ihanetkar, millet sevgisi olmayan insanların adını uluslararası seviyeye çıkararak nesillerde düşmanlığın daha da büyütülmesine sayın hocamızın kendisi de razı

olmazdı. Üstelik iyi insanlar yüzünden kötüler de meşhur olur. Çünkü o / Prof. M. Köseyev / da Türkmenciliğe can u gönülden bağlı, büyük Türk ruhunu, sevgisini kalbinde taşıyan, Türklerin bir sofra başında oturmasını arzu eden "Korkut Ata" gibi bir büyük şahıstı.

Sayın hocamız maalesef bu günleri; bağımsızlığımızı, millî kalkınışımızı göremedi ama o, bu düşüncelerin içinde yaşıyor. Sonra bir de "Üstadın öğrencileri var!" denilen gurur bize teselli vermektedir. Sıra öğrencilerinde!

Prof. Dr. Gurbandurdı Geldiyev'in Yayımlanmış Eserleri

Kitapları:

Meydan, Aşgabat. 1972
Şiirimizin Bugünkü Sureti, Aşgabat. 1978
Gurbandurdı Zelili, Aşgabat. 1982
Kamillik Yolunda, Aşgabat. 1983
Şiirin Kudreti, Aşgabat. 1985
Mart Gelir, Aşgabat. 1987
Tarih. Edebî İkballer, Aşgabat. 1990
Türkmen Şiiri Antolojisi (Prof.Dr.Fikret Türkmen ile), Ankara. 1995
Türkmen Edebiyatı,7. Sınıflar için (Doç.Dr. O.Yazımov, Doç.Dr.M.
Mammetgurbanov ile Ortaokul), Aşgabat. 1997
Türkmen Edebiyatı, 9 sınıf için (Prof. Dr. C. Allakov, Doç. Dr. B. Şamıradov ile), Aşgabat, 1998
Ömür de Geçip Gitmekte, Çanakkale, 2001

Makaleleri:

"Yatla Meni" hakkında bazı düşünceler, "Sovet Edebiyatı" dergisi, No: 7 1968 y.
Okuyucu gözüyle, "Sovet Edebiyatı" dergisi, No:12,1968 y.
"Epkege" değerlendirme, "Sovet Edebiyatı" dergisi, No:8, 1970y.
M. Seyidov'un stili hakkında, "Sovet Edebiyatı" dergisi, No: 4, 1971 ,.
Stilin janrla ilişkisi, "Sovet Edebiyatı" dergisi, No:3,1973y.

Şairane dilin hareket tarzı ve yaratıcılık stili, "Türkmen edebiyatının bazı meseleleri", 1973 y.
Şairane psikoloji ve ortalık tarzı, "Sovet Edebiyatı" dergisi, No:9, 1973 y.
Konu. Fikir. Stil., "Sovet Edebiyatı" dergisi, No: 9, 1974 y.
Fikri zengin nazım, "Sovet Edebiyatı" dergisi, No: 10, 1974. y.
Zihnin meşhur yolu, "Sovet Edebiyatı" dergisi, No:3,1975y
Ustalık tarzının ayrıcalığı doğrultusunda, "Türkmen edebiyatının bazı meseleleri" 1975 y.
Edebî stil hakkında bazı düşünceler, "TSSR İlimler Akademisi Haberleri" No: 5, 1975 y
Çift demet, "Sovet Türkmenistan'ın ayalları" No: 3, 1976 y.
Nazımın kompozisyonu, "Sovet Edebiyatı" dergisi. No:2, 1976 y
Konuyu yaşamla bağlaştırmalı, "Türkmenistan'ın halk mağarafı" No: 8, 1978 y.
Ceyhun zihninin zergerliği, "Seyitnazar Seydi" 1978 y.
Halk yazarı, "Türkmenistan'ın halk mağarafı" No:2,1980 y.
Vücuduna ak süt sinen, "Sovet Edebiyatı" dergisi. No:6, 1980y.
Gulam, Şahım, sana dada gelmişem, "Sovet Edebiyatı" dergisi No: 12, 1980 y.
Pedagojik şair, "Türkmenistan'ın halk mağarafı" No: 1, 1982 y.
Şairi, tarihi dinlesen, "Sovet Edebiyatı" dergisi. No: 7, 1982 y.
Zelili mertlik hakkında, "TSSR İlimler Akademiyası Haberleri No:6, 1982 y.
Magtımgulı'nın yaşı hakkında, "Sovet Edebiyatı" dergisi. No: 8, 1985 y.
Magtımgulı Pıragı'nın gerçek yaşı, "Aşgabat" dergisi. No: 6, 1986 y.
Şiir satırlarına inanın, "Aşgabat" dergisi. No: 2, 1987 y.
Magtımgulı'nın sevgi lirikasında halkılık, "Magtımgulı-250" 1989 y.

Altmışlı yıllarda Türkmen Şiiri, "Kardeş Edebiyatlar" dergisi No: 24, 1993 y.

İzmirden mektup, "Bizim Cumhurbaşkanımız", 1994

Dostluğun ve kardeşliğin yüzüyle, "Türk Yurdu", No:4, 1994 (B.Baycanov ile)

Mert çıkar misafire güler yüz ile, "Türk Dünyası" No:5, 1994 y.

Türkmenistan'da Hoca Ahmet, "Ahmedi Yesevî. Hayatı, eserleri, fikirleri" 1996

Hoca Ahmet Yesevî ve XVIII-XIX asır Türkmen şiiri, "Türk Dünyası" Sayı: 3, 1997 y.

Düşün: Senin ünvanın şair akıbet, "Garagum" dergisi, No:11, 1997

Köroğlu ve Mahtumkulu, "Türk Lehçeleri ve Edebiyat Dergisi. (Mahtumkulu özel sayısı). Sayı 18 Nisan 1998 y

Yunus Emre ve Mağtumgulı, "Türk Dünyası İncelemeleri" dergisi, S:2 1997y

Türkmen Edebî Dili'nde Orta Türkçe'nin izleri, "Türk Dünyası", Sayı:5, 1998y

Türkmen Halk Yaratıcılığında Nevruz, "Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri" (18-20 Mart 1999. Elazığ) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. Ankara 2000y

Korkut Ata'nın Türkmen İkbali, "Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni" Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000 y.

Türkmenlerde "Düğün Türküleri" geleneği, TÜRKSOY. Sayı 2, Ocak 2001

Prof. Dr. Mäti Kösäyev Millet Sevgisi için, TÜRKSOY. Sayı 4 , Nisan, 2001

Yüze yakın gazete makaleleri, Çeşitli gazeteler

Yirmiden fazla rapor, Çeşitli devletlerde uluslararası konferanslar

(Türkiye, Fransa, Rusya, Kırgızistan,Türkmenistan)